

له کندهاره تراټکه

(د پښتو په کلاسیک ادب کې د لوېدیځې لهجې څرک)

څېړنه

د

محمد معصوم هوتک

۷۰۶

له کندهاره تراټکه

(په پښتو کلاسیک ادب کې د لوېدیځې لهجې څرک)



څېړنه

د

محمد معصوم هوتک

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب ټول چاپي حقوق په خپروونکي اړه لري!

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم	: له کندهاره تراټکه
خپرنه	: د محمد معصوم هوتک
خپروونکي	: علامه رشاد خپرنډويه ټولنه / کندهار
کمپوز او ډيزاين	: روحيال کمپيوټر اداره
کمپوزر	: خپله ليکوال
چاپ کال	: ۱۳۸۹ ش - ۲۰۱۰ ع
چاپ شمېر	: ۱۰۰۰ ټوکه
کچه	: ۵۰ / ۱۳ x ۲۱ سانتی متره
دمخونو شمېر	: ۳۴۴ مخه
د خپرونو لړ	: ۴۰

اړېکي:

۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱

mrohya@yahoo.com

اهداء

په ژیپوهنه کې د لوی لاس څښتن او منلي عالم

ډاکټر عبدالرازق پالوال



منه

بناغلی ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب
د ډېري کورودانی- مستحق دی چي دا
کتاب ئې سر تر پایه وکوت او لیکنه ئې
باندي وکښله.

د علامه رشاد خیرندویه ټولنه د
کورودانی- مستحقه ده، چي د کتاب چاپ
ئې پر غاړه واخیست.

د گران مطیع الله روهیال د تندي خولې
خو زما د آثارو په تنظیمولو او خپرولو کي
وچېدو ته نه پاتېږي. پر همت، احساس او
خواني دې برکت وي. زما دوعا ئې تل
ملگرې ده.

م. معصوم هوتک

فهرست

۱. د خپروونکي يادښت ۶
۲. معياري پښتو او دري وړي پښتانه ۷
۳. بسمه تعالی ۱۸

اول فصل

۴. خوشحال خان خټک او کورنۍ ئې ۲۹
۵. د خوشحال خان خټک او دهغه د کورنۍ ادبي ژبه ۳۸
۶. د ليکدود مسئله ۴۱
۷. د لهجې استازيتوب څوک کولای سي؟ ۵۱

دوهم فصل

۸. د خوشحال ژبه د لوېديځي ژبڅانگي په ترازو کي ۵۵
۹. د کندهار او پېښور تاريخي اړيکي ۵۵
۱۰. د گرامري سکښت او جوړښت مشترکات ۵۹

درېم فصل

۱۱. د وينگ (تلفظ) او وراشو مشترکات ۱۳۳

څلورم فصل

۱۲. د کلاسيک ادب او لوېديځي لهجې گډ لغتونه ۲۰۳
۱۳. نتيجه ۳۴۰
۱۴. د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار ۳۴۲

د خپروونکي يادښت

د يوې ژبې په کره کولو او معياري کولو کې د هغې ژبې د لهجو مطالعه او څېړنه او دغه راز د هغې د کلاسيک ادب ژبنی اړخ څېړل تر نورو ډېرو هڅو د لومړيتوب حق لري. د دغه راز څېړنې او پرتلې له لارې د لهجو د نزديکت زمينه برابرهږي. د دې ترڅنگ د هرې ژبې ويونکي بايد خپل زاپه او متروک لغات راژوندي کړي او د دودولو او استعمال لپاره يې کار وکړي، که چيرې په يوه لهجه کې يو لغت نه وي د بلې لهجې لغات يې پر ځای وکاروي، خو که د ټولو لهجو تر کتنې او پلټنې وروسته ثابته سي، چې نوموړې شي ته پښتو سوچه کلمه نه لرونو نو په دوهم قدم کې د نوو لغاتو له وضع کولو څخه کار اخلو، خو د وضع صلاحيت او مسئوليت هم د يوه فرد يا يوه شخص دنده نه ده، د نوموړې دندې لپاره د هيواد په سطحه يو داسې صلاحيت لرونکی اکاډميک مرکز چې د ټولو لهجو پوهان پکښې موجود وي کولای سي چې د ژبې لپاره نوي لغات وضع کړي.

"له کندهاره تر اټکه" د استاد محمد معصوم هوتک نوی څېړنيز اثر دی، چې د پښتو د کلاسيک ادب سره د لوېديځې لهجې ګډه مشترکات پکښې څېړل سوي دي. استاد په ډېر زيار او دقت سره د کلاسيک ادب بېلابېل لهجوي اړخونه، مشترکات، سره ورته وراشې او اصطلاحات د پښتو د لوېديځې لهجې په ځانګړې توګه د کندهارۍ لهجې د ويونکو د اوسني استعمال سره پرتله او مقايسه کړي دي، او په علمي او منطقي ډول يې دا ثابته کړې، چې د پښتو د کلاسيک ادب د سرلارو لهجه هغې لهجې ته ډېره نږدې وه لکه اوس چې د لوېديځ افغانستان په ځانګړې توګه د کندهار پراخ ولس خبري په کوي، د دوی دغه علمي او اکاډميک کار به په راتلونکي کې د يوې کره او معياري پښتو د رامنځته کولو په هڅه کې د تيارو موادو په ډول وکارېږي.

په دې اثر کې د کلاسيک ادب ځينې مثالونه د اصل مآخذ په ليکدود راوړل سوي دي، چې د استاد د ليکنې او ليکدود نمايندګي نه کوي. د هوتک صاحب دغه اثر د ژبې او يوې کره پښتو لېوالو ته په دې نيامت وړاندي کوو، چې د ژبې د کره کولو په موخه د استاد لار تعقيب کړي، خو د دغې منطقي لارې څخه وکولای سي خپله ژبه د پردو له اغېزې څخه وساتي.

علامه رشاد خپرنډويه ټولنه

کندهار

معیاري پښتو او دري وړي پښتانه

سر ئې هوري يو دمغار بل کندهار دئ
تر دا منځ همه ميشته واره عبس دي

اوبن له باره سره کور ته ورغلئ
په هوس د اوبن د غاري د جرس دي

خوشحال

قوم پر قبایلو باندي ځله وېشلئ، ښاخ - ښاخ، څانگي څانگي او بيد دئ. نو دا قوم به لا تر څو بيد وي، څوک به ئې څنگه وينوي، څو غړي ئې د فهم او شعور خاوندان سوي وي؟ يته، قوم بيد نه دئ، نشه دئ، په چرسو او تاريako اخته دئ. "چرسي زوی، نه زوی، تارياكي دوه په ايکي". څوک له نشيانو څخه نشه په يوه دم بندولای نه سي. ځکه چي په لېونتوب اخته کېږي او دا به تر بد هم بدتره وي چي د چا نشه په لېونتوب سره اووښتې وي. هاله به ئې چاره لا نوره هم گرانه سوې وي. دغه آني کار نه دئ، بل لا د زمانې په اوږدو کېني سوکه - سوکه تدريجي کار دئ. بايد د نشه يي موادو پر ځای باندي عوضي اليشوني د پر هوښ راوستلو مواد وړ برابر کړل سي او ورکړل سي. کله چي قوم پر سد سي، پوهېږي، بيا نو هاله خپله ژبه او خپل نور ژوندون هم سمولای سي. اى توجه به ئې له نشه يي موادو څخه و نور ژوندانه ته ور اووښتې وي - په خپل تاريخ، په خپل ثقافت، او په خپله ژبه به پوهېدلي وي چي په دنيا کېني يو قوم بېله خپلي ژبي څخه نسته، او ژبه بېله قومه څخه نسته. که تاريخي ژبه پر ډبرينو کتيبو باندي يا په کتابونو کېني پاته وي او قوم ئې

مړوي هغه ژبه هم مړه ژبه بلله کېږي.

د ژبي د مرگ يوه لار او عمليه دا ده چي متعصب کسان په لوی لاس او ناپوهۍ سره خپله ژبه له خلکو څخه پرېږدي. کله چي خلگ په خپلي ژبي کښي ناخوالي او گډوډۍ وويني، او په دوی کښي ئې زغم نه وي، دغسي کسان هر ورو و بلي گاونډي ژبي ته ورگرځي چي هغه به له دغسو لهجوي گډوډيو او ناخوالو څخه پاکي وي. نو کله چي له ژبي څخه يوه يا اوز دغسي د تېښتي لار يا لاري پرانيستلي وي، آیا دوی به ئې لا بيا هم په چاره نه پسې کېږي؟ په داسي حال کښي چي عاملان به ئې هم په خپله دوی وي.

که به څوک پښتون له خپل پښتانه قومه سره خواخوږيتوب لري، هغه به ئې هر ورو د دغه قوم له ژبي سره هم لري. که به دغسي څوک د پښتنو يووالي او اتحاد غواړي، نو ئې بايد د ژبي د يووالي له پاره هم کار او هڅي وکړي. هره ژبه لويي او کوچنۍ لهجې لري. په رسېدلې ټولنه کښي تر دغو لهجو دپاسه يوه معياري ژبه هم وي چي هغه ئې د ښوويځ، خپروني، او دفتر ژبه وي. د نورو لهجو پريښودونکي مکلف دي چي دغه معياري ژبه وکاروي. دغه معياري ژبه بايد عام فهمه وي، له گډوډيو څخه ژغورلې وي. په سرې سره بايد وياندان له دغه راز تشبثاتو څخه چي وروسته به ئې يادوونه وسي منع کړل سي - مرسته ورسره وکړل سي، وپوهول سي.

که چا هر کله و معياري پښتو ته وده ورکوله، هغوی بايد دغه کار هر ورو له علمي لاري څخه وکړي، نه د لاس په پورته کولو سره چي "موږ" دي وکښل سي که "مونږ"؟ يوه ښه او گټوره لار ئې هم دا ده چي ښاغلي معصوم هوتک کار ځني اخيستی دی - ای د ختيځي او لوېديځي لهجې تر منځ ئې مشترکات او مشابهات موندلي او راسرېږه کړي دي. د معياري پښتو په جوړښت کښي دي و دغو او دغسي مشترکاتو او

مشابهاتو ته وده ورکړه سي. دغه د خلکو تر منځ له نژدېوالي او پوهاوي سره مرسته کوي.

بل دا چي يو شمېر منلي اصول دي طرح او تطبيق کړل سي - اي په خپرونو کښي دي عملي کړل سي. د څرگندوني په توگه، آيا بشپړ پښتو لغاتونه غواړئ، که نيمگري؟ آيا پښتو دي له گرامري گډوډيو څخه پاکه وساتله سي، که دي هسي ايله ورکړه سي - هر چا چي هر څه ويل او کول؟ آيا د کاتبانو تحريفات دي په کلاسيکو اشعارو او نثري متونو کښي اصلاح کړل سي، که دي همدغسي ومنل سي؟ آيا په صفاتو او افعالو کښي دي د تذکیر او تأنيث توپير وساتل سي که دي هسي ايله ورکړه سي - هر څوک چي ئې هر راز وايي او کاږي؟ آيا د پښتو ژبي توري او ږوغونه دي، چي خوشحال يو دېرش (۳۱) شمېرلي ول، بېله عربي خاصو تورو څخه، او بېله د ووانو او يېگانو له توپيره څخه، هم په همدغه شمېر سره وساتل سي، که دي پنځه توري او ږوغونه ځني کم کړل سي چي ۲۶ توري سوي وي. له دغو پنځو تورو څخه مراد /خ، څ، ژ، ږ، بن / او د دوی ږوغونه دي. آيا دغه ږوغونه بايد په ژبه کښي ورک او نست کړل سي، داسي چي په /س، ز، گ، خ / سره اړول سوي وي يا اليش کړل سوي وي، که دي وساتل سي؟ په ساتنه کښي بايد د معياري پښتو زغرد ږوغونه او توري وي چي په وينگ او کښنگ کښي ئې بايد وياندانو او ليکوالانو په هر ځای کښي مراعات کړي وي. گټه يا ښېگڼي به ئې څه وي؟ يوازي د تورو او ږوغونو ډېرښت؟

شپږ - اووه کاله تر مخه زه په کابل کښي يوه ټکسي ته ور وختم. ټکسي وان هغه ځای ليدلئ نه ؤ چيري چي زه تلم. ده ويل چي دی و کابل نه نوی راغلئ دی او تر مخه ئې په پېښور کښي ټکسي چلاوه. ده له ما سره ښه وضعيت کاوه. ده راته وويل چي ته تش لار راوښيه، زه دي هر ځای ته بيايم او کړيه چي دي هم هر څو راکړه. ده ويل کله چي به په

پېښور کښي کندهاري وټکسي ته راوختی او له ماسره به ئې پښتو ويله،
و ما ته به ئې داسي خوند راکاوه لکه زما په مورنۍ ژبه چي به راسره
ږغېدی. په هر څه ئې پوهېدم، او د فهم هيڅ تکليف مي نه لاری. خو
پېښوريان يا نور چي به راسره ږغېدل زه به په فکر کښي ډوب وم چي
مقصد ئې څه دی. په آسانۍ سره نه په پوهېدم.

ولي و کابليانو او نورو فارسي زبانانو ته د سهېل - لوېديځ پښتو، چي
د کندهاري پښتو په نامه سره پېژندله کېږي، آسانه او عام فهمه ده؟ دا
ځکه چي د پښتو هغه خاص پنځه ږوغونه، او په سرې سره / ژ، ږ، بن /
ږوغونه له اردو او دري ژبو له / چ، ز، ش / ږوغونو سره مشابهت لري. د
پښتو او دري د دغو ږوغونو اوازونه سره ورته او د تلفظ مخرجونه ئې په
خوله کښي سره څرمه يا سره نژدې دي. نو لغتونه ئې هم داسي دي چي
ځيني څرگندوني ئې په لاندي ډول سره دي:

ژلۍ: ژاله، جاله

ژور: ژرف

نژدې: نژدیک

ژوونه: جويدن

ژوند: زندگي

ژړ: زرد

کوږ: کج

ږنگ: زنگ

ږغ: چيغ

غوږ: گوش

غېږ: آغوش

مږه، موږک: موش

مېږ: مېش

تېرئ:	تشنه
کړدی:	غژدي
پېرئ:	پژ
کوښښ:	کوشش
پوښ:	پوش
پوښښ:	پوشش
کښتۍ:	کشتي
لښکر:	لشکر
روښان:	روشن
ښار:	شهر
خښم:	خشم
خوابښي:	خوشو

د پښتو او دري دغه تلفظي او هم خطي مشابهت او نژدېوالی دئ چې دري ژبي رغېدونکي په کندهاری لهجه تر نورو ښه تره پوهېږي او هم ئې په اورېدني باندې خوند اخلي، په سرې سره چې ئې بيا بدلي او سندري اوري. سره له دغسې عمومي امتياز ه چې عام فهمي ده، بيا دي هم څوک و دې ته زړه ښه کړي چې / ژ، ږ، ښ / دي ئې نست کړي - ای په / ج، گ، خ / سره ئې اړولي وي.

د پښتو لهجو تر منځ هغه خورا زغرده ناخواله دغه د / ژ، ږ، ښ / اړول په / ج، گ، خ / سره دي چې د ختيځي او لوېديځي پښتو تر منځ ئې نه رغېدونئ بېلوالی را پيدا کړئ دئ.

ب - اوس به د دوو نورو داسي ناخوالو يادوونه وکړم چې که به موږ د خپلي ژبي ښېگني غواړو بايد مخنيوی مو ئې کړئ وي. دغه ناخوالي لهجوي نه دي، بل لا په ژبه کښي گډوډۍ پېښوونکي دي. لومړی په امريکا ږغ راډيو کښي، او اوس ئې و کابل راډيو ته هم سرايت کړئ دئ.

دغه ناخواله د ټپي او ټپيانو تر منځ د مفرد او جمع توپير ناست کول دي. د څرگندونې په توگه وايي چي يو نفر ټپي سوئ دئ، او پنځه نفره ټپي سوي دي. خو په مغیره (مجرور) حالت کښي نه وايي چي د ټپيو حال نازک دئ. په دغه حالت کښي بيا وايي چي د ټپيانو حال نازک دئ؟ همدغسي نه وايي چي ښځي ټپي ئې وروغتون ته رسولي دي، بل لا وايي چي ښځي ټپياني ئې وروغتون ته رسولي دي.

دغه هم عقلي گډوډي ده او هم گرامري گډوډي ده. دغه د هغه چا له خوا څخه و ژبي ته ور کښي ايستله سوې ده چي دوی په دري ژبي محيط کښي لوی سوي او هم و دري ژبي ښوويځونو ته تللي دي. دا ځکه چي په دري ژبه کښي د مفرد او جمع تر منځ توپير نه کېږي - يک نفر زخمي شده است؛ پنج نفر زخمي شده اند.

ج - بل دا چي د افغانستان په راډيوگانو کښي عيدالفطر هر ځای کوچنی اختر يادېدئ، خو د آزادۍ راډيو کمکی اختر وباله او امريکا پرغ راډيو وور يا وړوکی اختر وباله. دا په داسي حال کښي چي د دوی په لهجو کښي تر پرونه پوري و اختر ته عيد ويل کېدئ. نن ئې وور يا کمکی بولي.

د - بله ناخواله د پښتو وياندانو توري په توري ترجمه ده. پښتو وياندانو لا تر اوسه پوري د دې استعداد او لياقت موندلئ نه دئ چي دوی دي له اصلي منع څخه په خپله ترجمه وکړي. دوی ئې له دري ترجمې څخه ترجمه کوي، او نو ځکه ئې ترجمه د دري تقليدي ترجمه وي. دا به ښه تره وي چي دوی خبرونه، راپورونه، نوري تبصرې او مضامين په خپله له اصلي منع څخه ترجمه کړي وي. ولي د خپرونو په آمریت کښي، په حکومت کښي، زموږ په غونډه پښتني ټولنه کښي داسي د فهم وړ کسان نسته خو دوی ئې له دغسي يو راز او بل راز ناخوالو څخه منع کړي وي؟ څرگندوني ئې په لاندې ډول سره دي:

پښتو بوب معادل

زرغونه کالي ئې اغوستي دي.

پنځه کلن دی، د پنځو کالو دی.

کوچني ورک دی.

پیداوي، بریاوي، موندلي لري.

غوړه مال، غوړه مالان، چاپلوسان دي.

سند، ثبوت

د تجارت دفتر

پیل کړي دي، سره پرله پسې کړي دي.

تباه کړي دي، نست کړي، وران کړي دي.

لار به مو څارو، و لاري ته به مو گورو؛ په خپل

راتگ سره مو ونازوئ؛ د خپل راتگ ویاړ

راوبخښئ؛ په خپل راتگ سره مو سرلوهي کړئ

(هم ووينئ د دې کتاب ۵۲ مخ)

تقليدي ترجمه

زرغونه کالي يې په تن دي.

پنځه کاله عمر لري.

ماشوم لادرکه دی.

لاس ته راوړني لري.

لاس پوڅي کسان دي.

لاسوند

د تجارت خونه

په لاره اچولي دي.

له منځه وړي دي.

سترگي په لار

دري ترکیب

۱. لباس سبز به تن دارد.

۲. پنج سال عمر دارد.

۳. طفل لادرک است.

۴. دست آوردهای دارد.

۵. اشخاص دست بوس اند.

۶. دست آویز

۷. اطاق تجارت

۸. په راه انداخته است.

۹. از بین برده

۱۰. چشم به راه

که دغه راز تقلیدي ترجمه نوره هم دوام پیدا کړي، او په نور ولایاتو کښي ئې هم د کندهار غوندي ویاندانو ږوند تقلید کړئ وي، له پښتو څخه به ترجمه کړې ژبه جوړه سوې وي. آیا د فهم خاوندان دغسې ترجمه سوې پښتو غواړي؟ ولي ئې د فهم احساس، اصلاح او مخنیوی نسته؟

ه - پر پښتو ویاندانو او لیکوالانو باندې درې ژبي یوه بله جوبه اغېزې هم کړي دي چي زه ئې د ټولني په ژبه کښي څرک نه وینم. دغه داسي دي:

دري ترکیب تقلیدي اخیستنه پښتو ساده خبره ئې

۱. چند باب مکتب دارد. خوبابه بنوونځي لري. خو بنوونځونه لري.
 ۲. دو قاب ساعت دارد. دوه قابه ساعتونه لري. دوه ساعتونه لري.
 ۳. یک زنجیر اسپ است. یو ځنځیر آس دی. یو آس دی.
 ۴. سه پایه کمپیوتر است. درې پایې کمپیوترونه دي. درې کمپیوترونه دي.
 ۵. کشف شش حلقه ماین. د شپږو حلقو ماینونو کشف. د شپږو ماینونو موندل.
- د باب، قاب، ځنځیر، پایې او حلقې له پاره په ژبه کښي ضرورت څه دی؟ ولي باید دغه اضافي لغت پوري وتړل او وویل سي؟ په داسي حال کښي چي نوټ بوک او لېپ ټاپ کمپیوتر به هیڅ پایې هم نه ولري.
- و - یادووني خو خورا ډېري دي چي یو بل غوند کتاب پر کښل کېدای سي. نو ځکه مي وروستنی د اندېښنې وړ یادونه د سمونوال لغت کارول دي. د یوه شخص غلطې یوازي د دء په تناسب ده. خو د یوه گوند غلطې دهغه د ټولو غړو د شمېر په تناسب ده. د پولیسو او ترافیکو یوه یا بل مشر ته سمونوال ویل معقولیت نه لري. پولیس ساتنوالان دي، او مرکز یا اداره و دفتر ئې ساتنوالي کېدای سي.
- ترافیک د عراده جاتو په عبور و مرور کښي نظم و نسق راوړي یا ئې دغه کار دی. دوی پر لار کوونکي دي.

سمونمل او سمونوال و داسي کسانو ته ويل کېدای سي لکه مديران او رئيسان چي دوی د ډېرو بېلابېلو خانگو په کارونو کېني سمون راولي، يا دغه ئې وظيفه او کار دئ چي دوی بايد د سمون او سماوو ماهران وي، او له دوی څخه د دوی په اړونده خانگو کېني د سمون او سماوو توقع کېږي چي دغه ئې کار او مسلک دئ. و ادارې ته ئې کېدای سي چي سمونوالي وويل سي لکه د کرهني سمونوالي، د اقتصاد سمونوالي، د تجارت سمونوالي، د ورهني (صنعت) سمونوالي او هم نوري داسي.

ز - زه چي له اصلي موضوع څخه لږ و ډېر وتلئ وم اوس به بيرته وروگرځم. پر ځای د دې چي د نورو غوندي ئې لهجې پاللي او تقويه کړي وي، ښاغلي محمد معصوم هوتک ئې د سره نژدې کولو زيار ايستلئ دئ. دا چي د دء کار نور هم پياوړئ سوئ وي، دی دي په هغو بيتونو کېني چي دء د استناد له پاره ور اخيستي دي او په هغيو کېني د کاتبانو تحريفات سته، دغه تحريفات دي ئې په داسي ډول سره وښووي چي د کلاسيکي پښتو لغت دي له څنگه سره په پتريانو کېني دننه ورته وکارې. ځيني څرگندوني ئې داسي دي:

۱ - څنگه چي د کلاسيکي پښتو هر يو سپونئ "څخه" په "نه" سره اړول سوئ دئ، نو دي د "نه" له څنگه سره، هر چيري چي به وي "څخه" په پتريانو کېني [څخه] ورته وکښل سي.

۲ - دغسي هم د کلاسيکي لهجې هر "پر" په "په" سره ايش سوئ دئ، نو دي د "په" له څنگه سره په پتريانو کېني [پر] ورزيات کړل سي. مائې په لومړني سر کېني تر ځينو لاندي کرښه کش کړې ده، او نور مي په خپله و ليکوال ته ور پرې ايښي دي. ځکه چي دی په خپله هم د "په" او "پر" په توپير پوهېږي، نو زما ونځښي ته څه اړتيا ده.

۳ - دغه راز دي هم "کي" [کښي] او پکي [پکښي] وکښل سي. دوی دغه کلمات دغسي ويل او کښل.

۴ - دغسي دي هم له نورو تحريفاتو سره د کلاسيکي پښتو لغت يا ترکیب وکښل سي. د څرگندونې په توگه پر شلم مخ باندي د خوشحال و يو بيت ته، د اوسنۍ لهجې، "لاړ وو" ور کښې ايستل سوئ دي. دغه دي هم په لاندي توگه وکښل سي:

نوم ئې لاړ وو [تللی] تر دکن تر قندهاره

۵ - بله يادوونه مي دا ده چي په کتاب کښي سر تر پايه د مفرد غائب ضمير "ئې"، د مفرد مخاطب فعل "يې" غوندي کښه سوئ دي. د دغو دوو تر منځ توپير لازمي دي. په نورو ليکنو کښي هم دغه توپير نه مراعات کېږي. يوه څرگندوونه به ئې هم درکم:

ته ئې دوست يې.

لومړنی "ئې" د مفرد درېيمگري ضمير دي، او دوهم يا وروستنی "يې" د مفرد مخاطب فعل دي. "ئې" له غايب سره اړه لري، او فعل "يې" له مخاطب "ته" سره.

۶ - ټول هغه کلمات چي تر څېړني لاندي وي، بايد په بيتونو کښي غورس کړل سي خو لوستونکی، ورته ځير کړل سوئ وي*.

۷ - په ۴۸ - ۴۹ مخ کښي د خوشحال يو بيت څېړل سوئ دي، چي

بيت ئې داسي دي:

عشق يو هسي يو دېرشم توري رازده کړ

چي په دېرشم توري [تورو] څکوم [څخوم] د قلم کيلي

ښايي خوشحال به د عشق پر مهال د الف او همزه (ا-ء) تر منځ په توپير پوهېدلی و، نو دی به دغه دوهم توري (ء) ته هم ځير سوئ و چي ۱۰۰. دغه سره نور شتيا هم د دد پښتو توري يو دېرشم (۳۱) کېږي.

نه عشق، نه وصال، نه هجران، او نه بل څه دی د ووانو /و/ او ياوو

* مور له کلاسيک ادب څخه دراکه اخیستل سوو مثالو له سمېدو پرته د ښاغلي پانوال

ی/ تر منځ و توپیر ته ځیر کړئ ؤ چي په پښتو کښي درې رازہ واوونہ او
 درې رازہ یاوي سته چي په دغو سره به نو د پښتو ږوغونو او تورو شمېر
 پنځه دېرش (۳۵) سوئ وي.

د خوشحال د پښتو تورو له وراخستني څخه خو د ښاغلي معصوم
 هوتک نیت و نیامت دا دی چي په کلاسیکه پښتو کښي خوشحال / ژ، ږ،
 ښ / داسي نه تلفظ کول لکه نن چي په هم هغه چاپېریال ختیځه پښتیانا
 کښي د / ج، گ، خ / غوندي ویل کېږي. ای هغه او دغه دوې لهجې د
 ورځي او شپې غوندي ځله بېلي وې، او په تحریفاتو سره یووالی ورکول
 کېدای نه سي.

ډاکټر عبدالرازق پالوال

۲۵ وږی ۱۳۸۹

کندهار

بسمه تعالی

ماته چي به د خوشحال خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰ هـ.ق) له ژبي سره د خپلي لهجې مشابهتونه ځای ځای په مخه راتلل، هر وخت به مي فکر کاوه، چي که په دې برخه کي څېړنه وسي، د پښتو په خیر به تمامه سي او د معیاري پښتو د منځته راتگ له جریان سره به مرسته وکړي، خو د خپلو پښتنو وروڼو بېځایو او بې موردو حساسیتونو به هر وخت په دغه برخه کي د علمي کار او څېړني څخه خواتوری کولم. یو وخت چي مي له گوربت مجلې (لومړی کال، ۶ گڼه - ۲۵ مخ) سره د خپل خواخوږي استاد علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ مرکه په پردېسي کي وکتله او په هغې کي مي د علامه مرحوم له خولې ولوستل چي د لهجو قطعي ترک په هیڅ ژبه کي نسته او په دې باب "... تاریخي سلسلې باید سپړی په نظر کي ونیسي. کوم وخت چي فیصلې سره کېږي، هغه وخت پر دې مفصل بحث په کار دی..." نو مي له ځانه سره عزم وکړ، چي د دغو تاریخي سلسلو یوه برخه به هر وروڼو څېړم. په دې ترڅ کي زه په نورو کارو مصروف سوم او کله چي د ډاکتر عبدالرازق پالوال (معیاري پښتو) کتاب راووت او په هغه کي مي د دوی دغه سپارښتنه ولوستله، چي وایی: "پښتانه دي د تقلید پر ځای باندي پالنه غوره کي

... پښتانه پوهان، اديبان، او ليکوالان دي خپل کلاسيک آثار وپالي چي خوشحال، رحمان، حميد، قادر او نورو په ميراث ورپرې ايښي دي. دوی دي دغه خپل مثل اعلى وگرځوي او د فهم له مخي څخه دي ئې پالنه وکي خو په دغه کار سره ئې د دوی امانت لغات او جملات بشپړ او منظم ساتلي او پاللي وي^(۱). نو مي پخوانی عزم، جزم سو او کله چي بيا د پوهاند ډاکتر مجاور احمد زيار (د خوشال ادبي پښتو) کتاب لاس ته راغی^(۲) په ما کي ئې بيرته د خپلو کت سوو پاڼو د بيا رااخيستلو او سره اوډلو هڅه ژوندۍ کړه. د ډاکتر پالوال صاحب او ډاکتر زيار صاحب په کتابو کي ډېر داسي مطالب راغلي دي، چي زه ئې پر خپله څېړنه باندي نور هم باوري کړم. دغه راز آثار د معياري ژبي تر ټاکلو وړاندي ډېر ضروري دي او زه هيله من يم، چي د ژبي دغه پياوړي استادان دغه شان نوري څېړني هم پر "خوارکی" پښتو باندي ولوروي.

زه په دې حاضره ليکنه کي د خوشحال خټک اونور پښتو کلاسيک ادب ژبه له خپلي هغي ژبي سره مقايسه کوم، چي د مور په

(۱) معياري پښتو - ۱۸ مخ.

(۲) د ډاکتر پالوال کتاب په ۱۳۸۴ ش کي خپور سو خو ليکلی ئې د وخته وو او د ډاکتر زيار کتاب وارد واره په ۱۳۸۲ ش کي او دوهم وار په ۱۳۸۴ ش کي چاپ سو. ما ته د ډاکتر زيار کتاب د ۱۳۸۶ ش = ۲۰۰۷ ع په نومبر کي په لاس راغی. دغه وخت زيار صاحب کاناډا ته تشریف راوړی وو او ما ته ئې دغه کتاب د ښاغلي رحمت آريا له پاره راکړ. ما د ښاغلي آريا په اجازه له خانه سره وساته، چي له مطالبو څخه ئې گټه واخلم. که څه د ډاکتر پالوال صاحب د کتاب د مستدلو او مفصلو څېړنو په موجوديت کي به زما د دې کتابگوټي خپرول، "تکرار مکرر" وي خو ما خپله کښلې خواري هيسته نه سواي غورځولای او که تکراري هم وي، له درنو لوستونکي سره ئې په دې نيامت شريکوم، چي گوندي څه گټه به ځني واخيستلای سي.

غېر کي مي زده کړې ده، د خالپوڅو (خاپوړو - خاپوڅو) پر مېنه مي پسې تعقيب کړې او له وړ کيڼي څخه تر زاړه سن پوري په ږغېدلي يم او لا اوس هم په ږغېرم، له دېرشو څلوېښتو کالو راهيسي مي شعوري څېړنه پکښې کړې ده او قلم مي پکښې چلولی دی. په دې مقايسه کي مي ترزياتي اندازې پوري د خوشحال خان اودده دکورنۍ ژبه په پام کي نيولې ده خو پر څنگ مې دکلاسيک ادب نور آثار دخپلي څېړني دپياوړتيا په نيامت هم پر کتلي دي.

زه په دې څېړنه کي د خوشحال ژبه له هغي پښتو سره ايرېدم، چي ماد مقرر (مکور - مرکور) د پښ له کندي څخه تر فراه پوري، له روزگان څخه تر کوټي و قلات (بلوچستان) پوري، له لښکرگاه - بُست (هيلمند) څخه تر لکي و صفار پوري اورېدلي ده. دغه لغاتونه چي زه ئې تر څېړني لاندي نيسم، د دغي پراخي حوزې په يوه يا څو برخو کي ما اورېدلي او تحقيق کړي دي او يقين مي دی چي ښايي يوه زياته برخه به ئې همدا اوس هم د خلگو په خولو کي متداول وي او بله برخه به ئې ښايي اوس دونه عام رواج ونه لري او يا ښايي اوسنی نسل به ئې پخپله ورځنۍ محاوره کي نه کاروي، خو ما دا ټول په سرې سره اورېدلي دي، په معنا کي مې غور کړی دی، د استعمال موارد مې په ياد دي.

زه نه غواړم په دې څېړنه کي وښيم، چي د خوشحال ژبه کټ مټ زما د لهجې ژبه ده او په دې ډول ځان او خپلي لهجې ته امتياز وگټم. زه غواړم چي د خوشحال د ژبي او زما د مورنۍ لهجې تر منځ مشابهتونه وښيم. دغه لغات چي زه ئې پخپله لهجه کي څرک درکوم، ښايي په نورو لهجو کي هم ژوندي او مروج وي. زما يقين دی چي دا شان مشابهتونه د نورو لهجو ويونکي هم موندلای سي. د پښتو لهجې خو د

يوې ونې ښاخونه دي. اصل ئې يو او تاداو ئې يو دى؛
 در اصل مذهب همه صاحب دلان يکيست
 از ناکلان بد سخن اينجا رسیده است

خو زما د خپلي مشاهدې او څېړنې له مخې راته معلومه سوې ده، چي که دغه لغتونه په نورو لهجو کي موجود هم وي، بيا به ئې تلفظونه توپير سره لري، د استعمال ځای به ئې متفاوت وي او نور راز راز بدلونونه به باندې راغلي وي.

مادا څېړنه له دې اسите هم کړې ده، چي په دې وختو کي هڅه کېږي د لوېديځي لهجې ټولي گرامري او تلفظي ځانگړتياوي د دغي لهجې په بېنظميو، گډوډيو او بې قاعدې گيو کي وشمېرلي سي. لوستونکي به د دې کتاب په راتلونکو پاڼو کي وگوري، چي د دې ځانگړتياوو له پاره پاڅه کلاسيک تاداونه موجود دي.

ما چي له خپلي څېړنې څخه کومه نتيجه رايستلې ده، دهغې پر بنسټ باندې ويلای سم، چي د خوشحال خان او نور کلاسيک ادب د ژبي زياتره گرامري جوړښتونه، لغتونه، ترکيبونه او وراشې په لوېديځه لهجه کي تر ننه لا هم خوندي دي. ما ته د خپلو مقاييسوي څېړنو له مخې ښکاره سوې ده، چي لوېديځه لهجه د نورو لهجو په نسبت د لرغونو ځانگړتياوو په خوندي ساتلو کي محافظه کاره پاته سوې ده.

ما ته ثابته سوې ده، چي په کلاسيکه پښتو کي د سوچه توب تمايل کورټ نه ليدل کېږي، بلکي د هغه پر خلاف ئې د نورو ژبو د

کلماتو د هضمولو قابلیت ته لاسه وده ورکوله^(۲). د سوچه پښتو او د سوچه کولو ذهنیت زموږ پر ژبه باندې وروسته راخپور سوی دی. د دې ذهنیت تر شا سیاسي انگېزې پر تې وې او دي.

ما ته دا هم ثابتې سوې ده، چې د پښتنو د ژوند اجتماعي، اقتصادي او سیاسي شرایطو د هغوی ژبي ته د هغوی د استوګني د مېنې په تناسب د ودې او تکامل بېلابېل استقامتونه ورکړي دي. د هغوی د ژبي د پرمختګ آهنگونه ئې متفاوت کړي دي، د هغوی د ادبي او ژبني فعالیتو لوري ئې پر مشخصو او سره بېلو جهتو باندې روان کړي دي. زه د خپلې دغې ادعا د ثبوت له پاره د ډیورنډ د منحوسي کرښې د دواړو غاړو پښتنو د ادبي او ژبني تحرک جریان ته اشاره کولای سم، چې نه ئې د انکشاف او پرمختګ سرعتونه سره یو دي، نه ئې د ژبنيو او ادبي ایجادیاتو ساحې سره ورته دي او نه ئې د ژبني جوړښت شکل او محتوی سره یو راز پاته سوې ده.

ما په دې څېړنه کې د خوشحال خان خټک له آثارو څخه د هغه غزلیات او قصاید (یوه برخه)، دستارنامه، سواتنامه، فراقنامه غوره وګڼل. د طب نامې ژبه د طبابت ژبه ده او د بازنامې دا هم د یوې ځانګړې تخصصي ځانګړې ژبه ده او د خوشحال د لهجې په څېړنه کې ډېره مرسته نه سي کولای. سره له دې مې دا دوه اثره هم له پامه پر یوه مخ نه دي ایستلي او مرور مې پر کړی دی. د خپل کار په جریان کې مې د خوشحال خان او د هغه د کورنۍ د غړو دا لاندې چاپي او خطي نسخې کتلې دي:

(۲) وګ: د خوشحال، حمید مومند، کاظم خان شیدا او نورو ډېوانونه. د دوی په کلام کې د فارسي و عربي لغاتو پرمخاني پر دې خبره دلالت کوي، چې دغو شاعرانو د نورو ژبو له لغاتو سره هېڅ اړیکه نه درلوده.

۱- د خوشحال خټک مرغلري:

د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبی له خوا په ۱۳۱۷ ش کال په کندهار کې خپور سوی دی.

۲- ارمغان خوشحال:

د میان سیدرسول رسا په زیار په ۱۹۶۴ ع کال د یونیورسیتی بک ایجنسی له خوا په پېښور کې خپور سو. ما چي له کومي نسخې څخه استفاده کړې ده، ښاغلي عبدالباري جهاني له خپل کتابتون څخه رالېږلې ده چي مننه ځني کوم.

۳- سواتنامه د خوشحال خان خټک:

د پوهاند عبدالحی حبیبی له سریزې او څرگندونو سره د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو انستیتوت له خوا په ۱۳۵۸ ش کال په کابل کې خپره سوه.

۴- دستارنامه:

دستارنامه د خوشحال خټک د ۲۸۶ تلین په مناسبت د پوهاند صدیق الله رشتین په سریزه د پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۴۵ ش کال خپره سوې ده. دغه راز د پښتو اکاډیمي پېښور له خوا د پروفیسر محمدنواز طائر په سریزه او د حاجي پردل خان خټک په زیار په ۱۹۹۱ ع کال چاپ سوې ده. ما (هوټک) په دې حاضره لیکنه کې زیاته استفاده د پېښور له چاپه کړې ده.

۵- د خوشحال خټک کلیات - لومړی ټوک:

د پوهندوی دوکتور گل محمد نورزي په سریزه او خپرندوی محمد صدیق روحي په پېژندگلوی د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو د انستیتوت د ادب او فولکلور څانګې له خوا په ۱۳۵۹ ش کال خپور سوی دی.

دا متن که څه هم له "خو" څخه خلاص نه دی خو بیا هم تر بل هر متن ما ته دقیق ایسي ځکه چي د هغي نسخې بدیلونه ئې هم راوړي دي، چي د خوشحال خان په ژوند کي لیکل سوې ده او ویل کېږي، چي د خوشحال پخپل خط ده^(۴).

۶- د خوشحال رباعیات:

د پوهاند رشتین په سریزه (پاییزه) د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۹ ش کال په کابل کي خپاره سوي دي.

۷- فراقنامه:

د زلمي هیوادم ل له سریزي، څرگندوونو او وبي پانگي سره د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا په ۱۳۶۳ ش کال خپره سوې ده. په سر کي د علامه پوهاند عبدالحی حبیبی، پوهاند میرحسین شاه په قلم یادښتونه (پښتو او پارسي) هم لري.

د فراقنامې متن د اعتماد وړ دی، ځکه په تهیه کولو کي ئې له ډېرو نسخو (چاپي او خطي) څخه کار اخیستل سوی دی. زه فکر کوم چي د خوشحال د کلام د ژبنيو خصوصیاتو په څېړنه کي حساب پر کېدلای سي خو بیا هم ما د هغه متن څخه د رااخیستل سوو برخو مقابله له نورو چاپو سره له پامه نه ده ایستلې.

۸- د عبدالقادر خان خټک دېوان:

واردواره د علامه عبدالحی حبیبی په همت له کندهار څخه په ۱۳۱۷ ش کال خپور سوی دی او دوهم وار د افغانستان د علومو

^(۴) د (خوشحال ادبي پښتو) په ۲۱ مخ کي د استاد بختاني په حواله د خوشحال خان د خپل لاس کښلې نسخه "په پېښور کې راخوندي شوي فضلنامه" ښوول سوې ده. په دغه مخ کي د استاد له نامه سره د "ع" راوړل، چي معمولاً د "عليه السلام" لنډیز دی،

اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو د مرکز له خوا د نورالله ولسپال په سریزه، تحشیه، تصحیح او مقابله د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښوونې لاندې په ۱۳۶۸ ش کال کې خپور سوی دی. په سر کې د پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاوید او سرمحقق محمد صدیق روحي په قلم یادابستونه هم لري.

ما له دواړو چاپو څخه استفاده کړې ده، خو ډېره تکیه مې پر دا دوهم چاپ کړې ده. د عبدالقادر خان نوی چاپ دېوان سره له دې چې په دقت تهیه سوی دی خو د لیکدود تجانس ئې یو څه کمزوری دی.

۹- د کامگار خټک دېوان:

د افغانستان د علومو اکاډیمۍ له خوا د څېړونکي عبدالمتین متین په زیار په ۱۳۵۸ ش کال د خوشحال خټک د درې سوم تلین د بین المللي سیمینار په مناسبت خپور سوی دی. په سر کې د څېړندوی محمد صدیق روحي یو یادابست هم لري.

۱۰- د هجري دېوان:

د همېش خلیل په زیار په ۱۹۵۸ع کال د پېښور په شاهین برقي پریس کې چاپ سوی دی. د دې تر څنګ مې په ځینو برخو کې د کلاسیک ادب دا لاندې دېوانونه هم پر کتلی دي:

۱۱- د عبدالرحمن بابا دېوان:

په ۱۹۷۶ع کال د یونیورسیتي بک ایجنسۍ له خوا خپور سوی دی د میاسیدرسول رسا په قلم اوږده دیباچه لري. دا چاپ د پادري هیوز په لاس د خپاره سوي دېوان فوټوکاپي ده. د دې خبرې یادونه د دیباچې په ۱۷ مخ کې سوې ده.

۱۲- د عبدالحمید مومند کلیات:

دا کلیات د محمد آصف صمیم په سریزه، خپرنه، اوډون او وییپانګې سره د دانش خپرندويي ټولنې له خوا په ۲۰۰۴ع کال خپور سوی دی، چي د عبدالحمید مومند دېوان، نیرنگ عشق او قصه شاه وګدالري.

ما په دې حاضره لیکنه کي پر دغه کلیات سربېره د عبدالحمید مومند دېوان (د زلمي هیوادل په زیار - ۱۳۶۳ش)، د عبدالحمید مومند دېوان (د صدیق الله رشتین په زیار - ۱۳۳۰ش)، د راور مرجان (مرتبہ سید انوار الحق جیلاني - ۱۹۷۸ع) او زما د کتب خانې د نیرنگ عشق له خطي نسخې څخه استفاده کړې ده.

۱۳- د میرزاخان انصاري دېوان:

دا دېوان د خپرنمل دوست شینواري په زیار ترتیب سوی دی (۱۳۵۴ش). د دې دېوان په باب په زړه پوري خبره داده، چي په ټول دېوان کي ئې (چي) د (چه) په شکل کښلی دی. ارواښاد دوست شینواری پخپل وخت کي منلی ژبپوه وو او د ژبي په باب ئې درانه آثار کښلي دي. ده چي په دغه دېوان کي (چه) په همدې شکل راوړی دی آیا معنابه ئې دانه وي چي ده دا کلمه په اوږده (ې) نه تلفظ کوله؟

د میرزاخان انصاري پر دغه دېوان سربېره مي زما د کتبخانې د میرزاخان د دېوان له خطي نسخې څخه هم ځای ځای استفاده کړې ده.

د ارواښاد استاد کامل مومند په لاس (د خوشحال کلیات) ته مي تر دې ګډه (د اپریل دریمه ۲۰۱۰ع) لاس نه رسېږي.

د میرزاخان بارکزي او شمس الدین کاکړ د دېوانو له هغه چاپه مي کار اخیستی دی، چي د صحاف نشراتي مؤسسې له خوا په ۱۳۸۸ش کال خپاره سوي دي.

زه دا اوسنی مقایسوي خپړنه په دې نیامت کوم، چي گوندي د معیاري پښتو د منځ ته راتگ په کار کي مي د خپرونکو او متخصصینو کار یوڅه وراسانه کړی وي. د معیاري کېدلو او معیاري کولو کار په دفتر کي نه کېږي، چي څو تنه مامورین سره کښېني او د ژبي مقدرات پخپلو منځو کي سره فیصله کړي (۵).

د ژبي د معیار د ستري ودانۍ د جوړولو له پاره اومو موادو ته اړتیا سته. اومه مواد د ساحوي خپړنو او کتبي متونو د سپړلو له لاري تر لاسه کېدلای سي. زه پخپل دغه حاضر کتاب کي پر دغو مسئلو باندي، چي پورته مي اشاره ورته وکړه، ږغېدلی یم. په دې بیان کي مي گرامري جوړښتونه ډېر لږ خپړلي دي. زیاته پاملرنه مي د لغاتو مقایسې ته اړولې ده. له گرامري جوړښتو څخه د اجتناب دلیل مي دا دی، چي نه غواړم د ژبي د متخصص رول ولوبوم او هغه بیا په دې دلیل نه غواړم چي زه د دغه راز تخصص له پاره نه رسمي جواز لرم او نه هم علمي صلاحیت و توان. مگر دا خبره په پوره ډاډ سره کولای سم چي خپړنه مي تر سر تېره کړې نه ده. د خپل صلاحیت په حدودو کي مي پر هره برخه باندي ښه پوره دقت کړی دی. د مثالو ډېرښت به ئې ښايي پر لوستونکو باندي ستومانوونکی تمام سي خو ما په دې نیامت نه دي رااخیستي چي لیکنه بېځایه په وېر سوم. له امکانه ليري نه ده، چي زما له دقت سره سره دي بیا هم تېروتلې یم. په هغه صورت کي د

(۵) په دې شپو و ورځو کي د پښتو د یوه مشر او درانه حقدار لیکوال له خولې په یوه اتږنیتي وییپاڼه کي د "مونږ، موږ - ږغ، غږ - پزه، پوزه" په باب ځيني تبصرې خپرې سوي دي، چي د ډېري اندېښنې وړ دي او ژبپوهنه ئې تر مضحکي سويې پورې راکښته کړې ده. دغه راز لیکنې، هغه هم د حقدارو مشرانو استادانو په آدرس خپرول د دغو مشرانو په حق کي ظلم دی. نه پوهېږم پښتانه ولي پخپل خپروشر نه پوهېږي؟

هر راز سالم انتقاد اورېدلو ته تيار یم. دم درحاله تاسي د کتاب
لوستلو ته رابولم او خبري به د ستر خوشحال په دې بیت پای ته
ورسوم:

خدایه! چا و ته ئې کبښم، څوک به پرې پوه شي
ما ویلی هر یو بیت دی د فترونه

په درنښت
محمد معصوم هوتک
او کویل - کاناډا



اول فصل

۱ - خوشحال خان خټک او کورنۍ ئې:

ارواښاد سيد رسول رسا (۱۹۱۰ - ۱۹۹۰ع) پېښور د "پښتو شېراز" بللی دی^(۱). له شېراز څخه ئې مراد د پارس هغه مشهور ښار دی، چي د پارسي ژبي دوه مشهور نواغ، شيخ مشرف الدين مصلح بن عبدالله سعدي شېرازي (۶۹۱ يا ۶۹۴ هـ ق مړ) او خواجه شمس الدين محمد حافظ شېرازي (۷۹۲ هـ ق مړ) ورته منسوب دي^(۲).

خواجه حافظ شېرازي د دغه ښار د فضيلت او د هغه د اوسېدونکو د کمال په باب په خپله ويلي دي:

خوشا شیراز و وضع ييمثالش
خداوندا! نگه دار از زوالش
به شیراز آی و فيض روح قدسی
بجوی از مردم صاحب کمالش

^(۱) د رحمان بابا دېوان ديباچه - ۳۴ مخ، د ۱۹۷۶ع چاپ.

^(۲) خوشحال خان د (شېرازي) په نامه د يوراز ښو خواړو يادونه لري:

شېرازي که ښه خوراک و، وار و تېر شه

ملو کي که ښه پوښاک و، وار و تېر شه

(مرغلري - ۳۴۶ مخ)

د خوشحال خان خټک کړوسی کامکار خټک چي کله د خپل
پلرني ټاټوبي (سرای) پر توصیف باندې راسي نو ئې له (شېراز) او
(خجند) سره پر تله کوي؛

د کامگار د سرای په مثل

نه شېراز دی نه خجند^(۳)

(دېوان - ۳۴ مخ)

پېښور له شېراز سره پر تله کول یوه تعارفي خبره نه ده. د دغه
ښار په لمن کي د پښتو ادب داسي ستر نخبه گان زېږېدلي او لوی
سوي دي، چي تر څو پښتو او پښتانه پر دې نابوده دنیا باندې
ژوندي وي، د دوی په نامه به ویاړي^(۴).

د پېښور د تاریخي سیمي ادبي اهمیت هغه وخت یو په سله
سوی دی، چي پر دغه مېنه باندې د یوه شعوري ادبي خوځښت
تاداو کښېښوول سو او تر مراده ورسېد. دا زمانه د یوولسمي
هجري قمري پېړۍ د منځ کلونه دي او دا بیا هغه وخت دی، چي د
سرای اکوړې د مشرتابه بگړۍ د ملک اکوړې د کړوسی، د یحیی
خان د لمسي او د شهباز خان د زوی خوشحال خان خټک (۱۰۲۲-
۱۱۰۰ هـ.ق) پر سر ایښووله سوې ده.

^(۳) (خجند) د ماوراءالنهر د مشهورو تاریخي ښارو څخه دی، چي د سیحون رود پر
غاره پروت دی. په پخوانیو کتابو کي خجند (د دنیا ناوې) بلل سوی دی. دغه ښار
اوس د تاجکستان د جمهوریت دوهم لوی ښار دی. د شوروي واکمنۍ په دوران کي د
دغه تاریخي ښار نوم په (لنین آباد) باندې واوښت (۱۹۳۹ع) خو د شوروي اتحاد تر
ړنګېدو وروسته ئې بیرته خپل پخوانی نوم (خجند) راژوندی سو.
^(۴) رحمان بابا (۱۱۲۸ هـ.ق مې) که د "ظالمانو حاکمانو" له اسیته دا ښار له (گور) سره
یو شان بللی دی، خو دا غندنه د هغي ستاینې پله نه ورسپکوي چي د پېښور په باب
کماحقه بیان سوي دي.

دا ادبي خوځښت زه ځکه شعوري حرکت بولم، چي تر يوه ټاکلي پروگرام لاندې ئې د يوه ټاکلي هدف له پاره هڅه راپيل کړې ده. په منظمه توگه ئې اشخاص روزلي دي، د ادب او شعر لارښوونې ئې کړي دي، په پښتو ژبه ئې د آثارو د ژباړلو کار پر مخ وهلی دی^(۵). د دې خوځښت باني، ستر خوشحال خان د پښتو ژبي خوار موقعيت درک کړی وو او په پوره برياليتوب سره ئې دا کاروان تر ډېري اندازې و منزل ته رسولی دی. خوشحال خان له خپل دغه ادبي تلابش څخه رضائيت په دې بيت کي ښه پوره ښوولی دی، چي وايي:

له خوشحال سره که کښېني يو خو کاله
دا د غره خټک به واره شاعران شي

دا خوځښت له پلاره زامنو ته او له هغو څخه لمسيانو ته راوغزېدی او په دې ډول ئې د پښتو ادبياتو د تاريخ يو پشپړ فصل جوړ کړ.

خوشحال خټک يو خانزاده پښتون وو. پلارونیکه ئې د خپل وخت ننگيالي و توريالي پښتانه مشران ول. دی وايي:

راپاتې يونه شو دوولس مې ترونه وو
ولاړل فنا شول چه اولسونه وو
خه بادشاهان ولاړل، خه خه خانان ولاړل
چه په دربار ئې ولاړ زرگونه وو
(رباعيات - ۳۴ مخ)

^(۵) د پښتو آثارو د ترجمې او خپروني کار تر خوشحال خان دمخه د روښاني خوځښت پيروانو او د هغو مخالفينو هم کړی دی (قصيده برده، د مخزن نوري برخي) خو د هغه ډېره پاملرنه د مذهبي شخړو او تصوفي فرهنگ لور ته وه.

دغه وخت پر هندوستان باندي د مغولي شاهانو واکمني چلېده.
 د ډهلي دربار که په اتنيکي لحاظ د مغولي تورکانو په لاس کې وو، خو
 په فرهنگي لحاظ ئې تر پارس او ماوراءالنهر وروسته د فارسي ژبې او
 ادب يو بل پياوړی مرکز تشکیل کړی وو. له دغه سياسي او فرهنگي
 مرکز سره د خوشحال خان د کورنۍ اړيکو د دغې کورنۍ غړو ته د
 پارسي ادب د مطالعې پراخه زمينه برابره کړې وه او ستر خوشحال له
 دغې زمينې څخه تر بل هر چا پراخه استفاده کړې وه. ده د پارسي
 ادب کلاسيک آثار ليدلي ول او پخپل کلام کې ئې د دغو آثارو نومونه
 پر دې خبره دلالت کوي، چي هغه ئې ټول لوستلي هم ول.

چه لاس مې نه رسي غليم مې يار دی
 چه لاس مې ورسي غليم مې پلار دی
 دا پند به نه مومي په شاهنامه کېږي
 په شاهنامه کېږي که ډېر اسرار دی
 (رباعيات - ۱۲۹ مخ)

خوشحال خان خولا خان په فارسي شعر "طاق" بولي.
 زه خوشحال پښتون چې په پښتو په پارسي طاق يم
 لامې په پښتو ژبه کې ژبه درغلېږي^(۶)

اشرف خان ويلي دي:

د پښتو ژبه مې ناوې کره په نظم
 د مغلو په شعر هم عالي مکان يم
 (دېوان - ۱۰۱ مخ)

^(۶) خوشحال خان خټک په دستارنامه په يوه مخ کې (۱۲۶ مخ) د مثنوي معنوي،
 سلسله الذهب، نفحات الانس، معارج النبوة، شاهنامه، سکندرنامه، ظفرنامه،
 اخلاق ناصري، گلستان، بوستان او نورو کتابو نومونه راوړي دي، چي په پارسي ژبه
 دده د پراخي مطالعې ښکارندويي کوي.

یا:

هسې نه چي شعر کړم په خپله ژبه
تر پښتومي د فارسي شعر والادي
(۵۰۱- مخ)

خو دا چي ولي ئې پښتو شعر ته مخه کړې ده، داسي وايي:
د پښتو ژبې مي آب ورکه په شعر
د فارسي شعر چي نه وایم افغان يم
(۹۸- مخ)

د ډهلي له دربار سره روابطو پر ده باندي د کتاب پرېماني هم
ميسره کړې وه. دی په دستارنامه کي د داسي کتابو حوالې
ورکوي، چي د سراي اکوړې يوه اولسي خان ته ئې د هغه وخت په
شرایطو کي تر لاسه کول له ناممکناتو څخه وه. دی په دستارنامه
کي د چنگېز خان په ارتباط پر تاريخ روضة الصفا باندي حواله
ورکوي. دا تاريخ خواندمير هروي (۹۰۳ يا ۹۰۴ هـ ق مړ) د لسمي
هجري پېړۍ په سر کي ليکلی دی. تاريخ روضة الصفا خو به د
هندوستان پايتخت ته رسېدلی وو، خو د روه د يوه پښتانه لاس ته
رسېدل ئې که له ناممکناتو څخه نه وه نو ډېره مشکله خو هرومرو
وه. دا د ډهلي د دربار له علمي و ثقافتي اشخاصو سره د اړېکو
برکت وو، چي د خوشحال لاس يې د خپل وخت نادر او مهمو
کتابو ته رساوه. له دغي مساعدي زميني څخه د ده پلارونیکه
دومره استفاده نه وه کړې او هغوی له دې دونه قومي او اولسي
دېدېې سره سره عالمان يا لږ تر لږه باسواده خلک نه ول. د
خوشحال خان د پلار د بې سوادۍ شهادت خو پخپله خوشحال هم
ورکړی دی. دی د پلار د سخا او توري توصيف کوي خو بې سوادي

ئې نه پتوي:

پلار مې شهباز خان په سخاوت لکه حاتم وو
زړه ئې د مزي په توره تېرو و تر رستمه
ټينگ ولاړ په شرعه تل ئې کار وو په رښتيا کښې
خط سواد ئې نه وو نور دانا وو له فهمه
(ارمغان - ۶۵ مخ)

له دې څخه څوک حدس وهلاي سي، چي د خوشحال خان
نيکه يحيى خان هم د سواد له خوا باېز وو، ځکه باسواده پلار
هر و مرو پخپل زوى ليک لوست زده کوي.
د دې کورنۍ علمي و ادبي تاريخ له خوشحال خان خټک
څخه را شروع کېږي او د علم او پوهي خراغ پکښې له خوشحال
خان په هيسته بل سوي دى خو د رونا اواز ه ئې عين تر دکن و
کندهار پوري لاهم رسېدلې وه. عبدالقادر خان خټک ويلي دي:
نوم ئې لاړ وو تر دکن تر قندهاره^(۷)
نه وو بل هسي نامي له زمينداره
(۴۶۲ - مخ)

خوشحال خان په دستار نامه کي شاه اويس صديقي ملتاني د
خپل استاد په توگه راښيي او وايي چي "ډير بزرگ متبرک سړى
وه - د علوم ظاهري او باطني بهره ور وه" (دستار نامه ۳۹ مخ). دغه
راز ئې د شاه جهان د دربار له ستر عالم مولانا عبدالحکيم
سيالکوټي سره د پېژندلو يادونه هم کړې ده، (دستار نامه ۷۰ مخ).
د شاه اويس ملتاني د پېژندگلوى په باب مي څه ونه موندل خو

(۷) په چاپي متن کې "تر دکن تر قندهاره"

مولانا عبدالحکیم سیالکوټي (۱۵۶۱ - ۱۶۵۶ع) د شاه جهان په دربار کي تر ټولو محترم عالم وو. وایي چي شاه جهان یو وار له سرو زرو او دوه واره له سپینو زرو سره تللی وو. نو، ۱۰۶۶ هـ ق کال د صفري پر خلبرویشتمه مړ سوی او د سیالکوټ په تاریخي ښار کي ښخ دی^(۸). د ده د قبر پر شاوخوا احاطه باندي اوس یو پارک سته چي د ده په نامه نومول سوی دی^(۹).

خوشحال خان خټک له دغه ستر عالم څخه د باغي (یاغي) د مال د رواوالي او نارواتوب په باب او دغه راز د سعد و نحس "ساعت" په برخه کي پوښتني کړي وې.

خوشحال خان خټک د نابغه (Genius) شخصیت څښتن وو. پیاوړې حافظه ئې وه. ده دستارنامه د رنتنور په جېل کي په داسي حال کي کښلې ده، چي هیڅ راز ماخذ ته ئې لاس نه رسېدی او وایي، چي: "... کتابونه راڅخه نه وو او که نه ښې ټکۍ مې به په دا کتاب کړي وې. نظم نثر عربي، فارسي مې به په اشتهاد په کښې ډیر راوړي وو. اما په عنديات په حافظه خو به دا هونبره څه کېده..."، (دستارنامه - ۲۳۸، ۲۳۹ مخونه).

خو د کتاب په دغسي نېستي کي ئې په دستارنامه کي تقریباً شپېته آیته، حدیثه، ادعیه، مقولې راوړي دي او د غزل، مثنوي، قطعې، رباعۍ، فرد او مصرع په چوکاټ ئې خپل و پردي فارسي و

^(۸) وگ: ویکیپیډیا - په تقویم تاریخي (مرتبۀ عبدالقدوس هاشمي ۲۶۷ مخ کي د عبدالحکیم سیالکوټي وفات د اپریل ۲۵ مه ۱۶۵۶ع کال د سه شنبې ورځ بللې ده. چي دغه نېټه د صفري له میاشتي سره سره نه خوري).

^(۹) د سیالکوټ تاریخي ښار د پاکستان د پنجاب ایالت په شمال ختیځ کي د چناب رود ته نږدې پروت دی له لاهور څخه ئې واټن ۱۲۵ کیلومتره دی (ویکیپیډیا).

پښتو دوه سوه اتيا بيته له حافظې څخه رانقل کړي دي.
خوشحال خان جهان گڼسته سړی وو د پښتونخوا زياتر
برخي ئې تر پښو کښلي وې او په هغو کي ئې د اولسو د ژوندو ژواکي
ژبي او کلتور په باب پراخ مشاهدات راغونډ کړي ول. د دې پر
څنگ يو با فرهنگه جنرال وو د جنگ و جگړو پر ميدانو يې ډېري
سړې و تودې ليدلي وې او هر څه ته ئې د يوه مدقق سړي په توگه
کتلي ول او د دې ټولو پر څنگ بيا ښکاري وو. ما ته د خپل ژوند
تجربې راښوولې ده، چي ښکاريان په مختلفو سيمو کي د گڼتو
ښکار کولو له اسيته له خورا ډېرو اولسي لغاتو، د ونو، بوټو،
حيواناتو، مرغانو او نورو له نومو سره مخامخ سوي او هغه ئې په ياد
کړي وي. دې کار د ده شعر ته د رنگينو لغاتو او وراشو د لاري
موندلو زمينه برابره کړې ده.

د خوشحال خان تر وخت ښه ډېر کلونه پخوا د هندوستان
نيمي وچي ته د اروپايانو تگ راتگ شروع سوی وو. د ده او د ده د
زامنو له اشعارو څخه څرگندېږي، چي دوی له اروپايي کلچر او
مصنوعاتو سره يو څه بلد سوي ول. خوشحال خان د پرتگالي
شرابو يادونه کوي:

دواړه شونډي دي شراب پرتگالي دي
په سره والي له ياقوتو په سيالي دي
(کليات - ۳۸۵ مخ)

عبدالقادر خان هم دې ته ورته مطلب لري:

ساقی می بویه چي وي پرتگالي
خواه پيال له وي مرصع خواه سفالي

خوشحال خان په ښکار کي د "فرنگستان" له توپکو څخه کار اخیست او په دستارنامه (۵۵ مخ) کي لیکي: "د توپک ښکار له فرنگستانه اوس په دا آخر پیدا شه".

د شطرنج، نرد، موسیقي، نقاشۍ په اصولو پوهېږي او په دې برخه کي ئې لیکنې داسي ايسي لکه د یوه ماهر شطرنج باز، موسیقي پوه او نقاش له خوا چي لیکلي سوي وي.

دا ټول مطالب پر دې خبره باندي دلالت کوي، چي خوشحال او کورنۍ ئې مهذب، باسواد او مدني اشرافي خلک ول.

خوشحال خان د دیني علومو پراخه مطالعه درلوده خو متعصب او پړانده مذهبي افکار ئې نه درلودل، بلکي د ژوند په چارو کي دی او د کورنۍ زیاتره غړي ئې لیبرال کسان ول. زه نه غواړم چي له دوی څخه د نن زمانې روښانفکران جوړ کړم لکه دا کار چي د ثور په اوله پاچاگښتی کي ځینو کسانو کاوه او له صوفي رحمان بابا څخه ئې د یوه بیت له اسیته "طبقاتي مبارز" جوړ کړ^(۱۰). موږ وینو چي د خوشحال کورنۍ کله چي د خانۍ منافع پر غالب سي، له خپل تنور سره سره بیا د محتسب او احتساب حمایه د "امراوو" وظیفه او د "غیرت" جزء بولي او هغه هم په دې دلیل چي گویا که دوی نه وي خلگ به لاري کېږي (وگ : دستارنامه ۲۱۷ مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور). مگر پخپل خصوصي ژوند کي بیا د اشرافي ژوند له غوښتنو سره سم مذهبي حدود ماتوي او "پر بکره باندي

(۱۰) هغه بیت دا وو:

نشي د خانانو او ملنگو سره کلي
چیرته عزیز خان چیرته ملنگ عبد الرحمان

لاس بری " د " هغه جهان د سقر " په بیه رانیسی :
 که دي لاس په بکره بر شي پرې ئې مه ږده
 که دي حای شي په هغه جهان سقر
 (ارمغان - ۵۷ مخ)

او اشرف خان د بیجاپور په بند کي په سپینه ږیره له نامحرمو
 څخه د وصال غوښتنه کوي او کله چي د "رد" جواب اوري نو بیا
 خپل خبط و خطا د شعر په ویلو پاکوي (وگ دیوان - ۵۵۳، ۵۵۴
 مخونه).

د خوشحال خان د کورنۍ ژوند د "امراوو" په شان دی د یوه
 عادي پښتانه خان ژوند ئې نه دی. د خانۍ په ژوند کي زامن د پلار
 اطاعت پر ځان باندي لازم گڼي خو د امراوو او سلطانانو دود و
 دستور بیا بل راز او د سیاست پر غوښتنو ولاړ دی. د سلطنت او
 آمریت د بقا له پاره بیا پلار و زوی سره وژني. شاه جهان ته زوی د
 سر په کاسه کي اوبه ورکوي او د بهرام له لاسه خوشحال خان په
 غرو کي سرگردانه گرځي. داسي معلومېږي چي نااهله بهرام دي
 داوړ (میکروب) دهند له درباره څخه اخیستی وي.
 د خوشحال د شخصي و ټولنیزو ادبي ژوند په باب کتابونه
 بویه چي وکښل سي او کښل سوي هم دي. زما د همدې لیکني سره
 په ارتباط کي، فکر کوم، همدومره به بس وي.

۲- د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍ ادبي ژبه:
 که څوک د خوشحال خان خټک د ادبي ژبي یا لهجې په باب
 پوښتنه کوي نو ساده او بسیط جواب ئې دا دی چي خوشحال خان

په خټه خټک وو، په سرای اکوړه کي اوسېدی. د دې سیمي خټک چي اوس په کومه لهجه ږغېږي، د خوشحال ژبه هم دغه او لهجه ئې هم همدا وه. دا راز جواب په کلیاتو کي سم خپږي خو کله چي خبره د ژبي تحولاتو، انکشافاتو، جزئیاتو او بدلونو ته ورسېږي، هلته بیا دا راز استنباط د دغي مسئلې په واقعي پېژندنه کي مرسته نه کوي. او یا دا چي ځيني ما وارو! بیا کله چي د خوشحال خان په ژبه کي محوري فعلونه په شین سره وويني، سمدلاسه حکم وکړي چي د ده ژبه د پښتو ختیځه لهجه وه. دا تحلیل تر هابل څو چنده ساده او عامیانه دی.

د خوشحال خان د ادبي او شعري ژبي په باب زموږ محققینو تر یوې اندازې پوري ورته نظریې وړاندي کړي دي. سید رسول رسا په ارمغان خوشحال (۱۲۰ مخ) کي د خوشحال خان خټک د ژبي په باب لیکي، چي: "د خوشحال خان خټک د شعر ژبه، ساده خو الهامي او ادبي ژبه ده. عام ژبې ته نږدو، خو عام ژبه نه ده. دهغه په دیوان کښې د هرې طبقې او هرې قبیلې د مخصوصو الفاظو استعمال شوی دی او په دې وجه دهغه د شعر ژبه، عالمگیر وسعت لري. خو په حیثیت مجموعي په محاوره کښې د خټکو ژبه ده".

پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار صاحب هم دې ته ورته نظر ورکړی دی او لیکلي ئې دي: "خوشال په ټولیز ډول دا هڅه کړې ده، چي په خپله پښتو لیکلار او په ځانگړي توگه په شعر کې د خپل ټبرني (خټکي) گړدود تر څنگه له نورو شاوخوا گړدودو څخه هم کار واخلي، نه یوازې د وییپانگې، بلکې په رغاونیزه

(گرامري او غريزه) برخه کې هم. په دغه لړ کې ټي وينگ له اړوند
ليکدود سره، هغه هم لږ و ډېر د گرامر په بيه، دومره د شعري ټول
وتال، پښېلي او پايېلي (قافيې او رديف) لاستکوي کړي چې کله
کله له لاسکښونکيو هم لار و لودن ورکوي، پاتې لا له ټوليزو
لوستونکيو او اورېدونکيو څخه^(۱۲) .

که په دغه راتقل سوي عبارت باندې زه سم پوه سوي يم نو د
پوهاند صاحب مراد دا دی، چې د خوشحال خان په شعري ژبه کې
چې د نورو لهجو لغتونه او گرامري سکښتونه راغلي دي، دا د خان
ارادي هڅه وه او ارادتا ئې د نورو لهجو لغات کار کړي دي او هدف
به ئې غالباً د پښتو لغوي زېرمه خوندي کول وو او دوهمه خبره دا
ده، چې د خوشحال خان د دېوان په خطي نسخو کې چې د ليکدود
او تلفظ کوم توپيرونه ليدل کېږي، دا د کاتبانو لاسوهني نه دي،
بلکې خوشحال خان پخپله د ژبي وينگ او ليکدود د شعر تر قافيې
او رديفو دومره قربان کړی دی چې له کاتبانو څخه ئې لار و ليکه
ور که کړې ده.

د دغو دواړو حکمونو په منلو کې زه (هوټک) ځان ته قناعت
نه سم ورکولای. د خوشحال په ژبه کې چې د پښتو له نورو لهجو
سره لغوي مشابهتونه په سترگه کېږي، سبب ئې دانه دی چې گویا
خوشحال د نورو لهجو لغتونه اورېدلي دي، هغه ئې خوښ سوي
دي، نو ئې په شعر کې کار کړي دي. د دې لغتو سته والی زما په
فکر پر دې خبره دلالت کوي چې هغه وخت د پښتو لغوي زېرمه او
گرامري سکښتونه دومره سره ليري سوي نه ول، لکه دانن چې ئې

موږ په ليکنۍ پښتو کي وينو او لولو ئې. هغه وخت پښتو "بکره" وه او لاس نه وو په وهل سوی، ځکه ئې لغوي او گرامري مشترکات پر ځای پاته ول. د ښاغلي ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب په عقیده خو "په ختيځي او لوېديځي پښتيا نا کښي لا تر ۱۲۰۰ هـ پوري يوه لهجه ويله کېدله (معياري پښتو - ۵۱ مخ). ډاکټر پالوال صاحب دغه لهجه د پښتو لومړنۍ لهجه بولي چي "دآښيانو، غرغوبښتيانو، ابداليانو او سربښيانو ټبرونو مشترکه لهجه وه". نن چي پښتو د سره ليري کېدو پر خوا روانه ده، لامل ئې د خواخوږۍ او دښمنۍ په نامه بېځايه لاسوهني دي. د دې حکم له منلو سره چي د کاتبانو د لاسوهنو پړه دي پر خوشحال خان يا کوم بل شاعر باندي واچول سي، زه جدي مشکلات لرم. د متونو د اړولو او مسخه کېدو جريان ما په يوه بل کتابگوټي کي خپرلی دی. محترم لوستونکي دي د دغه کتابگوټي د خپرېدو تر وخته غاښ وچيچي.

دا خبره سهي ده، چي د خوشحال خان خټک شعري ژبه د دې سيمي د خټک قام ژبه وه خو د نژدې څلورو سوو کالو وړاندي ژبه. د دغې ژبي د پېژندلو له پاره موږ مجبور يو، لږ څه وړاندي ولاړ سو او د تاريخي و ژبنيو واقعيتو پر اساس باندي ئې ځان ته معلومه کړو، چي د خوشحال او کورنۍ ژبه د پښتو ژبي په اوسنيو لهجو کي له کومي يوې سره د مقايسې وړ ده.

۳. د ليکدود مسئله:

د ژبي پوهان او د دې سيمي د تاريخ خپرونکي او لرغونپوهان په دې عقیده دي چي تر ميلاد زيات و کم پنځه سوه کاله وړاندي د پښتونخوا په ټوله پراخه اورشو کي خروښتي ليکدود باب وو.

علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ د عکسي خير البيان د سريزي په سر کي ليکي،
 "په پښتونخوا کي د آمو له غاړي رانيولې تر سيستان، کندهار،
 بوب، کورمي، پېښور، ټيکسيلا، سوات، امب، باجوړ، هره
 (ننگرهار) او وردگو پوري په هر ځای کي په دغه خروشتي ليک
 سره کښل سوي سکې، لوبښي او کتيبې پيدا سوي دي^(۱۳)."
 خروشتي (خروښتي) هم د خلگو نوم وو، هم د ژبي او هم د ليک.
 ډاکټر عبدالرازق پالوال ليکلي دي چي خروشتي ليک "...له
 پرثوي آرامايک سره کټ مټ ورته دي، خو د وځوڼه ټي ځله بيل
 دي. دغه مانا دا چي هغه يو توري په خروښتي کښي يو ږغ لري، او
 په پرثو آرامايک ليک کښي بل ږغ لري. په دغه ليک کښي د/ښ/
 او/خ/ توپير سوئ دي ... په خروښتي ليک کښي دواړه توري
 سته والي لري. خروښتي په ختيځي او منځني پښتونخوا کښي
 سته والي لارء". له دې څخه ټي دا بله نتيجه هم رايستلې ده، چي
 تر دوهمي هجري قمري پېړۍ وړاندي د هندوکش د جنوب
 اوسېدونکو ژبي د (ښ) او (ږ) دواړه آوازونه درلودل^(۱۴).
 د پښتونخوا د اوسېدونکو په ژبه کي د (ښ) او (ږ) د سته والي
 مستند ثبوت د لسمي هجري پېړۍ په ليکلو آثارو کي راپاته دي.
 په دغو ليکلو آثارو کي د روښاني خوځښت د موسس بايزيد
 روښان (۹۲۵ - ۹۸۳ هـ ق) آثار او د هغه د مخالفانو د مشر اخوند
 دروېزه ننگر هاري (۹۴۰ - ۱۰۴۸ هـ ق) آثار د زمانې له توپانو څخه

(۱۳) وگ: د خير البيان په سر کي د "خير البيان ليکدود" تر نامه لاندې: علامه رشاد

مقاله، ۵۸ مخ.

(۱۴) وگ: معيارې پښتو - تر ۵۸ مخ په هيسته، او د کابل چاپ خبراليس - ۵۰، ۵۷، ۵۸ مخونه.

خوندي سوي او اوس زموږ په اختيار کي دي. د دغو دواړو تحريکو مشرانو د پښتو ژبي د الفبې نيمگړتيا درک کړې وه او د هغې له پاره ئې ځيني سمبولونه يا په نننۍ اصطلاح (گرافيمونه) غوره کړي ول. د روښانيانو په الفبې کي د دغه خوځښت د مبلغ شاعر دولت لوانې له خولې د پښتو له پاره "ديارلس حرفونه" ټاکل سوي دي. دی وايي:

افغاني لفظ مشکل و، لوست کوېش نه شه
ورته وشوه کښه ديارلس حرفونه

څېړونکي د (ديارلس حرفونه) په باب لږ څه مشکوک دي ځکه د پښتو الفبې د عربي او فارسي الفبې په مرسته جوړه سوې ده او په هغې کي تر عربي الفبې دوولس توري زيات دي نه "ديارلس". چي په هغو کي اته توري (ټ، ځ، څ، ډ، ږ، ښ، ڼ) د پښتو خپل توري دي، چي په عربي او فارسي الفبې کي نسته او څلور توري (پ، چ، ژ، گ) له فارسي سره مشترک دي، چي ټول دوولس کېږي. د روښاني تحريک په اساسي کتاب، خيرالبيان کي چي کوم توري کار سوي دي، په هغو کي، ويل کېږي، د گاف توري مکرر راغلي دي. د پېښور چاپ خيرالبيان د عالمانه مقدمې ليکونکي حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي وايي چي "گ"، بايزيد دوه ځله ليکلی دی چه مونږ ئې په فرق پوهه نشو^(۱۵). علامه پوهاند عبدالشکور رشاد (۱۳۰۰ - ۱۳۸۳ هـ ش) د دغه مکرر گاف په باب کومي وروستۍ فيصلې ته نه دي رسېدلي او د عکسي چاپ خيرالبيان په سر کي د خپلي ليکني په ۶۷ مخ کي تر يو لړ دلايلو

(۱۵) وگ: خيرالبيان - ۶۶ مخ، د پېښور چاپ.

وروسته ليکي: "ترڅو چي د مکرر گاف په باب کومه نوې څېړنه
منځ ته راځي، زه د پورتنیو دلیلونو له مخي د خيرالبيان الفې
خلوېښت توري شمېرم او پر عربي الفې باندي د دوولسو تورو
زیاتوب سم بولم".

ډاکټر عبدالرازق پالوال د خيرالبيان په الفې کي د "ديارلسو
تورو" د زیاتوب د توجیه له پاره دلیل موندلی دی او وایي چي هلته
گاف مکرر نه دی، بلکي "د بایزید پیر روښان د خيرالبيان په
پیللوستي کښي پښتو/گ/ دوه رازه کښه سوئ دی. د یوه راز
/گ/ مرکس ته ئې کړی ورکړې ده. دوهم راز ئې د/گ/ مرکس
ته د کړی پر ځای باندي یوه کرښکه ورکړې ده، یا ئې تر /ک/
لاندی درې ټکي ایښي دي..."

ډاکټر پالوال صاحب زیاتوي: "دا په زغرده سره ویلای سم
چي کړی لرونکی /گ/ یوه ستوی /گ/ و، او ټکیالی /ک/ یا
کرښکن /گ/ یا /ک/، غبرگ ډوغی، ټپنکیز /نگ/ و...". ډاکټر
پالوال د یوه ستوي گاف په مثالو کي (گنج، گرگه، گرگن، گوگ،
گوگلی، گلاگل، گگیانی، بگی، برگ...) او د ټپنکیز غبرگ ډوغ
په مثالو کي (جنگ، چنگاښ، شرنګ، ږنگ، ...، رنګارنګ، ترنګ
او ترونګ...) راوړي دي (۱۶).

د ډاکټر پالوال صاحب دغه نوې څېړنه د خيرالبيان په متن
کي د دوو گافونو د سته والي له پاره تر ټولو زیاته موجه او د قناعت
وړ څېړنه ده چي د دولت لوانی د "ورته وشوه کښه دیارلس
حرفونه" په باب خرڅښه هم له منځه په وړله کېږي.

د خيرالبيان په الفې کې د (ږ) له پاره گرافيم داسي جوړ
سوی دی چې د دال په منځ کې ئې ټکي ايښی دی او د (ښ) له پاره
ئې د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس هاشمي په قول همدا
اوسنی شکل خو د ډاکټر پالوال په قول، تر سين لاندي ئې درې
ټکي ايښي دي^(۱۷).

ما (هوټک) د خيرالبيان په عکسي چاپ کې د علامه رشاد او
حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د قول ملاتړ موندلی دی.

زما د اوسنۍ ليکنې له پاره د مطلب ټکي دا دي چې پير
روښان (ږ، ښ) جلا توري بولي او (گ، خ) جلا توري.

د اخوند دروېزه ننگر هاري له خوا د پښتو د دغو دوو آوازو (ږ،
ښ) له پاره همدا اوسني شکلونه، چې موږ ئې کاروو، منلي دي. دی
په مخزن الاسلام کې ليکي: "... گاهي زاء معجمه چون ثقيل شود
سه نقطه بر فوق او داده (ژ) می شود و چون ثقيل تر شود یک نقطه
بر فوق و یک نقطه در تحت ايزاد کرده (ږ) می شود و گاهي سين
مهمله چون ثقيل شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت آن
نهاده (ښ) می شود"^(۱۸). گویا اخوند دروېزه هم (ږ، ښ) له (گ،

^(۱۷) وگ: معیاري پښتو - ۶۲، ۶۳ مخونه.

^(۱۸) وگ: مخزن الاسلام د ۱۳۰۰ هـ ق (یکم ماه صفر) = ۱۸۸۲ع چاپ، دا چاپ له نن
څخه یو سلو اته ویشت کاله وړاندي د دهلي ښار د یوسفی پریس په مطبع کې د
پېښور د کتابو د تاجرانو دېوان ایشرسنگه او چهجوسنگه په فرمایش چاپ سوی
دی، چې یوه نسخه ئې زما هوټک په کتب خانه کې خوندي ده. د دې چاپ پر څنډو
باندي د حاجي بهادر صاحب کوهاتي تصنيف سوی اثر، مفتاح الدقایق لیکل سوی
دی. دا نسخه د کندهار د زړې جامع د امام ارواښاد عبدالاحد اخندزاده "غریبک" د
کتابتون وه، چې پر دریم مخ باندي د دغه ارواښاد مهر هم سته او ما د کراچي ښار د
کتابفروش مرحوم حاجي عبدالغني په کتابو کې وموندله.

(خ) څخه پېلول او دوه جلا توري ئې گڼل.

د دغو دوو تحريکو په ادامه باندې په پښتونخوا کې د خوشحال خټک په لاس د يوه بل سياسي نظامي او فرهنگي خوځښت تاداو کښېښوول سو. د دغه خوځښت په فرهنگي تگلاره کې د پښتو ژبې، چې د دوی په نظر تر دغه وخته پورې لا "بکره" پرته وه، د غنا له پاره منظمي هڅې د ټولو نورو کارو په سر کې راغلي وې. خوشحال خان هم دروېښان پير او اخوند دروېزه په شان د پښتو الفبې د ايجاد اړتيا درک کړه او نوې الفبې ئې ترتيب کړه، چې د ده د زامنو، لمسيو او د ده د نورو پيروانو له خوا په لږ و ډېر توپير سره پالل کېدله^(۱۹).

د ده له خوا په وضع سوې الفبې کې د (ږ) توري د ښوونې له پاره ئې تر (ژ) لاندي همزه او د (ښ) توري د ښوولو له پاره ئې تر شين لاندي همزه ايښووله^(۲۰).

که دروېښان، اخوند دروېزه او خوشحال خان په ژبه کې (ښ) د (خ) په شان او (ږ) د (گاف) په شان تلفظ کېدلای نو دا دوه توري خويو په عربي او بل فارسي الفباوو کې موجود ول او دوی هم پخپلو نوو ترتيب کړو الفباوو کې رااخيستي ول، نو بيا د نوو تورو د وضع کولو ضرورت څه وو؟ جواب ډېر ساده دی او هغه دا چې د دغو درو سرو ذواتو په ژبه کې (ښ) د (خ) او (ږ) د (گاف) په شان نه

^(۱۹) د دغې کورنۍ يو غړی دوست محمد خټک پخپل يوه اثر بحر العلوم کې د (خټک) نوم په خوشحال خاني الفبې ليکلی دی. د بحر العلوم يوازنی نسخه د دوست محمد خټک پخپل خط د افغانستان په ملي آرشیف کې په (۱۲/۲۲ محفظه) نومره

تلفظ کېدله. دغه دوه آوازونه ئې هغه راز وینګ ته ورته تلفظ کول، لکه اوس چي په لوېديځه لهجه کي تلفظ کېږي.

د دغه حکم بل ثبوت هغه بیتونه دي چي خوشحال خان خټک پکښې (ازمایښته، بهشته، زشته، غوښته، نشته، کشته، خښته، خارښته، بالښته، رغښته، جوړښته) سره قافیه کړي دي. زه به دابشپړه غزله دلته رانقل کړم:

څه به وایم د دې نفس له ازمایښته
چې آدم ئې را ایستلی له بهشته^(٢١)
چې په کې^(٢٢) د دواړو کونو مراد مومي
هغه چار دې تر نظر لاندې کا زشته^(٢٣)
د کېمیا د بوټي گل کله مونده شي
چې د پښو تلي گلگون نه شي په غوښته
د سړیو په غفلت پوري حیران یم
چې په گور کې تورې خاورې هومره نشته
بیا به څله څوک طلب د دنیا کاندې
چې ئې خلاص نه وي یو دم د کار له کشته
که تر سر لاندې بالښت کېږدي^(٢٤) د پرونو
عاقبت به تر سر لاندې کاندې خښته

^(٢١) په (مرغلري) او (ارمغان خوشحال) کي د انیم بیټی داسي دی:

"نفس آدم دی را ایستلی له بهشته"

^(٢٢) په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "چي پکښې" دی.

^(٢٣) په کابل چاپ کلیات (۱۹۶مخ) او نوي چاپ کلیات کي "زښته" دی. "زښته" دلته سمه معنا نه ورکوي زښته د (ډېر) معنا لري او (زشته) د (بد، خراب، ناوړه) معنا لري، چي دا دوهمه معنا له بیت سره سمه راځي. ما د ارمغان خوشحال او مرغلري ثبت واخیست.

^(٢٤) په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "کښېږدي" دی.

د دنيامينه په
 هيڅوک نه وينم خالي له دې خارښته
 د صحرا په کاني رخه د شيطان شوه
 عيسى سر په مخکه کښېښه^(۲۵) له بالښته
 د زړه مينه په مثال لکه پټک ده
 چې د گوی څښتن وهله هورته رغښته
 غم ئې واړه د اشنا د پيلتانه دی
 د خوشحال څه سريکار شوله جوړښته
 (د خوشحال خان خټک کلیات - ۱۲۴ مخ)

په دې پسي په يوه بله غزله کې (بالښته، څښته، زشته، خارښته،
 کښته، غوښته، پښته، رغښته، بهشته، ونغښته، رغښته، تښته).
 که داسي وای چې خوشحال خان خټک ښين د (خ) په شکل تلفظ
 کولای نو (نشته) او (څښته) به ئې هيڅکله نه وای سره قافيه کړې.
 له دې ټولو خبرو څخه داسي نتيجه راوړي، چې د خوشحال
 خان په ادبي ژبه کې د کلماتو تلفظ د لوېديځي لهجې وینګ ته
 نسبت تر نورو لهجو نژدې وو.
 خوشحال خان خټک تر روښان او اخوند دروېزه د ژبي د
 الفبې په برخه کې هم دقيق وو او هم ئې په منظمه توګه تعقيب
 کړې ده. ده پخپله ايجاد کړې الفبې کې د عربي خاص توري په
 حساب کې نه راوستل. ده د پښتو الفبې دېرش توري بلله.
 د "خوشحال ادبي پښتو" ښاغلي مؤلف د خوشحال خان خپله
 الفبې دېرش توري بللې ده او د خپلي ادعا تاداو ئې د خوشحال

^(۲۵) په ارمغان خوشحال کې "عيسى سر په مزمه کېښو..." او مرغلي کې "عيسى سر

خان پر دغه بيت باندې درولى دى:

عشق يو هسي يو دېرشم توري رازده کړ

چي په دېرشم توري شکوم د قلم کيلي (٢٦)

(د خوشحال خټک مرغلري - ٥١٠ مخ)

خو وروسته ئې په يوه احتمالي خبره چي "... ښايي موخه ئې
د بيواکو ښې وي او په دې توگه تش يو توري زيات راځي" تر
مطلب گام اړولى دى.

زما په گومان دلته د خوشحال مطلب سم نه دى درک سوي.
د خوشحال پښتو الفبې پوره دېرشم توري ده او دى په همدې
دېرشمو تورو قلم چلوي: (اب پ ت ث ج چ خ ح دډرږ ز ژرږس ش
ښ غ ک گ ل م ن ن و ه ي). خالص عربي توري (ث ح ذ ص ض ط
ظ ع ف ق) په حساب کي نه راولي. په تېر بيت کي د خوشحال
مطلب دادى، چي د ده قلم د دېرشمو تورو په مرسته چلېږي او همدا
دېرشم توري د ده د قلم چلولو محرکه قوه ده، خو پر دې محرکه
قوې باندې يو بل قوت هم ورزيات سوي دى، چي د ده قلم په
چلېږي او هغه "عشق" دى. گويا "عشق" د ده د الفبې (د قلم چلولو
د محرکه قوې) يو دېرشم توري دى. او دا هغه محرکه قوت دى
چي د پښتو "غيب اللسان" رحمان بابائي په تعريف کي ويلي دي:

دا جهان دى خداى له عشقه پيدا کړى

دهمه وو مخلوقاتو پلار دى دا

او د پارسي "لسان الغيب" حافظ شيرازي ئې په توصيف کي

ويلي دي:

(٢٦) کيلي = ليکي، کرښي، خطونه.

طفیل هستی عشقند آدمی و پیری
ارادتی بنماتا سعادت یبری

د خوشحال ژبه د خپل اولس ژبي ته نژدې ده خو د زامنو ژبه
ئې د اشرافو ژبه ده. د خوشحال خان د زامنو ژبه یومخیزه د فارسي
تر اغېزې لاندې سوې ده (۲۷).

د ژبي پوهان په دې پوهېږي، چي د علماوو ژبه، د ښاري
خلکو ژبه، د کلیوالو ژبه، د نارینه وو ژبه، د ښځو ژبه، د کوچنیانو
ژبه، د ټولني د بېلا بېلو طبقاتو ژبه یوه له بلي سره توپیر لري. دغه
راز د اشرافو ژبه هم د اولس له عادی ژبي سره فرق لري. خوشحال
او کورنۍ ئې په سرای اکوړه کي اوسېدل خو ژبه ئې له هغې
کلیوالي ژبي سره فرق درلود، چي عادي خټک په رغېدل.

له دې ټول بیان څخه مي مطلب دا دی، چي د خوشحال خان
د ژبي او لهجې د خپرلو پر وخت یوازي دا خبره کافي نه ده، چي دی
خټک وو، په اکوړه کي اوسېدی نو ژبه ئې هم د نن ورځي خټکواله
ژبه وه. د ده ژبه پر نننيو معیارو باندې سنجول علمي غلطې ده.
همدا سبب دی چي ما پخپله حاضره خپرنه کي د ده د ژبي او د
پښتو د لوېدیځي لهجې تر منځ مشابهتونه بیان کړي دي نور
قضاوت مي نه دی کړی.

(۲۷) د هجري ژوند د یوه اشرافي خانزاده په شان دی. د شعر اصطلاحات ئې ټول
درباري دي. اشرف خان زما په خیال که فارسي و عربي لغات پیدا نکړ، بیا نو پښتو
لغت لیکي.

د عبدالقادر خان خټک ژبه هم له عربي و فارسي څخه متاثره ده او د ده په شعر کي بیا د
اسلامي ثقافت خوا د خوشحال د نورو زامنو په پرتله غالبه ده او دې غلبې ئې هم د
شعر ژبه یو څه ملایې کړې ده.

۴. د لهجې استازیتوب شوک کولای سي (۲۸)؟

انسانان چي پر يوه مېنه وزېږي د زېږېدلو له هماغې لومړۍ ورځې څخه د خپلې مور د ناز او مينې خبري او د خپلې شاوخوا نور ږغونه اوري او په مغز کي ئې ثبتوي. د ثبت تر دې عمليې وروسته چي بل هر وخت کوم آواز اوري، مغز ئې له هماغه ثبت سوي ليست سره گوري او که له هر ثبت سوي ږغ سره دانوی اورېدل سوی آواز موافق و، د هماغه آواز حکم پر کوي. که نوی اورېدل سوی آواز د مغز په لیست کي موجود نه وو، نو بیا مغز هغه ته د بل قریب المخرج آواز زیگنل ورکوي. د مثال په توگه هغه کوچنی چي د خپل چاپېریال په ژبه کي ئې د (ډ) آواز موجود نه وي او یوازي ئې دال اورېدلی وي، د ده د مغز په لیست کي هم (ډ) نه وي ثبت سوی. کله چي د پښتو (ډوډۍ) یا د انگرېزي ژبي (door) کلمه واورې د (d=ډ) آواز، د انسان مغز له خپل ثبت سوي لیست سره وگوري او طبیعي ده، چي نه سي ئې موندلای خو هغه ته یو بل قریب المخرج آواز په لیست کي موجود وي چي هغه (دال) دی، ځکه نو د (ډوډۍ) وینګ د (دودی) په شکل اود (door) د تلفظ له پاره د (دور) حکم صادر کړي. د دغه ژبني قانون اغېزه ده چي فارسي ژبی اورېدونکی د پښتو ژبي (ډوډۍ) د (دودی) او د انگرېزي ژبي (door) د (دور) په شکل اوري. مگر دا کلمه که یو پښتون واورې، څرنگه چي د ده د مغز په لیست کي د (ډ) آواز له کوچنیوالي څخه ثبت سوی دی، ده ته هیڅ نابنده نه ښکاري او په نتیجه کي د (door) کلمه هماغه شان

(۲۸) په دې برخه کي به زه د خپلې یوې پخوانۍ مقالې یوه برخه د لته رانقل کړم، چي د ۲۰۱۰ع کال د جنوري پر ۲۴ مه نېټه مي په بېنوا او نورو ویپاڼو کي خپره کړې وه.

واوري لکه يو انگرېز چې ئې تلفظ کوي.

په انټرنېټ کې د يوې کلمې يا يوه نوم پلټنه هم کټ مټ د مغزي عمليې په شان وي. کله چې تاسې د يوې کلمې د سر دوه يا درې توري ټايپ کړي لانه وي، بيا نوموړي کلمې ته د ورته تورو يو ليست د کمپيوټر پر پرده باندې درته راښکاره سي او تاسې ښايي خپل د غوښتنې لغت يا کلمه پکښې ومومئ.

په مغز کې د ثبت سوو آوازونو ليست چې هر څومره اوږد وي، هغومره ئې د تلفظ ستونزه کمه وي.

د کوچني ژبه او لهجه له همدې ورځې څخه شکل نيسي او د ځوانۍ تر مرحلې پورې ئې لهجه پخېږي. دی که په هر لهجوي چاپيريال کې رالوی سوی وي، لهجه ئې هم د هماغه چاپيريال مسلطه لهجه وي.

که د کوچني د کورنۍ ژبه يا لهجه له دباندني ماحول سره يوه وه نو د کوچني ژبه يا لهجه هم کټ مټ د هغې سيمي لهجې ته ورته وده کوي خو که ئې بيا ژبه د کورنۍ ژبې يا لهجې او تر کورنۍ دباندې د شاوخوا ماحول ژبې يا لهجې يو له بلي سره توپير درلود، د کوچني ژبه يا لهجه هم د کورنۍ او دباندني ماحول د ژبو يا لهجو دواړو اغېزې اخلي.

لهجې چې يو د بل په څنگ کې واقع سي يوه پر بلي اغېزه کوي. دغه راز که دبلي ژبې په شپول کې راسي هم بدلېږي. دا اغېزه او بدلون يوازي په لغاتو کې نه وي بلکې په وينگ او د جملو په جوړښت کې هم منځ ته راځي. زه په سر سره خپل ځان درنښم چې څو پرله پسې کلونه مي په داسې چاپيريال کې

کار کړی دی، چي هلته زما د مورنۍ لهجې ویونکي یا نه ول او که ول هم، بیخي لږ ول. اوس چي خپلي پښتو لیکنې ته گورم، هغه راز پښتو نه پکښې وینم لکه پخپل محیط کي چي مي له مور و پلاره زده کړې وه.

کابلي سوي پښتانه پخپله ورځنۍ محاوره کي هغه جملې او ترکیبونه په پښتو راژباړي چي د کابل فارسي ژبي ئې پخپلو خبرو اترو کي کاروي. دا پښتانه خو خامخا یوې پښتني سیمي ته منسوب دي او دوی هم ځان د هغې سیمي بولي خو دغه ترکیبونه چي کابلي سوي پښتانه ئې استعمالوي، د دوی په مسقط الرأس کي څوک نه سي موندلای. دا څو مثال به سره ولولو:

فارسي	ناسمه پښتو	سمه پښتو
درخانه مابچه شد	زموږ په کور کي زوی وسو	زموږ په کور کي زوی وزېږېد
برف افتید	واوړه ولوېده وغورځېده	واوړه واوړېده
دلتنګ شدم	زړه مي په تنګ سو	خوابدی سوم، خپه سوم
در کار ته سه می نشینم	په دریمه کار ته کي کښېنم	په دریمه کار ته کي اوسم
مهمان آوردم	مېلمه مي راوړ	مېلمه مي راووست
گریه میکند	ژړا کوي	ژاړي

نو اوس که څوک د دوی دغه ترکیبونه د هغوی په مورنۍ لهجه پوري وتړي، غټه ژبنۍ غلطې به ئې کړې وي.

څه موده مخکي مي یو کتاب کاته چي د لوېدیځي لهجې ویونکي ځوان ژباړلی دی. په دغه کتاب کي د "رانیول = خریدن" فعل د "راونیول - ۹۰ مخ" په شکل، او د "مندکي" پر ځای "مندتي" کار سوي دي، چي دا کلمات په هیڅ صورت د ده د مورنۍ لهجې نمایندګي نه سي کولای. دا کلمات ئې د ختیځي لهجې له ویونکو ملګرو څخه اخیستي دي. زه د دې اخیستني پر

ښه والي يا بد والي خبري نه کوم بلکي مراد مي هغه اغېزې دي چي
د لهجو ويونکي ئې يو پر بل باندي کوي (۲۹).

د لوېديځي اوختيځي لهجې وېش بايد هيڅکله داسي تعبير
نه سي چي په دغه لهجوي حوزو کي ټول پراته اولسونه په يوې
داسي طريقې سره رڼغېږي، چي د لغاتو تلفظ او د جملو سکېنت او
جوړښت ئې بالکل يو دئ. موږ د لوېديځي لهجې ويونکي د کندهار
د ښار، د هغه د اطرافو، د هيلمند، روزگان، زابل، چمن، کوټي،
ږوب، ښور اوک، گرمسير، فراه او ... اوسېدونکي د هغوی د خبرو
له مخي پېژندلای سو. په داسي حال کي چي دا ټولي سيمي په
لهجوي لحاظ يوې حوزې ته منسوبې دي. دغه راز د ختيځي لهجې
ويونکي پخپلو منځو کي د کونړ، لغمان، ننگرهار او پېښور
اوسېدونکي د هغوی د لهجوي توپيرونو او د کلماتو د ادا کولو له
مخي تشخيصولای سي. د پکتيا د پراخو اولسو تر منځ خو دا راز
توپيرونه تر دا نورو لهجوي حوزو لا زيات اوراز - راز دي. د هري
لهجوي حوزې اوسېدونکي هم پخپلو منځو کي د وينگ جزئي
توپيرونه لري.

د لهجې استازيتوب هغه څوک کولای سي، چي د زېږېدلو له
وخته څخه بيا د ژبي د پخېدلو تر زمانې پوري په هماغه ټاکلې ژبنۍ
حوزه کي پاته سوې وي او تر هغه وروسته هم د زياتو پرله پسې کلونو
له پاره له خپل مورني ټاټوبي څخه ليري اوسېدلی نه وي.

(۲۹) کاظم خان شيدا د خوشحال خټک د کورنۍ غړی دئ، خو ژبه ئې د خپل مشر نيکه
له ژبي سره له خپل وکورو کلي څخه د اوږده مهاجرت او د پارسي او هندي ژبو د
اغېزې له اسسته توپير لري او په هيڅ ډول د خټکو د لهجې پوره نماندگه نه کوي.

دوهم فصل

کل عالم پنخپله بخره هوسیري
د هر چا تر فهمه خپل هنر کړه دی
(میرزاخان انصاري)

د خوشحال ژبه د لوېديځي ژبځانگي په ترازو کي

۱،۲- د کندهار او پېښور تاريخي اړيکي:

په دې څېړنه زما مراد له کندهار څخه همدا اوسنی ښار او ولايت نه دی. د کندهار تاريخي حدود تر دې ډېر پراخ دي. د روښانيانو د وخت کندهار د کاسيانو او شينووارو د اوسېدنې له مېنې څخه شروع کېدی. د کاسيانو او شينووارو (شېرانيو؟) ټاټوبی د ننني بلوچستان د کوټي ښار ټول اطراف دي. دا سيمه د مغولي شاهانو له خوا اداره کېدله. د ميرويس نيکه د زوی شاه حسين هوتک (۱۱۱۴ هـ ق زوکړی) په وخت کي دا سيمه له مغولو څخه ونيول سوه. د خوشحال خان په وخت کي هم د کندهار حدود له همدې

برخي پيل کېدل. دی يو ځای وايي:

د مغلو سره گډه په زيارت روزگار کښي

غوريه خپل دي يا ترين د کندهار

(مرغلري - ۱۰۲۱ مخ)

د ترينانو سيمه د اوسنۍ کوټي، شال او پښين حدود دي.

خوشحال دا سیمه د "قندهار" په نامه بللې ده. د خوشحال خان په وخت کې به دا سیمه د مغولي او پارسي پاچهيو تر منځ لاس پر لاس کېدله.

د ميرويس نيكه د فرهنگپال زوی شاه حسين هوتک په وخت کې پېښور ته د يوه فرهنگي مرکز په سترگه کتل کېده. څرنگه چې دغه فرهنگپال پاچا، د پتي خزاني په روايت، په کندهار کې هم د دغه ښار د فرهنگپالو په مرسته د پښتو ژبي او پښتنو شاعرانو يو مرکز جوړ کړی وو، نو ئې د پښتونخوا له گوټ گوټ څخه د پښتو آثارو د راغونډولو کار ته پاملرنه کوله او په دې لړ کې به له کندهاره پېښور ته د پښتو آثارو د رانقلولو له پاره کاتبان لېږل کېدل^(۱).

وايي چې لوی احمد شاه بابا د ځمکنو د ميا عمر رحمۃ الله عليه لاسنيوی کړی وو. زما استاد علامه رشاد رحمۃ الله عليه کښلي دي: "د حضرت ميا عمر رحمۃ الله عليه د ملايي او بزرگۍ ږغ کندهار ته هم رسېدلی و، د کندهار نامتو عالم ملا شاهو اخوند ساگزی هوتک، چې په ارادت سره مشهور و، د ده خليفه و. زه باور لرم چې لوی احمد شاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶ هـ ق) ته به هم تر پاچا کېدلو دمخه د ده د ښه سپريتوب آواز رسېدلی وه...

لوی احمد شاه بابا که له يوې خوا بزرگانو ته ارادت او ملايانو ته احترام درلود، له بلې خوا ئې د خپلې پاچهۍ ستني هم په دوی ټينگولې. د ۱۱۶۰ هـ ق کال د ميانۍ په مياشت کې چې لوی احمد شاه بابا له خپله لښکره تر خيبر واوښت او پېښور ئې له ناصر خان زيگ (د ډهلي د دربار والي) څخه ونيو، له ميا

صاحب رحمۃ اللہ علیہ څخه د دعا اخیستلو له پاره څمکنو ته ورغی د ځینو په قول مرید ئې سو او د لنگر له پاره ئې په وارو وارو ډېري سرکاري مځکي وروبځېلې... " (۲).

د خټکو کورنۍ کندهار ته په درنه سترگه کتله. کله چي پر کندهار باندي د پارس له لوري څخه د علیمردان خان په مشرۍ لښکري راځي، خوشحال خان خټک خپله ناراضي داسي ښکاره کوي:

هندوستان به گوره څه شي ستا له فعله
خداي دي ورک کړه رافضي علیمردانه
له هغې ورځې چې راغلې په داملک کښې
غم دي راوړ تر سپاهه تر دهقانه
چې دا هسې شوم قدم دي په ملک گډ کړ
چې دي گورم څه ناپوه ئې شاه جهان

(ارمغان - ۲۹ مخ)

دا واقعه د هغي اسماني بخولي (وبا) سره يو ځای بيانوي، چي د زرونو انسانانو سرونه ئې وخورل.

خوشحال خان د کندهار مېرمني "نیکفر جامي" بللې:

کشمير فرخار کابل قندهار څو چی خراسان دی
په دا کښې نیک فرجامې ډېري ډېري موندې کېږي

(ارمغان - ۹۱ مخ)

او د کندهار ښایسته وو ته د کشمير دا (بنده = مری) کوي:

ښایسته د کندهار د چا په یاد دي

په دا حسن ئې بنده واره کشمير کړ

(۷۶ - مخ)

(۲) پوهاند رشاد، د څمکنو ميا عمر رحمۃ اللہ علیہ، ۲۲ - ۲۳ مخونه.

افضل خان خټک په کندهار کې د ميرويس نيکه په زعامت سره خوښي او خوشالي کوي. ده په تاريخ مرصع کې د "ذکر ميرويس غلجي" تر سرليک لاندې مفصل بيان کړی دی او په پای کې ئې کښلي دي "... تر دا تاريخ چي سن زر څلوېښت دی، په قندهار ناست خپل حکومت او سرداري کا توفيق ئې رفيق شه ښه پښتون دی" (۳).

د خټکو د کورنۍ او نورو پښتنو مرورو به کندهار ته ځکه مخ نيوی چي دلته ئې هم عزت کېدی او هم ئې حرمت ساتل کېدی. په دوی کې د بحر العلوم او اخلاق احمدي مؤلف دوست محمد خټک راتگ کندهار ته د يادوني وړ دی. دوست محمد خټک د محمد اکرم خان زوی د کرم خان لمسی او د زمان خان کړوسی وو. دغه زمان خان بيا د زرنام خان زوی د پاينده محمد خان لمسی د عبدالقادر خان خټک کړوسی او د خوشحال خان کوسی وو. دوست محمد خټک د امير شېر علي خان د پاچهۍ په دوهمه دوره کې د ځينو کورنيو خوابديو له امله کندهار ته راکډه سوی وو او د کندهار خلکو ورته د يوه خانزاده مېلمه په سترگه کتلي او د ارغنداب د رود پر غاړه ئې د محتشم په کلي د استوگي له پاره مځکه ورکړې وه (۴).

د ميانعيم متي زي کورنۍ هم له پېښور څخه کندهار ته مهاجره

(۳) تاريخ مرصع: ۴۴۵ مخ، د ۲۰۰۶ع می چاپ، پېښور. د تاريخ مرصع دغه برخه علامه پوهاند عبدالحی حبيبي د تاريخ مرصع تر چاپ شپږ کاله وړاندي په وېره مجله - ۱۳۴۷ش کې خپره کړې وه.

(۴) وگ: بحر العلوم، سريزه (و) مخ، د لکونکي په زيار.

سوې ده او په ناکودک کلي کې ئې اړولي دي. دا کورنۍ د کلات د شيخ متي باباله اولادې څخه ده خود پېښور په خلیلو کې زیږېدلې دی^(۵).

د خوشحال په کورنۍ کې یوازنی سړی چې "کندهاري" ئې کېږي دي، هغه اشرف خان هجري دی. دی وایي:

نوم د وفاشته اثر ئې نه وینم په دور

خلق د جهان دي همه تگ کندهاري

(وگ: ۵۵۰ مخ)

ماته د دې کېږني انگېزه نه را معلومېږي.

۲، ۲- د گرامري سکېنت او جوړېنت مشترکات:

لهجوي توپيرونه یوازي د لغتو او کلماتو په وینګ پوري محدود نه پاته کېږي، بلکې هره لهجه ځینې ځانګړي گرامري سکېنتونه او جوړېنتونه هم لري. د همدغو گرامري سکېنتو له توحید څخه د ژبي عمومي گرامر تهیه کېږي. لهجوي سکېنتونه لکه د ژبي لغتونه، زېږي، وده کوي او مري لا هم.

زه به په دې راتلونکو کرښو کې هغه گرامري سکېنتونه بیان کړم چې د لوېديځي لهجې او د کلاسیک ادب تر منځ سره مشترک دي. لکه مخکې چې مي هم یادونه وکړه له لیکنې متن څخه دا خبره معلومول سخته ده، چې دغه سکېنتونه به د شاعر یا لیکوال له خپل کښنګ سره سم کټ مټ رانقل سوي وي که یا؟

^(۵) د تفصیل له پاره وگورئ: پښتانه شعراء، دوهم ټوک، ۴۱۹ مخ. د میانیم دېوان د خیال بخاري په دیباچه، ترتیب او تدوین سره د پېښور یونیورسیتۍ پښتو اکېډمۍ له خوا په ۱۹۶۴ع کال چاپ سوی دی. "پېژندګلو" ئې مولانا عبدالقادر لیکلي ده.

۱،۲،۲ - اسان، اسونه:

آس مذکر نوم دی. په پښتو کې د مذکر نومو د جمع لاندې
(ان، ونه) ده. آس - اسونه، لاس - لاسونه، اوبس - اوبسان، چرگ -
چرگان. د کندهار په لهجه کې د آس جمع (اسان) ده.
خوشحال خان د "اسان" او "اسونه" دواړه راوړي دي.

خدای چي ښه کړي په دا جهان دي
که پرې پوهېږي انسان، **اسان** دي
چي سره یو شی دا دواړه توکه
مشکل کارونه ورته اسان دي
(رباعیات - ۱۸۴ مخ)

یا:

اسپې **اسونو** و ته ساتلی شي
ټټو ئې خرونو سره شړلی شي
ټټوان یا خرونه باندي ختنه کا
ځینې نابودې گلې حاصلې شي
(د خوشال خان خټک کلیات - ۴۵۵ مخ)

۲،۲،۲: و - ونو (مغیره جمع):

د پښتو په زیاترو لهجو کې د مفرد مذکر نومو مغیره جمع په
(ونو) سره کېږي، لکه: کتابونو، لاسونو، ځنگلونو او نور. د کندهار
په لهجه کې ئې د "کتابو"، لاسو، ځنگلو ... شکل کارېږي. د
خوشحال خان خټک او نورو کلاسیکو شاعرانو کلام هم دغه راز
ترکیبونه لري.

لاس، لاسو:

بند په بند د لاسو گوټې وبله کښېږدي^(٦)
سرتر پايه درست صورت سره يوراز کا
(مرغلري - ٢ مخ)

زړه، زړو:

خوشحال وايي:



يو بڅری درومي، واره ښهر سرې لمبې کتابکې پسې نښېږي
مه گوره ښه مخ ته زړو ته غم راوړي بصر
(٦٠ - مخ)

دا بيت له هغي نسخې څخه رانقل سوی دی، چي د خوشحال
خان په ژوند کي ليکل سوې ده.

څڼي، څڼو:

خوشحال خټک ويلي دي:

بيا له کومه لوريه بوی راځي د څڼو
چې خاطر مې په های هوۍ راغی د څڼو
(١٦٩ - مخ)

(څڼو) ته ئې په حاشيه کي زياته کړې ده چي "د کامل په
دواړو چاپونو او کندهار چاپ کې (څوڼيو)... راغلی دی خو په
دریمه خطي نسخه کي "... (څڼيو) راغلی دی". د خوشحال خپل
تلفظ ئې (څڼو، څڼيو) دی او د پښتو د لوېديځي لهجې تلفظ ئې هم

^(٦) په کابل چاپ کلیات، نوي چاپ کلیات کي "کېږدي" دی خو په ارمغان د خوشحال
(٣١٠ مخ) کي بيا "کښېږدي" راغلی دی.

په همدې راز دى.
 په (۴۱۷ مخ) كې ئې په متن كې "ځنيو" ليكلى دى خو په
 لمنليك كې ورته كښلي دي چي "په كندهار چاپ كې (ځونو) او
 په نورو كې (ځنو) دى" له دې حاشيې څخه څوك ويلاى سي چي
 د (ځنو) شكل ئې تر (ځنيو) عام استعمال لري. بيت داسي دى:
 په هر چين كې ئې د **ځنيو** مېنك چين دي
 لخلخي ځنې توييزي چې په لار ځي
 (۴۱۷- مخ)

رحمان باباوايي:

رحمان ستا په مخ بې **ځنو** هم مين دى
 بېهوده دي ورته كيښودام په څه
 (۱۳۳- مخ)

مړ، مړو:

د كندهار په لهجه كې د (مړ) مغيره جمع (مړو) ده په نورو
 لهجو كې (مړيو) ويل كېږي. په خوشحال خاني ادبياتو كې هم زه
 د (مړو) له شكل سره ډېر مخامخ سوي يم.

د خوشحال خان زوى اشرف هجري وايي:

په مسند ئې هسې غوره نمسي ناست دي
 چې ئې فخر كه په **مړو** باندي نيكونه
 (دېوان - ۱۷۵ مخ)

وار، وارو:

د خوشحال په بل اثر فراقنامه كې د "وار" جمع د لوېديځي

لهجې په شان "وارو" راغلې ده نه "وارونو".
زما فکر ستا وارو ته
ته تيار د ما خارو ته

(٦١- مخ)

د دوهم نيم بيتي "د ما" زما په نظر د خوشحال خان له خوا
کار سوی لغت نه دی. د نسخې د کاتب اراده پکښې ډېره دخيله
معلومېږي. خوشحال خان هر وخت د (زما، ستا) ضميرونه
کاروي. د خټکو په لهجه کي د "دما" ضمير رواجېدل تر خوشحال
خاني عصر وروسته انکشاف دی.

لېونی، لېونو:

رحمان بابا هم د "ليونيو" پر ځای "ليونو" کاروي او داسي
څرگندېږي، چي دا قاعده يوازي د خټکو په لهجه پوري منحصره
نه وه او د دغي سيمي پراخو اوسېدونکو اولسو کاروله. د رحمان
باباد کلام مثال ټي دادی:

ليونو ب له ليو نو نه تلونی نه دی
که ټي راج په خونه ورشي که تاراج
(٢٨- مخ)

ژوندی، ژوندو:

حميد مومند هم د (لېوني) مغیره جمع (لېونو) راوړې ده، نه
(لېونیو). ده ویلي دي:

وي ټي څه له گذشته وو شرو شور کړئ
د ژوندو ترانه واورئ مړه درگور کړئ
(کليات - ٣٤٨ مخ)

داقاعده د کندهار په لهجه کې زیات عمومیت لري او موږ یې
د حاجي ولي محمد مخلص کندهاري په کلام کې گورو، چې د
(موټر) مغیره جمع (موټرو) لیکي. دی وايي:

نن ځاوند ئې د مانی او د موټرو
چې عالم دی ستاد درب په تدارو
درېو هېزو ځان به نه اچوي پلن
چې له بلو دي میندلي په زرو
(د لوی مخلص کلیات - ۱۹۹ مخ)

مولوي بريالی هم د (سړي) مغیره جمع (سړو) لیکي نه
(سړيو).

ته هم مارنگ يو سړی ئې له سړو څه
کمينی در څخه صرف کئ پشمي کوټ
(اهاړ - ۱۷ مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د دغه راز مغیره واو د کارولو په
وخت کې له واو سره د (ی) نښلول لازمي بولي خو ورپسې زیاتوي،
چې "که د گډون ویره نه وي او رواني پېښوي، نو د (ی) غورځول
دومره نادوده نه بریښي، په تېره بیا په شعر او وینا کې".
(لیکلارښود - ۵۱ مخ).

۳، ۲، ۲: واو - سربل:

په پښتو کلاسیک ادب کې د (و) سربل ډېر لرغونی دی او
زیات په سترگه کېږي. لکه و کابل ته، و بل چا ته، و اسمان ته، ...
د منځنۍ دورې شاعرانو هم پاللی دی. دغه د جهت ښوولو (و) په
انګرېزي ژبه کې د (to) معادل دی. د کندهار لهجې دغه ځانګړتیا

خوندي کړې ده او نورو لهجو له لاسه ورکړې ده. اوس د پښتنو
ليکوالو عمومي تمايل هم د دغه راز (و) د نه کارولو و خواته زيات
دی.

خوشحال خان دغه گرامري ځانگړتيا پاللې ده.

و نور چا و ته به څه لره څه وايي^(٧)

و خپل ځان و ته خوشحال خټک دا پند کا

(٤- مخ)

يا:

چې دنيا ورته ښکاره شوه بې وفا

و دنيا ته به مخ نه کا بې قفا

(٩- مخ)

دا بې درد عالم پرې هيڅوک خبر نه شو

و خوشحال ته ئې خوله ورکړه په اخفا

(١٠- مخ)

يا:

اول ښه شهر پيدا د الوتو کره

بيا له پسه الواته کره و اسمان ته

(٢٠١- مخ)

د هغه غزل، چې دا بيت ورڅخه راټول سوی دی، نوري قافيې

(وجهان ته، و درمان ته، و ايمان ته، و مهمان ته، و باران ته، و پان ته) دي.

يا: د رحمان بابا (١١٢٨ هـ ق مړ) په کلام کي هم دغه راز

ترکيبونه سته. دی وايي:

^(٧) په ارمغان خوشحال (٣١١ مخ) کي دانيم بيتی داسي دی:

"و نور چا و ته به څه و ته څه وايي"

هر چي اچوي و اور ته واره سوزي
مور به نه شي طلبگار د دې دنيا
(دېوان، د سيد رسول رسا په تصحيح، ۴ مخ)

يا:

بت خانې و ته ئې مخ وي
و مسجد و ته ئې شا
(۱۲-مخ)

عبدالقادر خان وايي:

نصيحت و لېوني ته لېو تنوب دې
که پاڅه وایي او مه وایي واعظ
(۷۲-مخ)

هیڅ له کبره نظر نه کاندې و خوار ته
بنايسته په معنی زردرومي زردار ته
(۱۶۰-مخ)

مولوي بريالی وايي:

هدايت و نا اهلانوته عبث
لارېنوونه وړنديانوته عبث
(اهاړ - ۱۹ مخ)

۲، ۲، ۴: د عدد او معدود رابطه:

دا رابطه د پښتو په ټولو لهجو کي يو شان نه ده او لږ څه توپير لري. د کندهار په لهجه کي چي کله د جمع مونث کلمې له پاره د (دوه) عدد کارېږي، خپل شکل اړوي او د معدود سره د مطابقت په حکم (دوې) ځني جوړېږي. لکه: دوې سترگي، دوې نجوني، ... د پښتو په نورو لهجو کي دغه راز موارد د "دوه سترگي، دوه

نجونې، ... " په ډول ويل کېږي. د خوشحال خان په کلام کې د
لوېديځې لهجې دغه ځانگړتيا موندله کېږي.

زما دوي سترگې ولارې ته څلور شوې
که ښکاره د يار له لور يه خداى رسول کا

(۴- مخ)

په کليات خوشحال خټک کې ئې کښلي دي چې په "ارمغان"
کې (دوه) سترگې ثبت دي. د نورو بديلونه راوړل ئې پر دې خبره
باندي دليل کېدلای سي چې گويا په هغو کې هم (دوي) سترگې
دي.

يا:

دوي دې تورې سترگې لکه دوي تورې بلا

دوي دې تورې وروځې لکه دوي تورې تر ملا

دا بيت د کليات د مرتب له خولې په لومړۍ خطي نسخه کې
په همدې شکل دى خو په دوهمه او دريمه کې د (دوي) پر ځاى
(دوه) راغلى دى.

يا:

په سپين جمال چې تار په تار دوي زلفې غبر فام کا

محبوبه غواړي دا چې رڼا ورځ په عاشق شام کا

(۲۹- مخ)

يو ځاى ئې د حضرت علي کرم الله وجهه په وصف کې ويلي دي:

ذوالفقار ئې اژدها و دوي ئې ژبې

چې د دين مخالفان ئې وو خوراک

(۱۰۳- مخ)

بل ځاى:

چې په هره مياشت کې **دوې** ورځې دي نحسي
هم دغه دي چې حساب وشو خوبک
(۱۰۴-مخ)

يا:

ځينې يوه کا ځينې **دوې** درې کا
په انځورونو کې سړې کا
د دنيا خلک ياري ياري کړي
چې سود ئې نه وي ياري ئې پرې کا
(رباعيات-۵ مخ)

حميد مومند ويلي دي:

په ژړا کې دې **دوې** سترگې
دوه رودونه کا ذاهب
(کليات-۳۹ مخ)

په "در او مرجان" (۱۳ مخ)، د عبدالحميد ديوان (۴۲ مخ)
کې د (دوې سترگې) پر ځای (دواړه سترگې) او د عبدالحميد
مومند دېوان (۴۸ مخ) کې بيا (دوې سترگې) ثبت دي. دلته ماته
نه معلومېږي چې دغه "دوې" به د کليات د ترتيبونکي اراده وي او
که د حميد خپل وينگ.

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

دين دنيا دي په مثال سره **دوې** خويندي
چې يوه ئې په عقد کې بله طلاقه
(۱۶۱-مخ)

يا:

دوې وروځي تكي توري
پرې د پاسه وسمه کړي
(۱۷۵-مخ)

یا:

د مشرک آيينه يوه، مخونه دوه شوه
د عارف سترگې هم **دوې** نه دي دوييني
(۲۴۵-مخ)

ميرزا حنان بارکزي ويلي دي:

په کثرت د اسباب نه شي مطلبونه
په دوو ژبو **دوې** خبرې نه کړي مار
(۵۸-مخ)

هغه غزل چې دا بيت پکښې راغلی دی، د کوټي بلوچستان په چاپ کي نسته. د دغه چاپ په ۲۶۶ مخ کي د ارواښاد سعيد گوهر په قلم د هغو غزلو يادونه شوې ده، چې زما (هوټک) په واسطه د ترتيب سوي دېوان په لومړي چاپ کي نه دي راغلي خو د دې خبري يادونه ځني پاته شوې ده چې دا غزله بيا د دوی له خوا په ترتيب سوي دېوان کي نسته. د کابل د پښتو ټولني چاپ بيا دا غزل لري، خو دغه بيت پکښې نسته. زما (هوټک) په لاس د ترتيب سوي دېوان په دواړو چاپو کي دا غزل خوندي ده.

پوهاند زيار صاحب هم په ليکلارښود (۲۳۳ مخ) کي "دوې ښځې" کره او "دوه ښځې" ناکره بللي دي. د کابل پر مطبوعاتو باندي واکمن د پوهاند صاحب دغه لارښوونه نه پالي او پر خپل سر ئې ډنگوي او دی هم داسر غږونه جدي نه نيسي!

د خوشحال خان په کليات کي د عدد په ارتباط پر يوه بله قاعده هم پېښېږو او هغه داسي ده: په لوېديځه لهجه کي د نورو لهجو پر خلاف (دوه اويا) د (دواويا) په شکل ويل کېږي. د

خوشحال د دېوان په قلمي نسخو کي هم (دواويا) ليکل سوی دی،
خو د چاپي متن ترتيبوونکو له هغه څخه (دوه اويا) جوړ کړي،
مگر کور ئې ودان چي د قلمي نسخو د ثبت (دواويا) خبره ئې په
حاشيه کي پته کړې نه ده. بيت دادی:

يو ئې اصل سره، **دوه اويا** مذهبه
خدايه څه بني ادم فريق فريق شو
(۱۸۷- مخ)

يا:

چې مې وليدې څو خولې، همره خبرې
راڅرگند شول واړه **دوه اويا** گروهه
(۲۸۰- مخ)

په قلمي نسخو (دریمه او څلورمه) دا عدد بيا د (دواويا) په
شکل ثبت دی.

رحمان باباد "دوه دېرش" پر ځای "دودېرش" کاروي:

زړه مې تراشي د بڼو په تېره نوک
ماتوي مې **دودېرش** غاښ واړه په سوک
(۶۷- مخ)

د عبدالقادر خان خټک په دې لاندي بيت کي چي د
"دوشپېته" پر ځای "دوه شپېته" راغلی دی، د مرتب ناسمه
لوستنه بايد وگڼل سي.

دوه شپېته کاله دې ولاړ عمر په لڼو
عبادت دې په عادت نيکي په سهو
(۴۹۲- مخ)

پوهاند زيار صاحب ليکي، چي د خوشحال خان په کلام کي

"اووه" هم له کندهاري لهجې سره سم دوي خپې کښل سوي دي
(د خوشحال ادبي پښتو ۳۷ مخ) تر کمه ځايه چي ماته معلومه ده،
په ختيځه لهجه کي "اووه ويشت" عدد د "وه ويشت" په شکل
تلفظ کېږي.

دغه راز په ارمغان خوشحال (۳ مخ) کي "خليريشت" د
کندهاري لهجې "خليرويشت" ته بيخي نژدې دى:
يو لک **خليريشت** زره کم وزيات پيغمبران دي
کل واره مدام دي ثناخوان د محمد ﷺ

۲، ۲، ۵: بنځينه (تأنيثه) هې او دهغې د جمع قاعده:
په کلاسيک ادب او لوېديځه لهجه کي هغه بنځينه کلمې
چي فشار ئې پر وروستۍ خپه وي، په اوږده (ې) سره جمع کېږي.
کله چي څوک په کلاسيک ادب کي دا قاعده وگوري، د
پېښوريانو خبره، ايکي يوه استثنا لاهم نه سي پکښې پيدا کولای.
مثالونه ئې:

مڼه - مڼې، خښته - خښتي:

حميد مومند وايي:

چې زغم ستاد رقيب بدي **فتني** زه

ياره کله يم دا هسې بې **کيني** زه

(کليات - ۲۱۹ مخ)

د دې غزل نوري قافيې (يني، سيني، نيني، پښتني، ستني،
ادينې، مدينې) دي چي د ټولو فشار پر وروستۍ خپه دى.

اشرف خان هجري وايي:

د دنيا خونه د باد په مخ ايرې دي
پاينده چارې هورې دا مسخري دي
(۴۷۶ - مخ)

نوري قافيې ئې (خوري، ديرې، خهري، تېرې، اسرې، منارې،
هورې، پېرې، سپېرې، سوري) دي او يوه ئې هم داسي نه چې فشار
دي ئې پر لومړۍ خپه وي.^(۸)

۲، ۲، ۶: د فعل په گردان کي د مصدري لام ساتل:

د کندهار لهجه د فعل د گردان په وخت کي د مصدر
وروستی لام ساتي او يايې غبرگوي. لکه راغلم، ورغلله، غوزار
سولم، ...

زموږ ليکوال اوس د راغلم، ورغلم، غوزار سوم، ... شکونه
غوره گڼي. خوشحال خان خټک هم د غبرگ لام قاعده پاللې ده.

راغلم په شهر لاس په لاس شوه له ما ورکه
کوی په کوی جاروزم پسې غواړم بخارا
(۷ - مخ)

يا:

په درتللو ئې شرې په تلو ئې بولې
چې ئې نه پريږدي په هيڅ کې خوشحال څه کا
(۲۱ - مخ)

^(۸) دا موضوع ما پخپل کتاب "پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه" ۱۱۱ - ۱۱۴

یا:

بښه چې راغللې په غېږ کې
بیامې لرې د زړه زنگ دی
(۳۱۵-مخ)

یووړ له (یووړه):

خوشحال وایي:

هغه یووړ له له خانه، دافاني دنیا ای خوانه!
چې ئې تار په تار خوره کړه، نه هغو چې ئې ونغښته
(۱۹۸-مخ)

په نورو لهجو کې (یووړه) د (یووړ له) پر خای ویل کېږي.

شوله (شوه):

خوشحال خان وایي:

عارفانوته ترخه شوله تر زهرو
په غافل باندې شیرینه تر گني ده
(۲۵۶-مخ)

په فراقنامه کې هم دا قاعده موندلای سو:

دا خبره له استاده

په دا خای شوله رایاده

(۶۳-مخ)

(شوله) په نورو لهجو کې (شوه) ویل کېږي خو خوشحال

خان د لوېديځي لهجې په شان راوړې ده.

حمید مومند ویلي دي:

هنگامه د جنون هسي **شوله** گرمه
چې دانش ئې دم واهه نه شوله شرمه
(۳۵۸-منخ)

کرله (کره):

کامگار خټک وايي:

په پوښتنه زما راغلي
که دې لار **کرله** غلطه
(دېوان - ۴۹منخ)

وروستی نیم بيتی که له ختيځي لهجې سره سم وويل سي
بايد (که دې لاره کره غلطه) وي.

۷، ۲، ۲: وای (تمنايي حالت):

د (وای) تمنايي کلمه په ختيځه لهجه کي د (وې) په شکل
استعمالېږي.

خوشحال خان خټک ئې د (وای) په شکل راوړي.

څه گنده عالم دی مه ئې دود **وای** مه ئې رسم
وړی په خای پرېږدي و مړو و ته صلا کا
(۲۸-منخ)

یا:

که دې زلفې نه **وای** تارتار
مابه نه ژړل زارزار
(۶۴-منخ)

یا:

بدرگه که محبت راسره نه وای
یک تنهابه په خونخوارو لارو تلل څوک
(۱۰۴-منخ)

یا:

تروه ترخه که نه وای د خوږو قدر به نه وای
سکه ځکه جدایی شوه اشنایی سره واجبه
(۱۹۱-منخ)

"د خوشحال رباعیات" په ځینو ځایو (۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۵
مخونه) کې (وی) کښلی خو په ۱۴۷ مخ کې ئې بیا (وای) لیکلی
دی.

مرگ وای هم رنځ وای هم ناتوانی وای
عمر په غم کښې پریشانی وای

د ښو ښو جوړو نو دین د پاره
یا سل یا دوه سو کاله ځوانی وای
(رباعیات-۱۴۷ مخ)

رحمان بابا ئې د (وی) په شکل راوړي (۲۰۸ مخ)، که د
کاتبانو لاسوهنه نه وي.

دهجري په دېوان کې ځای ځای "وی" د "وای" پر ځای لیکل
سوی دی:

روښاني میرزا به اووې که زنده وی
چې هجري په نظم نن نوی حکمت کا
(۲۶۵-منخ)

خود عبدالقادر په کلام کې بیا "وای" ډېر په سترگه کېږي.

يا وحوش وای يا طيور يا بل اشيا وای
کشکې زه نه وای پيدا بني آدم
يا مې مرگ د هلکوالي وای چې خلاص وای
وه مې نه ليدای دا هومره ډېر الم
(۱۰۶- مخ)

حميد مومند ويلي دي:
وران به وای جهان له بې نياوې که بادشاهانو
کړای د ستاپه خپر دا هومره کبر و تغافل
(کليات- ۱۳۴ مخ)

د حميد مومند په کليات کي د (وای) پر ځای کله کله (وې)
هم په مخه راځي:

د زړه زخم وم وژلې نهايت
که مې نه وې تر خولې شوی سرايت
(۵۱- مخ)

دلته (وې) د شرطيه (وای) پر ځای راغلی دی او دا فيصله گړانه
ده چي دابه د حميد خپل وينگ وي که د کاتب يا مرتب تلفظ.
ميرزاخان وايي:

که مې وای د حقيقت ژوندون ليدلی
يو زمان به بې ديدنه نه پايېزم
(۸۲- مخ)

يا:

که مقصود ئې د خپل مخ ننداره نه وای
د انسان جامه ئې څه لره کړه سازه
(۱۴۳- مخ)

کامگار خټک وايي:

يامې مینه په یار نه وای

يامې یار ستمگار نه وای

(۱۵۴ - مخ)

میرزا حنان بارکزی وایي:

نسب نه دئ شرط په مینه کي که وای

د محمود مینه به نه وه له ایاز

(۶۷ - مخ)

د حمیدد سبک پیرو شاعر مولوي بريالي کندهاري ويلي

دي:

د طلب نغده چي وړي په ناکامۍ کي

بالکل مه وای د دې دهر د بازار مخ

(اهار - ۲۶ مخ)

معصوم هوتک ويلي دي:

که د ميني تړون نه وای د "معصوم" په حساس زړه کي

لا دمخه به سوځلي وای قلم و جزدان دواړه

شوای:

خوشحال خان وایي:

هیڅ سزائي نه شي باندې لاس د ماد زړه شوای

تورې زلفې ستا وای چې دایم د زړونو غلا کا

(۲۹ - مخ)

دغه راز ۲۱۱ مخ، ۲۱۹ مخ، خو ځای ځای د دېوان له

تر تیښوونکي څخه د لیکدود تجانس گډوډ سوی دی.

واست، واستئ:

په دستارنامه (۲۰۹ مخ) کي د "واستئ" حالت ثبت دی "که
واړه سره یو ځای په یوه اتفاق **واستئ**، څوک مه به مات نه کا، ...".
په دغه راز حالاتو کي د کندهار په لهجه کي د "واستئ" پر
ځای "واست" ویل کېږي.

د (واي، واست، یاست) شکلونه په لوېديځه لهجه کي عمومي
استعمال لري او په نورو لهجو کي ئې پر ځای (وی، وې، یی) کارېږي.
د کلاسیک ادب استعمال ئې لوېديځ گړدود ته ورته دی.
پوهاند دوکتور زیار صاحب د (واست، یاست) شکل د
(استئ، یاستئ) په وړاندي معیاري گڼي. (وگ: لیکلارښود - ۴۸ مخ)

۲، ۲، ۸: "ستا، زما، زموږ، ستاسي" ضمیرونه:

د خوشحال خان په کلام کي دا ضمیرونه له کندهاري لهجې
سره سم راوړل سوي دي. پوهاند دوکتور زیار صاحب وايي چي دا
ضمیرونه د خټکو په اوسنۍ لهجه کي (دټا، دما، دموږ، دتاسي)
ویل کېږي (د خوشحال ادبي پښتو - ۳۰ مخ).
د کندهار په لهجه کي (زما، ستا، زموږ) یوه څپه ویل کېږي او
خوشحال ئې هم یوه څپه وايي. په ختیځه لهجه کي (زما) دوې
څپې (زما) ویل کېږي، (ستا) د (دټا) په شکل دوې څپې او
(زموږ) د (زموږ) په بڼه دوې څپې ویل کېږي.

درحمان باباپه دپوان کي (ځما) دوې څپې دی:

گوره هسې کردگار دی رب **ځما**

چې صاحب د کل اختیار دی رب **ځما**

د کندهار په لهجه کي چي د (خما) ضمير د دوو خپو وینګ
ضرورت احساس سي نو په دغه صورت کي د (زما) په شکل تلفظ
کوي يعني لومړي توري ته ئې (پېښ = ضمه) ورکوي او په
ختيځه لهجه (زې) ته زور = فتحه.

شمس الدين کاکړ په يوه بيت کي د (زما) يو خپيز او دوه
خپيز شکلونه دواړه راوړي دي:

زما د حسن خراغ گل شو "شمس الدينه"

اي زما د زړه پتنگدڅه وي څه شوې؟

په (ليکلارښود - ٥٣ مخ) کي د (زما، زموږ) ضمير و دوه
خپيز وینګ په دې دليل معياري گڼل سوی دی، چي ويونکي ئې
زيات دي خو پر څنگ ئې دا فتوا هم ورکول سوې ده چي "په شعر
کي دواړه بڼې جواز لري، ان (زموږ) درې خپيز (زموږه) هم راتلای
شي". زه د دې عجيبې فتوا په سر پوه نه سوم. کله کله ليدل
کېږي، چي ځيني ليکوال د خپلي خوښي لهجې د کومي قاعدې له
پاره د ژبپوهني د مجوز موندلو په خاطر پر نسيبونه د خپلي مرضا
سره سم پرله اړوي او رااړوي. دغو کسانو پخپل ذهن کي يوه لهجه
د معياري په توگه منلې ده او د هغې د مسجل کولو له پاره د
ژبپوهني له پر نسيبو څخه په بې پر نسيبي سره استفاده کوي. د
مثال په توگه د (ډېروالي، نه التباس، باقاعده گي، سپما، اساني او
رواني، بلاغت، لرغونوالي) پر نسيبونه مني. خو له هر يوه څخه په
هغه ځای کي کار اخلي چي د ده د خپلي خوښي لهجې سره مرسته
کولای سي. که د ده د خپلي خوښي لهجې گټه په لرغونوالي کي
وه، لرغونوالي ته ډېر اهميت ورکوي په ډېروالي او نه التباس او نورو

کي بيا ری نه وهي؛ که ئې فايده په ډېروالي کي وه بيا پر ټول کلاسيک ادب، روانی، ساده گۍ او باقاعده توب باندي چليپا کاږي؛ که ئې مفاد په سپما کي وو، بيا دانور ټول پرنسيبونه په لغته وهي. دا روش نه علمي دی او نه هم عملي. پرنسيبونه بايد د خپل ژبني اهميت او منطق له مخي درجه بندي سي او قيمتونه ورکول سي. په دې صورت کي د عندي خوښيو او ناخوښيو مخه نيول کېدلای سي.

۹، ۲، ۲: ولاړ، ولاړل:
د کندهار په لهجه کي د (تلل) مصدر د گردانولو پر وخت هره صيغه په سر کي (واو) اخلي: ولاړ، ولاړم، ولاړل. د پښتو په ځينو لهجو کي دا حالتونه د (لاړ، لاړم، لاړل) په شکل راځي. خوشحال خان ئې ډېر ځايونه د (ولاړل) په ډول کاروي.
ستاد مخ په ياد ئې دواړه له زړه **ولاړل**
د خوشحال د زړه ارام، د سترگو خوب
(۳۶ - مخ)

يابل ځای وايي:
هم مې زړه په غمزه وړي، هم ځان نادان کا
راته وایي وایه بیا دې زړه په **څه ولاړ**
(۷۳ - مخ)

یا:
مالیدې په دا چشمانو، ورانې مېنې د شاهانو
یکباره ورځنې **ولاړل** چې ئې درسته دنیا غوښته
(۱۹۷ - مخ)

یا:

بنه بنه یاران وو بنه اشنایان وو
چه په دولت کښې راسره ځان وو
دولت چه ولاړ شورا ته ئې شا کړه
جداله مانه په یوه نان وو
(رباعیات - ۳۶ مخ)

پوهاند زیار صاحب هم د دې خبرې تایید کوي اولیکي: "تر
لاړ، لاړ شي ... ولاړ، ولاړ شي ډېر کاروي، بې له دې چې د خپل
کرلاني گړدود له مخې ورته له وېلاړ سره ټکر ورکړي" (وگ: د
خوشحال ادبي پښتو - ۳۳ مخ). د ده په دېوان کې که ځای ځای
لوستونکي له "لاړ شي، لاړ" سره مخامخ سي هغه دي د کاتب
لاسوهنه وېولي.

د شمس الدین کاکړ په دېوان کې هم د (ولاړل) پر ځای (لاړ
شول) اچول سوي دي، چي په هیڅ ډول ئې د شمس الدین کاکړ
خپله ژبه نه سوېلای.

د خوښۍ د هوس خلق له ما لاړ شول
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق
(۷۳ - مخ)

سم شکل ئې:

د خوښۍ د هوس خلق له ما ولاړل
اوس راپاته سول په غم لړلي خلق

۱۰، ۲، ۲: (Metathese) اوږون:

په پښتو کې د ځینو لغتو توري سره اوږي. دې عملیې ته په

ژبپوهنه کي (Metathese) وايي. لکه (روځ) او (ورځ)، (اروږدل) او (اورېدل)، (ازانگه) او (انگازه)، ...

د کندهار په لهجه کي تر موږ يو نسل وړاندي (روځ) او (اروږدل) په ويلو او کښلو دواړو کي باب ول خو اوس دا لغتونه د (ورځ) او (اورېدل) په شکل ويل کېږي. (ازانگه) اوس هم د خلکو په خولو کي جاري ده. شمس الدين کاکړ ئې داسي راوړي:

لکه غرد خپله درده **ازانگه** کړم

داسي زجرمي دلبره له تاو خوړ

(۵۹- مخ)

د خوشحال خان خټک په کلام کي د لوېديځي لهجې دغه

ځانگړتيا سته.

البته د خوشحال خان په کلام کي د (ورځ) استعمال هم

زيات سته. په ارمغان خوشحال کي خو هر ځای (ورځ) راغلې ده.

له چاپي دېوانو څخه د دې خبري سپينېدل گران دي، چي دابه د کاتبانو تصرف وي، که به د خوشحال خان خپل کلام.

د ميرزاخان انصاري په چاپي دېوان کي (ورځ) تر (روځ)

زياته وينو. ماته يو ځای دوه د (روځ) شکل په مخه راغلی دی:

روځ ئې نوراني په خپل جمال کړ

شپه ئې هم د دوو زلفو دواج

(۶۵- مخ)

یا:

د جمال جلوه ئې زياته ده له **روځي**

بياد تورو زلفو زېب ئې توره شپه در

(۷۰- مخ)

خو کله چي مي د چاپي دېوان هغه ځايونه چي (ورځ) پکښې په همدې شکل ثبت سوې ده، زما د کتبخانې له خطي نسخې سره مقابله کړل، په ټولو کي د (ورځ) پر ځای (روځ) ليکل سوې ده. د ميرزاخان انصاري د دېوان دغه قلمي نسخه په ۱۱۲۷ هجري قمري کال د عبدالغني کاسي په لاس په ملتان کي خطاطي سوې ده.

کندهاري شاعر شمس الدين کاکړ د (روځ) شکل کاروي:

روڼا **روځ** پر ما بې ياره توره شپه ده

دا تاريخه شپه به کله شي سحر يا

(۳۴- مخ)

اروپدل :

يو سربل سرپه سر جوړ کا دوه غوږونه

چې په دواړو **اروپدنه** د اواز کا

(د خوشحال خټک کلیات - ۱ مخ)

د دغه کلیات ترتیبوونکی وایي چي په "ارمغان خوشحال"

کي دغه لغت "اروپدنه" دی. د نورو چاپي او خطي نسخو بدیلونه

ئې نه دي راوړي نو گویا هورې هم "اروپدنه" ثبت دی.

یا:

که کاته دي که لیده که **اروپده** دي

دا د بنو یارانو واره دی شفا^(۹)

(۹- مخ)

(۹) د خوشحال خان خټک کلیات (۲۵ مخ) کي او ارمغان خوشحال (۳۳ مخ) کي په ترتیب سره "آوریده شو" او "اوریده شو" راغلی دی خو په مرغ لري (۳۹ مخ) کي "اروپده شو" ثبت دی.

يا:

دا چيستان د يارد شونډ و راته حل شو
اروپډه شويو ځاي نقل هم شراب^(۱۰)
 (۳۴ - مخ)

يا:

تیار پزه وخت د کوچ راغی خوش حاله
 په هر لوري ناري **اروي** د جرس^(۱۱)
 (۸۴ - مخ)

يا:

چې د کښليو په ليدل نه وي محظوظ
 د سرود په **اروپدل** نه وي محظوظ^(۱۲)
 (۹۲ - مخ)

يا:

مست یم، می پرست یم، رندي کر مه، کر مه، کر مه
واوره محتسبه! باده خور مه، خور مه، خورم
 (۱۴۸ - مخ)

د (واوره) کلمې ته ئې په حاشیه کې کښلي دي "قلمی
 نسخې: واروه". گویا دا تبدیل د چاپی دېوان د ترتیبوونکو له خوا
 پېښ سوی دی.

يا:

^(۱۰) په "مرغلري - ۱۶۰ مخ" او د خوشحال خان خټک کلیات (۵۷ مخ) کې هم "اروي"
 راغلی دی خو په ارمغان خوشحال (۴۰۳ مخ) کې "آروي" ثبت دی.
^(۱۱) په "مرغلري" کې (۱۷۴ مخ) او د خوشحال خان خټک کلیات (۶۲ مخ) کې هم
 "اروپدل" دی خو په ارمغان خوشحال (۴۱۲ مخ) کې بیا "آوریدل" ثبت دی.

د بهلول او د شیر شاه خبرې اورم

چې په هند کې پښتانه و و بادشاهان

(۱۵۴ - مخ)

(اورم) ته ئې په حاشیه کې کښلي دي "قلمي: اروم" (۱۳).

زه نه پوهېږم چې موږ ولي د "اروپدل" شکل له کلاسیک
قدامت او په لوېدیځه لهجه کې له استعمال سره سره له لیکنې
ایستلی دی په داسې حال کې چې د "اروپدل" شکل په استعمال
سره به مو له "اورپدل = باریدن" سره شکلي التباس هم ورک
کړی وای.

په دستارنامه (د پېښور چاپ) کې هر چیرې د "اروپدل" شکل
خوندي سوی دی. لکه: "... دا چه د وارویدلی، د خروار مُشت هم نه
دی" (۲۰ مخ). په فراقنامه (۲۳ مخ) کې هم "اروپده" لیکل سوی دی.

اروپده په دواړو غوږو

هم په تاارووي زړه

په سواتنامه (۲۰ مخ) کې لولو:

پښتانه واره نادان د جهل کان دي

که ئې واورې یوسفزیه په بل کان دي (۱۴)

(۲۰ مخ - د کابل چاپ)

(۱۳) په کندهار چاپ "مرغلري" (۲۵۱ مخ) کې هم "اروم" ثبت دي خو په ارمغان خوشحال

(۴۶۰ مخ) او د خوشحال خټک کلیات (۹۶ مخ) کې بیا "اورم" لیکل سوی دی.

(۱۴) په ارمغان خوشحال کې دا دوهم نیم بیت داسې دی:

"که ئې واورې یوسفزیه په بل شان دي"

(۱۰۲۲ مخ)

او د خوشحال خان خټک کلیات کې بیا بل راز ثبت دی:

"که دې واورې د یوسف دا په بل شان دي"

(۹۲۱ مخ)

اشرف خان هجري ويلي دي:

نصيحت د ناصح نه اروې سرکښه

په محسنو پسې ځي خپله رضا کړي

(۲۰۳-مخ)

دغه راز دهجري دېوان ۲۰۸، ۲۵۳، ۳۰۹ مخونه، ...

عبدالقادر خان وايي:

چې له کبره ئې سم نه ويل وچاته

اوس کړې خبرې اروې له هرچا

(۳۳-مخ)

دغه راز ۴۷، ۲۹۵ مخونه، ... د حميد مومندپه کلیات کي

ځای ځای "اروي" د گاتب يا مرتب له چپاوه خوندي پاته سوی دی.

ستور د سرپه سترگو غوږ اروې هم ويني

سترگې غوږ بويه د زړه بينا شنوا

(کلیات - ۱۱ مخ)

د ميرزا خان انصاري په دېوان کي د "اورېدل" شکل عام دی

خو ځای ځای "اورېدل" هم په سترگه کېږي:

کم دليل عالم ئې نه اروې له ليري

د خپل راز خبري واړه د مقرون کا

(۲۶-مخ)

يا:

"ميرزا" واروه اوازونه

واړه دا وايي يک لخته

(۱۱۲-مخ)

د کندهار نقاد شاعر مرحوم حاجي ولي محمد مخلص ويلي دي:

چي دي پروت وود بابا د ســنخا ږوږ
هم د ډېر ښه ســریتوب و حیا ږوږ
تابه خه رنگ بــولي زوی د هغه پلار
چي له هیڅ بابـه خوک نه اروي ستا ږوږ

(۱۷۰- مخ)

د دې قاعدې په مثالو کي (چکښو) او (څښکو) هم راتلای
سي. چکښو یا څکښو ئې د کندهار تلفظ دی او په ځينو لهجو کي
(څاښکو، څښکو) ويل کېږي. حمید مومند وايي:

دا په کبر لېچن کسي به دي روغ شي
که څاښکو کړې د خوبانو خاکپای

(۲۶۰- مخ)



۳، ۱۰: د کلمې د سر تر (واو) وړاندي (الفونه):

د پښتو په لوېديځه لهجه کي د ځينو هغو کلماتو په سر کي
الف زیاتېږي چي په (و) یا (ی) سره پیل سوي وي. دا قاعده د
خوشحال خان په کلام کي له ځینو استثناوو سره سره بیا هم ښه
ډېره پالل سوې ده. مثالونه ئې دا دي:

اوبال:

د کندهار په لهجه کي دا کلمه (اوبال) ویله کېږي مثلاً وایي
"د مرغانو په چیچیانو کار مه لره، اوبال بې در په غاړه سي."
په کلاسیک ادب کي ئې ما په همدې شکل مثال د میرزاخان
انصاري په دېوان کي موندلی دی:

له اوباله نه ويریږي

خونړېزي ئې کره مباحه

(۱۲۱- مخ)

زما د کتبخانې په خطی نسخه کې هم "لاوبال نه ويریږي"

لیکل سوی دی.

خو په ارمغان خوشحال کې او د کندهار چاپ "مرغلري" کې

بیاد "وبال" شکل راغلی دی.

حق ناحق ئې چي څوک راشي په منگل کېږي

خواروي ئې غم ئې نه وي د **وبال**

(ارمغان - ۲۲ مخ)

رحمان بابائي هم (وبال) لیکي (وگ: د دېوان ۱۰۶ مخ)

اوجاره:

دا لغت په لويديځه لهجه کې په همدې شکل ويل کېږي. د

کندهار مېرمني وايي "خپله مي اوجاره، زه د بل پر در ولاړه". يا وايي:

"دا خونه مېرمن لري؟ ولي داسي اوجاره اوجاري ده پکښې". يعني

ولي داسي بې نظمه بې نظمي پکښې ده (زما د ۸۴ کلني مور په

حواله).

په نورولېجو کې د (ويجاړه، ووجاړه) په شکلونو ما اورېدلی دی.

خوشحال خان ئې د (اوجاړه) بڼه راوړې ده.

ما وې کلی میشت دی، چې په کلي باندې راغلم

تش کنډر پراته دي، خالي مېنه ده **اوجاړه**

(۲۶۳- مخ)

په گلشن روه کې هم (اوجاړه) دی (۲۹ مخ).

دغه راز په فراقنامه - ۶۶ مخ کي لولو:

د دادخواه — زوړ آهونه

لور په لور او جاړ ملکونه

هجري وايي:

چي امید په ډاډ د عمر کوي لواره

ته به خو پايې زنده په دا او جاړه

(۴۴۹ - مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

په طلب ئې د دنيا ودانۍ پرېږده

لېونیو غوندي گرز په او جاړه

(۱۹۳ - مخ)

دغه راز بل ځای ئې ويلي دي:

څه عبد القادره په خوله مينه مينه وايي

خو دي لا او جاړه نه ده مېنه، نه دي مينه^(۱۵)

(۲۴۱ - مخ)

کندهاري مخلص وايي:

چي ننگ شرم دي له سترگو څخه ولاړ

دا منم کار به دي هيڅ نشي او جاړ

ولي کور و دانول د بل په مال

خلک بد گڼي د خور و لور تر بار

(دلوی مخلص کلیات - ۱۶۵ مخ)

^(۱۵) دوهم نیم بيتی په کندهار چاپ (۷۹ مخ) "خو د لا او جاړه نده مېنه، نده مينه" او کابل چاپ (۲۴۱ مخ) کي "خو د لا او جاړه نده مېنه، نده مېنه" ثبت سوی دی.

اودل:

دا لغت په کندهاري لهجه کي همداسي ويل کېږي او خوشحال خان ټي هم زياتره په همدې شکل راوړي. د پښتو په نورو لهجو کي ټي د (وودل) ډول رواج لري. ځکه نو په چاپي دېوانو کي هم (وودل) سوي دي. په ځينو ليکنو کي (اوبدل) سوي هم دي چي داراته د کاتبانو (پاړسيت) ښکاري. خوشحال وايي:

چې هر دوړ ټي و **اودلو** ته هوس کا
د زربفتو هنر چيرې دي اسان
(۱۵۸- مخ)

په حاشيه کې ورته ليکلي دي چي "... دا مسري په چاپي نسخه کې داسې ده:
(... وودو ته هوس کاندې). دلته بيا د چاپي متن ترتيب وونکو له (اودلو) څخه (وودو) جوړ کړي دي. د خوشحال خپل تلفظ (اودلو) دي.

په گلشن روه کي اول نيم بيتي داسي دي:
"په هر دوړ ټي و **اودلو** ته هوس کا"
او په (مرغلري) کي بيا "چه هر ډوړ ټي و اودو ته هوس کاندې" دي.
يا:

د بځملو په **اودل** به خبر نه شي
په شماره که اتيا زره بوريا باف وي
(۴۰۰- مخ)

د خوشحال خان په شعر کي (ويده، بيده) هم هر کله د (اوده) په شکل راغلي دي، (مثالونه):

گوره بيا دې شه په زړه کوم مې گناه دی
چې لیدو لسه دې درشم خان **اوده** کړې
(٢٤٤ - مخ)

یا:

د سحر گتنه ډیره تر هر شه ده
ځنې ځنې ورته وینښ ځنې **اوده** کړې
(٢٤٨ - مخ)

اوربشینه:

د خوشحال خان په کلام او د پښتو په لوېديځه لهجه کې
(اوربشي) او (اوربشینه) له (الف) سره یو ځای ویل کېږي. په نورو
لهجو کې ئې (وربشي) او (وربشینه) بولي. خوشحال ویلي دي:

د ماره تر فهمه هیڅ نه ده غنمیننه
ولې وږي ته حلوا ده **اوربشینه**
(٢٧٨ - مخ)

یا:

دودۍ غنمیننه وی که **اوربشینه**
په وخت د لوږی خوږه لگینه
موږ د نباتو حلوا ته نه گوری
هوښیار به پوه شۍ په دارازونه
(رباعیات - ٨٣ مخ)

یا:

د غنمو په لذت به نه پوهیږي
د هر چا چې زیست روزگار وي په **اوربشي**
(٢٦٧ - مخ)

يا:

چې اوربشي کري، کله غنم ريبي
پته نه ده څه کړې هغه اخلي
(۴۷۹ - مخ)

په دستارنامه - ۵۲ مخ کي راغلي دي: "آس دي ... نور ...
ښه په پوخ واښه او په اوربشو مراوه شي". خان په سواتنامه کي
ويلي دي:

هر هر پيت د قصيدې چې درمرجان دی
په پښتو کې تر اوربشو لا ارزان دی
(۴۵ - مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

قوت خو هو مره چي قوت ځني حاصل شي
که په ټوک ئې د اوربشو که غنمين کا
(۲۳ - مخ)

په ارمغان خوشحال کي هم د "اوربشي" ليکنه عامه ده.
رحمان بابا وايي:

هر چي کر کا د اوربشو غنم غواړي
له خاطره دي بيرون کا دغه خيال څوک
(۶۹ - مخ)

حميد وايي:

چې کرلې دې اوربشي د عمل دي
بيا به نه مومي غنم په اخسته
(کليات - ۱۹۲ مخ)

اوربل:

دا کلمه هم د پښتو په زياترو لهجو کي (وربل) ويل کېږي. د لويديځي لهجې ويونکي ئې (اوربل) تلفظ کوي. د خوشحال په کلام کي ما دواړه شکله ليدلي دي. يو ځای وايي:

دېر به ما غوندې په عقل تېروېږ کړې
چي **وربل** دې تېروېږ در څخه شته

(٢٦٥ - مخ)

يا:

دلربا، خوبا **اوربل** دې تېروېږ دی
هر هرتار ئې د عاشق تر زړه چاپېږ دی
(٣٢٥ - مخ)

يا:

يا د بنو زلميو خيال دی په شمله کې
يا د بنو نجونو د تور **اوربل** دماغ دی
(٣٣٢ - مخ)

په ځينو ځايو کي خوشحال غوښتي دي چي د (اوربل = کاکل) او (اوربل = آتش) تر منځ د تجنيس صنعت تطبيق کړي خو دلته لا هم د چاپي نسخو تر ټيټوونکو د (وربل) شکل ليکلی دی او د خوشحال خان هڅه ئې په پام کي نه ده نيولې. مثلاً:

توري دي زلفې دي تور دي **وربل** دی
مخ مي دي وليده لکه اور بل دی
هم تور لوگی دی هم سرې لمبې دي
د غوښو زړه مې پکښې قبل دی
(رباعيات - ١٢٨ مخ)

قادر خان وايي:

که طالع د عاشقانو توري نه وي
 تور اوربل ئې په مخ ولي تار په تار شو
 (۱۳۹ - مخ)

اوربوز:

په لوېديځه کي (اوربوز) ويل کېږي خو د خوشحال په کلام
 کي مي يو ځای (وربوز) وموند.

و مغل ته به خبرې په **وربوز** کړم
 سر مې پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم
 (سواتنامه - ۱۵ مخ)

که دا د کاتب يا مرتب لاسوهنه وي نو په دغه مورد کي د
 لوېديځ گړدود او خوشحال خان خټک د لهجې لار سره يوه ده.

اورسی:

په پارسي ئې (أرسي) بولي. په ظفر اللغات کي ئې په (آئينه)
 معنا کړې دي. خو په کندهار کي اورسی يو راز دروازې وې چي د
 پورته کېدلو او کېښته کېدلو ميخانيکيت به ورته جوړسوی وو او د
 اړتيا په وخت کي (خوني ته د روڼا او هوا د راتلو له پاره) ئې پلې
 پورته کېدلې او کېښته کېدلې. هجري وايي:

په **أرسي** ^(۱۶) به ثاني بدر هويدا شي
 هر ساعت چي پرسیده د مخ آيات کا
 (۲۷۰ - مخ)

^(۱۶) په چاپي متن کي: "په أرسۍ که ثاني بدر هويدا شي" دې چي ماته سم نه ايسي.

په نورولہجو کي (ورسی) ویله کېږي.

اورغوی:

دا لغت هم په نورو لهجو کي (ورغوي) تلفظ کېږي. د خوشحال خټک په کلیات کي هم د (ورغوي) په شکل ثبت دی. که دا د کاتب تصرف نه وي، نو دلته به هم په دغه مشخصه قاعده کي د خوشحال وینګ او د لوېدیځي لهجې تلفظ یو له بله سره بېل وي.

اورکزي:

د پښتنو دا قوم په ځینو لهجو کي (ورکزي) ویل کېږي. د لوېدیځي لهجې وینګ ئې (اورکزي) دی. خوشحال خان هم (اورکزي) راوړی دی:

که اورکزي ئې سراسر واره گمراه دي

اپريدي دي تر گمراهو لا گمراه

(۲۹۸ - مخ)

اورمېر:

"مثلا اوسپنه پیدا ده چه توره شی - که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ... د کافر تر اورمیر پر یوته..." (دستارنامه - ۲۸ مخ). هجري وایي:

چي ئې لاس زما امېل د اورمیر ګره

له نشاطه مي د سترگو د رثاروه

(۴۵۵ - مخ)

د هجري په دېوان کي (ورمېر) هم راغلی دی (۴۴ مخ) چي
ماته دهجري خپل تلفظ نه ايسي.

اورني:

د اورني کلمه په لوېديځه لهجه کي د (اوني) په شکل ويل
کېږي. په ځينو لهجو کي (وني) ورته وايي. د خوشحال خان په
کلام کي ئې هم د سر الف ورسره پاته دی خو په ارمغان، کلیات (د
کامل صاحب) او په کندهار چاپ کي ئې ځای ځای الف ځني
ايستلی او ځای ځای ئې (اوني) کړی دی. خوشحال وايي:

هغه وخت چې د زانگو او د اورني وو

په مرغیې هيڅ نظر نه و دده

(۲۶۷ - مخ)

يا:

ته لاطفل د اورني ئې

که دې بيره کربلا ده

(۲۷۷ - مخ)

په چاپي نسخو کي (اوني) دی.

حمید مومندي هم (اورني) وايي:

که هر څو مې لکه ووړکی د پرېز په اورني بلېس

تپند زړه راڅخه ترکو عاقبت ځان ته را کېس

(کلیات - ۱۰۱ مخ)

اوريش:

حمید وايي:

د منځ پټي ښکلي حسن کښش ډېر کا
ولې تاب وي د **اور یځي** د آفتاب سخت
(٤٧ - منځ)

بل ځای :

لا که منځ له خال وخطه آب و تاب ډېر
ولې تاب وي د **اور یځي** د آفتاب ډېر
(کلیات - ٧٦ منځ)

د کندهار په لهجه کې (اور یځ) ویل کېږي او په نورو لهجو
کې (وریځ).

٣، ١٠، ١٠: اورېدل:

د پښتو په نورو لهجو کې (اورېدل = باریدن) د (ووریدل) په
شکل ویل کېږي.
رحمان بابا وایي:

که همه عمر باران ورباندې **ووري**
لا گرمي ئې په صورت کښي د آفتاب وي
(١٠٨ - منځ)

د پروفیسر عبدالمجید افغاني په چاپ (٧٦ منځ) کې د لومړي
نیم بیټي (ووري) د (وري) په ښکل ثبت دی.
د لویديځي لهجې تلفظ ئې (اورېدل) دی. خوشحال خان
دواړه شکله راوړي دي.

ستاد مهرباران نه **ووري** چې شین شي
ما په زړه کرلی ستاد مینې کړدی
(٣١٦ - منځ)

په گلشن روه کي د خوشحال خان خټک د کلام په (۳۴ مخ)
کي "ستا د مهر باران نه اوري چه شين شي" ليکل سوی دئ او
همدا ئي د خوشحال خان خپل تلفظ بايد وي ځکه د ميجر راوړتي
له پاره د (ووري) او (اوري) تر منځ يو انتخابول مطرح نه وه.
يا:

په لاتقنطواتکيه ده
که نه، اور ووري تور تم دی
(۳۴۲ - مخ)

په رباعياتو کي هم (ووري) راغلی دئ (۱۹۵ مخ).
ما ته (ووري) د کاتبانو او مرتبینو لاسوهنه ښکاري (والله
اعلم).

اور کی:

هجري وايي:

عارفان دي له نېستی-هستی-ويزار دي
لکه اور کي ترخه گوټ کا په شودو کښې
(۶۵ - مخ)

دغه راز ۳۵۴ مخ، ۴۳۲ مخ.

د رحمان بابا د کلام په هغه برخه کي چي ميجر راوړتي په
گلشن روه (۲۶ مخ) کي راوړې ده، (وړ = کوچنی) د (اور) په
شکل ثبت دئ:

عاشقي به د اسمان غنډ سر لور کا
که مجنون غنډ هر خو په صورت اور ئي

(بيت د گلشن روه په ليکدود دئ)

اوږی:

اوږی د (دوبی = تابستان) معادل لغت دی. د کندهار د لهجې تلفظ ټي همداسي دی خو په نورو لهجو کي (ووږی) تلفظ کېږي. خوشحال خان ټي هم (اوږی) کاږي.

په داباغ کې یوه ونه، تل تازه تره برخه
چې ټي اوږی ژمی برخورم، برخو هسې وي کنه
(۲۹۵ - مخ)

دغه راز په سواتنامه کي داسي راغلي دي:

تر کابل نه ټي هواد اوږي بڼه ده
د کابل هواترخه دده خوږه ده
(۴ - مخ)

حمید وایي:

چې پوښاک کاژمی اوږی یو خرخوړی
وي به سبزه لکه سـروه ژمی اوږی
(کلیات - ۲۷۴ مخ)

میرزاخان انصاري ویلي دي:

گه اوره، برېښنا، تناچي باران ووري
گه (ي) اوږی، منی، ژمی او بهار شي
(۳۸ - مخ)

اوسپنه:

خوشحال په دستارنامه کي ویلي دي:

"مثلاً اوسپنه پیدا ده چه توره شی - که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ... د کافر تر اورمیر پریوته..."

(دستار نامه - ۲۸ مخ). رحمان بابا وایي:

نصیحت د ناصحانو اثر نه کا

د سرې **اوسپني** خوشي ټکول دي

(۹۵ - مخ)

اوسپنه په ځينو لهجو کي (وسپنه) تلفظ کېږي. د کامگار

ختک په دېوان کي زه د (وسپنه) پر شکل پېښ سوی یم:

په کې نه مومم د صبر يو بڅري

که د **وسپني** سينه کړم، زړه له سنگه

(۱۲۱ - مخ)

زه د "وسپني" دغه راز استعمال ځکه د بل چا لاسوهنه بولم،

چي کامگار ختک خو "ومه شه، ونه ليد، ... لا د" اومه شه، اونه

ليد" په شکل کاږي. له دې کارېدني سره سره د کلاسيک ادب

مثالونه ئې ټول د لوېديځي لهجې له وينگ سره برابر دي.

عبدالقادر خان ختک اوسپنه په توصيفي شکل کي

"اوسپرين" ليکي:

د زړه مست لره د زلفو زنجير بويه

په **اوسپرين** زنجير دا مست ترلی نه شي

(۳۰۰ - مخ)

اولجه:

دا لغت هم له لوېديځي لهجې پرته په نورو کي (ولجه) ويل

کېږي. خوشحال خان ئې هم له الف سره يو ځای ليکي.

بيا به صبر د خوشحال ختک **اولجه** کا

راڅرگنده شوه سره کړې خوله په پانو

(۱۸۰ - مخ)

بل غای:

له کوره لوته واخلي، استنجالره روان شي
تقوی ترهسي حده، په **اولجه** ئې وړي که زړشته
(۲۵۹ - مخ)

یا:

له خوانمرده هومره غواره چې د زیست شي
د نامرد خونه همه واره **اولجه** کره
(۳۰۲ - مخ)

دغه راز دستارنامه - ۹۵ مخ کي راغلي دي:
"... غليم نفاق شمارلی بويه، چي داهسي وخت اولجه دی."
په ارمغان خوشحال کي زیاتره "اولجه" ثبت ده خو کله کله
ئې "ألجه" هم ليکي (۱۸، ۲۰ مخونه). هجري ويلي دي:
ألجه مال له ترکه چاگتلی نه دی
د باغي نه وقاضي ته خه فریاد دی
(۱۹۹ - مخ)

میرزاخان ويلي دي:

دا حضور زمان **اولجه** ده
وبال پرېږده کره ثواب
(۶۴ - مخ)

اوسی (هوسی):

د کامگارختک د دېوان د الف ردیف په لومړۍ نیمگړې
غزله کي د پنځم نیمگړي بیت په دوهم نیم بيتي کي د (اوسی =
هوسی) له سرخه الف ایسته سوی دئ او "وسی" ځيني جوړه

سوې ده. دی وايي:

"دوسی- مشک ئې پیدا کړه په صحرا"

(د کابل چاپ دېوان - ۱ مخ)

کامگار خټک د خوشحال خان خټک کړوسی دی. که د
"وسی" دغه راز وینګ د ده خپل تلفظ وي او د کاتب لاسوهنه نه
وي، نو بیا څوک ویلای سي، چي دغه وخت د اوسنۍ ختیځي لهجې
قاعدې د تکوین تر مرحلې وتلي او شعر ته ئې لار موندلې وه.

اولس:

دا کلمه د پښتو په نورو لهجو کي (ولس) ویل کېږي او
مشتقات ئې هم بې الفه وي. لکه: ولسي جرگه، ولسوال، ولسوالي،
...

خوشحال خان ئې د (اولس) په شکل راوړي:

درست **اولس**، قبيله واره

گرفتار په ډېر غضب شول

(۱۰۷ - مخ)

یا:

په بنادي سره شریک دي **اولسونه**

غم یوازې د خوشحال خټک د خان دی

(۳۱۸ - مخ)

یو ځای مي د (ولس) په شکل هم په سترگه سو:

د خټک **ولس** په تنگه نه پوهېږي

کار ئې درست د نادیده و په خصال دی

(۳۴۷ - مخ)

خو دې بيت ته ئې په حاشيه كي كښلى دي، چى په "دويمه او دريمه" خطى نسخه كي (اولس) ثبت دى.

دغه راز په دستارنامه - ۱۵۴ مخ كي لولو:

"... پښتون ډير دى، تومنونه اولسونه، د وارو گنجايښ نشته. كه حق تعالى نجات را كړه ... په كور عليحده تاريخ به انشا شي". د خوشحال كړوسى كامگار خټك وايي:

د آشنا په عشق كې هسې بينوا شوم

چې خندان د اولس، كلي، محلت زه يم

(۷۴ - مخ)

اولكه:

دا كلمه په ختيځه لهجه كي (ولكه) تلفظ كېږي. اوس ئې د

(واك، قبضه، تصرف) په معنا استعمال عام دى. د كندهار په

لهجه كي (اولكه) ورته وايي. خوشحال خان ئې هم (اولكه) ليكي.

په دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) كي لولو:

په دستارنامه كي دا كلمه داسي لولو:

"... چنگيز خان كافر خوگ خوروه، اتفاق ئې په قوم په قبيله

په خيل خانه كښې وه، پلار ئې د يوې اولكې څښتن وه. ده په ربع

مسكون حكم وچلاوه..." (۲۰۸ مخ).

دهوټكو په نارو كي يوه ناره داسي ده:

د قيتول پر سر مي ده رايا ولاړه

يوه لو ناره ئې وکړه، د حاجي مير خان گټلې اولكه ولاړه

اير:

په كندهار كي ئې (اير) بولي. په ختيځو لهجو كي (ير) ورته

وايي. د ميرزاخان انصاري دېوان په قلمي نسخه کي (زما د کتب خانې) دا لغت همداسي راغلی دی، خو په چاپي دېوان کي ئې د دغه لغت مربوطه غزل ځکه د (ياء) په ردیف کي راوړې ده، چي نوري قافيې ئې (خيبري، کيبري، لويبري، ...) دي او څرگنده خبره ده، چي (ايږ) ئې د (ايږي) په شکل ثبت کړی دی. مگر بخل دي په حلم باندي زور شو و جحيم وته تيار شوې لکه **ايږي** (۲۳۱- مخ)

زما د مطلب ټکی په (ايږ) يا په (ايږي) کي نه دی، بلکي د دغه لغت د سر په الف کي دی چي گويا ميرزاخان ئې هم (ايږ) ليکي نه (يږ).

اینه:

په کندهاري لهجه کي اینه (جگر = lever) ته وايي او د تلفظ پر مهال ئې فشار پر دوهمه څپه راځي. اینه د (جگر) په معنی په نورو لهجو کي (ينه) ويل کېږي او فشار ئې هم پر لومړۍ څپه دی.

خوشحال خان خټک يو ځای ويلي دي:

ستاله خويه نه مي خوړينه ده **اینه**

ځکه هسې وهم کاني په سینه

(مرغلري - ۳۴۲ مخ، کلیات د کابل چاپ ۲۸۷ مخ)

بل ځای ئې (ينه) هم راوړې ده:

د دلبرو په ستاينه

ما پخه کړه خپله **ينه**

(مرغلري - ۲۶۲ مخ)

میرزا حنان بارکزي ویلي دي:

ستاد مینې گرگ په هسي شان رنځور کړم

چې زهوب می مدام وزی له **اینې**

(۱۸۱ - مخ)

بل ځای وایي:

تر ورېښمو ئې پسته هسي سینه ده

و بغل تې د زاهد خوړینه **اینه** ده

(۲۰۴ - مخ)

مولوي بريالی وایي:

چمبه گل مي په سینه لاسونه سره کا

په **اینه** مي وهي گوتي د منگول ناز

(اهاړ - ۴۷ مخ)

تر (واو) وړاندي د (الف) د زیاتولو قاعده دومره پراخه وه،

چې "ونه لید" غوندي کلمات لاهم "اونه لید" او "ومه شه" د "اومه

شه" په شکل ویل کېدل. کامگار خان خټک ویلي دي:

په دنیا کې مې **اونه لیده** په سترگو

په فردوس کې د سرور نبي صحبت را

(دېوان - ۲۴ مخ)

تر قیامتہ بیا په ما باندي **اومه شه**

که د تاد لاس د زخم شه درمان کړم*

(دېوان - ۶۴ مخ)

دغه راز "اوخت" په ۶۸ مخ کې.

* د اسمي الف (اینه) او د فعلي الف (اوکره) دوي ځله بېلي پېښي دي، وروستۍ،
وروستنۍ یا اوسنۍ ده (ع. پالوال).

۱۱، ۲، ۲: څخه:

(څخه) هم يو هجايي تلفظ لري هم دوه هجايي. له دوه هجايي تلفظ سره ئې د ختيځو لهجو کاتبانو مشکل نه دی موندلی او ځای ځای ئې پر خپل حال پرې ايښی دی، خو يو هجايي تلفظ ئې يو مخيزه ايستلی او پر ځای ئې (نه) ايښی دی (وگ: معياري پښتو - ۲۱۶ مخ).

د دې کلمې پر ځای د پښتو په ځينو لهجو کي (نه) توری استعمالېږي. د خوشحال خان په کلام کي د (څخه) استعمال ډېر په سترگه کېږي. داسي ځايونه هم ډېر دي چي د (څخه) پر ځای (نه) ورلوېدلی دی او که دغه ځايونه بيرته په (څخه) وليکل سي، د شعر پر روانۍ باندې ښه اثر ښکدي. مثالونه ئې:

موسی څخه هيڅ نه وو، ورڅخه يوه عصا وه

قارون څخه دنيا وه، خود ئې وليدل آفات

(۳۹ - مخ)

د پښتو په ځينو لهجو کي په پورتنیو مواردو کي (سره) کلمه ډېر رواج لري (موسی سره هيڅ نه وو، ورسره يوه عصا وه).

د نورو کلاسيکو شاعرانو په دېوانو کي هم کاتبانو (نه) سرباری کړی دی. لکه د حميد په دې بيت کي چي ئې لولو:

دامې پرېوته پېښه د زړه لــه داغـه

که د لاس نه د نمر مخي مشال پرېووت

(کليات - ۵۰ مخ)

د دوهم نیم بيتي سمه ښه بايد داسي وي:

"که د لاس نه د نمر مخي مشال پرېووت"

زما يقين دئ چي په خطي نسخه کي به د (لاس) په کلمه کي
د سين پر سر باندي زور (فتحه) له کاتبه هېره سوې وي او د
کليات مرتب يا بل چا به د نيم بيتي د وزن د پوره کولو په خاطر
(نه) پرزيات کړی وي.

د خوشحال خان په کلام کي د (درڅخه، راڅخه) نور مثالونه

دادي*:

چه هنر د بزرگۍ **درڅخه** نه وی
طالع څه کاتاپه سرواخلي مگر
(دستار نامه - ۲۸ مخ)

يا:

خان او زړه، صبر ارام ئې له مایو وړل
له ژوندونه خو همدا څه وور **راڅخه**
(۲۰۵ - مخ)

يا:

یو قـرین هسې پیدا نه شو **راڅخه**
چې دما په زړه ئې نه کړل منگول بنځه
(۲۰۶ - مخ)

يا:

آئینې وته نظر کړه گل به څه کړې
چې خپل مخ د گل په څېر **درڅخه** شته
(۲۶۵ - مخ)

* ورڅخه او ورسره دوي ځله بېلي ماناوي لري. راڅخه، درڅخه، ورڅخه د خاوندتيا مفهوم لري، خو راسره، درسره، او ورسره بيا د ملگرتيا په مفهوم او مانا دي: "له ژوندونه خو همدا څه وراڅخه".

دغه راز په سواتنامه کي لولو:

په ورتله به بيا خدمت **راڅخه** غواړي
پښتانه چې سره وژنو، ديو پرې وياړي
(۱۴-مخ)

هجري وايي:

زړه عجب **راڅخه** گم شه نه ئې موم
بې گمانه به هورې وي چي صنم دی
(۱۸۵-مخ)

رحمان بابا وايي:

په يوه نظر ئې زړه **راڅخه** يووړ
خدای دي خير کا چي لا وکړي بل نظريا
(۱۷-مخ)

ميرزاخان وايي:

دغه نن ساعت **درڅخه** غنیمت دی
د پرون اندیښنه واره ده سلفه
(۱۶۴-مخ)

د کندهار لهجه د (څخه) د استعمال دغه راز موارد ډېر لري.

ملا محمد عیسی کندهاری د عمر جان صاحبزاده کیشانی (۱۳۴۸ هـ ق مړ) په مرثیه کي وايي:

اوس ئې بېلتون دی له جهان **څخه**
ولاړئ صاحب له خراسان **څخه**
(د؟ مخ)

پوهاند زیار صاحب د خوشحال په کلام کي د "څخه" د استعمال په ارتباط لیکي چي د خوشحال خان په کلام کي د دغه

ضمير "بېڅايه کارونو شرک ... هيڅ نه ليدل کېږي ... او دا چي (څخه) ئې زياتره د (سره) هممانيز کارولې دی کومه نادوده نه بلل کېږي".* پوهاند صاحب د "څخه" بل اندول "نه" معياري نه بولي او دليل داسي راوړي، چي "له نفې وييکي (نه) سره گډون پېښوي". دغه راز د کندهاري گړدود "څه" هم معياري نه گڼي. دوی ئې دليل نه دی راوړئ خو غالباً به ئې مراد له "څه = قدری (فارسي)" التباس وي. پوهاند صاحب د دې ضمايرو پر ځای "له - سره" معادل معياري گڼي (وگ : د خوشحال ادبي پښتو - ۷۹ مخ). زه د پوهاند صاحب دغه پيشنهاده سوې قاعده له پخوا څخه په ټينگه تعقيبوم**.

۱۲، ۲، ۲: (پر) او (په):

د خوشحال خان په کلام کي د (پر) پر ځای زياتره (په) راغلی دی. پوهاند زيار صاحب هم دغې گډوډۍ ته اشاره لري (د خوشحال ادبي پښتو - ۷۸ مخ) او دا بيا د ختيځو لهجواغېزه بولي. زما په خيال د (په) دغه راز بېڅايه استعمال د خوشحال خپل انتخاب نه بلکي د کاتبانو لاسوهنه ده. د پوهاند صاحب دا خبره چي وايي "له کندهاري او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره گړدودونه (په) او (پر) سره گډوي، پر يوه وخت يا دواړه په الي، ارتباطي او تسلسلي مانا کاروي، په بله وينا دواړه د (په) پازه پر

* "څخه" او "سره" يو د بل پر ځای باندي راوړنه مانايي غلطې پېښوي نو يو د بل پر ځای راوړني څخه يې بايد غوڅ پرهېزوسي (ع. پالوال).
 ** "څه" د "څخه" وگړيز کورلټ څېر دی، او په ارتباطي مانا کارول کېږي (ع. پالوال).

ځای کوي او یا دواړه په استعلايي مانا؛ یا په بله ژبه دواړه د (پر) دنده تر سره کوي، ... " (۱۷).

د پوهاند صاحب د دغې خبرې د تایید له پاره د شمس الدین کاکړ یو بیت رااڅلم چې د (په) او (پر) د کارولو ډېر ښه مثال کېدلای سي:

چي ئې شرط تاره په سرد یار پر زلفو
مستو جبهه د کشتن شو زما دل

(۸۱- مخ)

د (په) او (پر) په برخه کې ما (هوټک) یو وخت په دعوت جریده (۱۱۳ - ۱۱۴ گڼه ۹ مخ) کې د زیار صاحب پر "واښه پر خوله" باندې تبصره کړې وه او لیکلي مي وه، چې دلته د ظرف و مظروف په حکم (واښه په خوله) کره* راځي. پوهاند زیار صاحب پخپل کتاب (لیکلارښود - ۳۲ مخ د ۱۳۸۶ ش چاپ) کې زما په جواب کې بیا پر خپله خبره ټینګار کړی دی او خپل دلایل ئې داسې لیکلي دي، چې: "... یو خو په ظرفي مانا او جاج (په) ما هیڅکله، په هیڅ ګرځود او متن کې بې (کې) سربله نه دی موندلی او بله دا چې دلته اړینه نه ده چې واښه دې کورټ او سکوت دننه په خوله کې ونیول شي، بلکې کېږي د چا خبره هسې ئې اکت و شي ...". زه د دوی له دغو دلایلو سره سره بیا هم "واښه پر خوله" سم نه بولم او "واښه په خوله" کره ګڼم. دلته (کې) حذف سوی دی او

(۱۷) زیار، مجاور احمد (دوکتور)، ویني پوهنه - ۴۷ مخ، کابل پوهنتون - ۱۳۶۰ ش.

ډېرې لیکه ده. دا خبره د لیکلارښود په ۳۱ مخ کې هم تایید کړې ده.

* "واښه" د "واښه" مانا ده، که له کراهت څخه اخسته سوئ

دا چي پوهاند صاحب وايي په هيڅ متن کي ئې (په) له (کې) پرته
ليدلی نه دی، د حميد دا شعر د دوی په جواب کي ورته راوړم چي
ويلي ئې دي:

رستمان د صبر په داپه ځمکه؟
و هلک ته د زاری و اېښه په خوله کا
(د عبدالحميد مومند کلیات - ۳۵۵ مخ)

لومړی نیم بيتی سم نه دی ثبت سوی سم شکل به يې داسي
وي:

رستمان د صبر زهد په دامځکه
و هلک ته د زاری و اېښه په خوله که
يا:

که هر څو ورته نیوه په خوله و اېښه
لایې ځان لکه لمبه راته گواېښه
(کلیات - ۳۷۴ مخ)

۲، ۲، ۱۳: لره:

خوشحال دغه اداتي ضمير هم له لوېديځ گړدود سره سم
کاروي. پوهاند زیار صاحب د خوشال ادبي پښتو په ۵۲ مخ کي د
دې قاعدې په مثال کي "هر طبیب لره چې ویرشمه ناقص دی"
راوړی دی.

د تلوکان ملا حسن اخوند (۱۲۴۵ هـ ق مړ) ويلي دي:

چي چندن لره ورځي سرخو به بايلي
د ابي مارانو ځای د چندن سيوري

د کندهار په لهجه کې (خبره) د (خبر - د بڼه په زوړه کې) په شکل ویل کېږي. جنس ټي مونث دی. د خوشحال خان په ځينو بيتو کې که (خبره، خبرې) د (خبر) په شکل راوړه سي، د مسرې وزن ډېر روان کېږي. د (خبرې) په سته والي کې د خان شعر ېې وزنه سوی دی. مثال ټي:

څوک د وصل **خبرې** کاندې

موره خوښ په خپل بربستيو

(۱۷۸ - مخ)

په دې غزل کې هر نیم بيتی اته څپې دي. که (خبر) د (خبرې) په شکل ولیکل سي، د نیم بيتي وزن يوه څپه زیاتېږي او نهه (۹) کېږي. خو که (خبر) د کندهار له لهجه سره سمه وکښل سي، د څپو شمېر اته کېږي او وزن هم په سمېږي. د دې غزل نور بيتونه داسي دي:

په سما — و قدم ايښی

لکه م — ز که هسې پستيو

هغې خولې و ته نظر کړه

هغه هسې نیست و هستيو

له موضوع سره د ارتباط په لړ کې، خوشحال (څپر) کلمه هم ېې له (ه) کار کړې ده خو د کاتبانو لاسوهني له هغې څخه (څیره) جوړه کړې ده او د خوشحال خان شعر ټي پېخونده کړي دي. بيت دادی:

لس کالونه تېر کاپه یوه جامه خیرنه
کوز وجود برمنده، په سر **خیره*** کښېږدي زرینه
(کلیات - ۲۵۴ مخ، کابل، مرغلي - ۲۷۳ مخ)

دلته (خیره = چهره، خهره) معنا نه ورکوي او دا کلمه غالباً
(خپر) ده، چي د (خبر = خبره) پر وزن مجازاً د (خولی) معنا
ورکوي. (خپر) په نورو لهجو کي (خیره) ویل کېږي. په کندهار
کښي خپر له ښاخلو او واښو څخه جوړ کړه سوئ وي چي د درمند
غنم له وېرو څخه په ایستل کېږي، او نارونه ئې پروړ گرځېږي.

۱۵، ۲، ۲: د (ې) لنډون:

(د دې قاعدې له پاره د لنډون اصطلاح پوهاند زیار صاحب
کار کړې ده) دا قاعده په کندهاري لهجه کي ډېره عامه ده او ما په
(پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه خپر نه - ۹۴ مخ) کي په تفصیل
سره بیان کړې ده. دلته ئې د خوشحال په کلام کي هم خپر م:

بې = به ئې:

خوشحال وایي:

نه به سترگې د سړي په چا خوږې شي
نه بې ماته په اوبو شي د چا تنده
(۲۰۷ - مخ)

د (بې = به ئې) قاعدې په پوهېدلو کي د پښتو د زیاترو لهجو
ویونکي مشکلات لري. همدا سبب دی چي د خوشحال خان خټک

* ښایي له خیره څخه به د نارینه وو له پاره گلابتونې یخه خولی مراد وي، او د ښځو له
پاره به زرینه جوغه مراد وه (ع. پالوال).

کلیات په (۱۳۲ مخ، نوی چاپ) کي دا بیت له خپل اصلي حالت
 اړول سوی دی او دوهمه مصرع ئې "نه ئې ماته په اوبو شي د چا
 تنده" ثبت کړې ده خو دې ته ئې پام سوی نه دی چي د لومړي
 مصرع (نه به) د دوهمي له (نه ئې) سره د زمانې په لحاظ تناقض
 لري او دا تناقض بیا د خوشحال له "سخنوری" سره سر نه خوري.
 خوشحال خان د دومره کښته سويې شاعر نه وو، چي د یوه بیت
 دوې مصرع گاني دي په دوو بېلو بېلو زمانو کي سره وتړي.
 بل ځای وایي:

اشرف خان به چرته بند وي
 خه به کاخرنگ ~~پې~~ ژوند وي
 (فراقنامه - ۳۱ مخ)

شمس الدین کاکړ ویلي دي:
 کافران ~~پې~~ له هیبه مسلمان شي
 مسلمان به په اسلام سي مفتخر
 (۵۷-مخ)

نهې = نهی ئې:

خوشحال خان یو ځای ویلي دي:

واړه امر مې قبول دی
 ترې توبه چې ~~نهې~~ نام دی
 (۳۱۹-مخ)

دلته (نهې = نهی ئې) ده. دا قاعده د کندهار په لهجه کي عامه

ده.

یا:

په هر لوري = په هر لور ئې:

په دا اور کې دې زما لمن ونه سوه

په هر لوري رسېدلي شرارې دي

(۳۸۱ - مخ)

دلته "په هر لوري = په هر لور ئې" دى. دغه قاعده د کندهار د

لهجې قاعده ده. د خوشحال خان خټک کليات (۲۷۱ مخ) کې

دوهم نيم بيتى "په هر لوري رسېدلي شرارې دي" ليکلى دى، چې

سم نه دى. په پورتنى بيت کې "شرارې" له "دا اور" سره تړلي دي

يعني د "دا اور" شرارې هر لور ته رسېدلي دي او دا مطلب په "هر

لوري ئې رسيدلي شرارې دي" سره ښه افاده کېدلای سي خو دغه

ليکنه بيا د شعر وزن له دوولسو څپو څخه ديارلسو څپو ته زياتوي

او سخته منځ ته راوړي. د دې سکتې چاره په "هر لوري = په هر

لوري ئې" سره کېږي او "سخن شناس" خوشحال له دغې قاعدې

سره ښه پوره بلد وو او په شعر کې ئې کار کړې ده. که "په لوري

رسېدلي شرارې دي" ومنو نو بيا دا حکم عام دي او له "دا اور" سره

چې د (دا) په اشاره سره مشخص سوى دى، نه جوړېږي. په دغه

راز باريکيو باندې پوهېدل د متنپوه له پاره حتمي او لازمي دي.

څې = څه ئې:

خوشحال خان ويلي دي:

گرگدن گردن د فيل خوري

څه مېرپه څې قوت وي

(۳۹۶ - مخ)

دلته (څې = څه ئې) دى.

د خوشحال خان خټک کلیات (۲۸۵ مخ) او ارمغان خوشحال (۶۱۹ مخ) او د خوشحال خټک مرغلي (۴۸۳ مخ) کي دوهم نیم بیټی "څه مېړی څه ئې قوت وي" راغلی دی. دلته بیا وینو چي د "څې = څه ئې" په پوهېدلو کي مشکلات پېښ سوي دي ځکه ئې نو د بیت د وزن ساتلو په نیامت د خوشحال خان "مېړیه" په "مېړي" اړولی دی. د کابل چاپ کلیات د "مېړیه" په ثبت کي دهغي نسخې لیکنه په پام کی نیولې چي د خوشحال خان خټک په ژوندلیکل سوې ده.

بورې = بوره ئې:

خوشحال خان وايي:

که په دا حسن د گل غونډې پيدا ئې

بورې مور که ښاپيريه ئې راوړې

(۴۷۱ - مخ)

دلته (بورې مور که = بوره ئې مور که) ده. که ئې په بشپړه

توگه وليکئ د شعر وزن ته تاوان رسېږي.

پرې = پر ئې:

خوشحال خان ويلي دي:

چې مين شوې درست ديار په رضا درومه

اوس که خپله رضا کړې خوشحاله! پرې

(۴۷۱ - مخ)

پرې = پر ئې (ملامت ئې).

يا بل ځای وايي:

د عشق شورې د عاشق له دله نه ځي
په جهان ټي فيروزي ده په داتور کې
(۴۷۷ - مخ)

دلته (شورې = شور ټي) دي.

يا: دې = دي ټي: خوشحال ليکي: "ښه آس، ښه توره، ښه
عورت په بخت په طالع په لاس کښيوزی - تجربه ټي هونبره چا
کړې ده، چه پوست د (دې) تنگ وي، شاد (دې) وبله ته نژدې
وي، سترگې د (دې) غټې وي، سرد (دې) هسک او بې گوشت وي
..." (دستارنامه - ۵۳ مخ).

په قوسينو کې (دې) ما په نقل قول کې ورزيات کړی دی او
په ټولو ځايو کې "د = دې = دي ټي" معنا ورکوي. په دستارنامه
کې دغه راز ځايونه نور هم سته (۶۱، ۱۰۶ مخ).

نې = نه ټي:

نه په تله د جهان غم کړم
نې په راغله يم خوشحال

(فراقنامه - ۲۸ مخ)

په حاشيه کې ورته کښلي دي "نې: نه ټي، اصل: نه په".

کې = که ټي:

د سوات ملک چې پکې روغې حويلې دي
په هر کور کې گلزارونه، سهيلې دي^(۱۸)

(سواتنامه - ۵ مخ)

^(۱۸) د خوشحال خټک کليات (۹۱۸ مخ نوی چاپ) کې دا بيت داسی دی:

د سوات په ملک کې روغې حويلې دي
په هر کور کې گلزارې سهيلې دي

چې = چې ئې :

حميدوايي :

مخ به ځنې کور کا اوس د ستاغوندي دلبره
خداي چې کړوي له بد بختيه د چاورغ
(کليات - ۶۱ مخ)

دلته "چې" د "چې ئې" وظيفه سر ته رسوي.

تيغوني = تيغونه ئې :

هجري وايي :

هسې شنه تيغوني وزوول له زمکې
چې ئې باغ کان د فولادو سر په سر که
(۱۱۷ - مخ)

په اصل کې "تيغونه ئې" دي چې په شعر کې يو سېلاب زيات
کړی او سخته ئې پکښې راوستلې ده.

ډکې = ډکې ئې :

هجري ويلي دي :

چڼې زير گلونه وزوول له تنه
هر يو ډکې نمونه د چندن هار که
(۱۳۱ - مخ)

په متن کې "ډکې ئې" دي چې دنيم بيتي يوه څپه ئې زياته
کړې ده او شعريې عيبي کړې دي. که ئې دهجري پخپله ژبه
"ډکې = ډکې ئې" لوستلی وای داعيب ئې له منځه تئ (تلی).

رازي = راز ئې:

حميد مومند ويلى دي:

دا چې ته په هسې رازې درقيب
 حكه ورمه زه ناسازې درقيب
 (۴۴-منخ)

دردوني = دردونه ئې:

مولوي بريالي وايي:

هجر شوخ فراق ئې شوخ دردوني شوخ دي
 ناز ئې شوخ كبر ئې شوخ كوي گفتار شوخ
 (اهاږ - ۲۷ منخ)

۱۶، ۲، ۲: يوه (د مذكر له پاره):

په كندهاري گړدود كي (يوه) د (واو) په زوه ره كي سره د
 مذكر له پاره كارپري او د (واو) په زور (فتحه) سره د مونث له
 پاره كارپري. لكه: (يوه سړي راته وويل، يوه نجلى راغله). دا
 جملې په نورول هجو كي (يو سړي راته وويل، يوه جنى راغله) ويلى
 كېږي. د خوشحال په كلام كي هم د مذكر له پاره د (يوه) كلمه
 استعمال سوې ده.

چې احوال د هريوه راته معلوم شو
 هريوه ته مې تيار كړل يو خو چخه
 (۲۰۶-منخ)

يا:

په سنت به د همه زړونو مردود شي
 كه د چار شي تريوه پوري مردوده
 (۲۰۷- مخ)

يا:

يوه زړه لره يوه مينه كافي ده
 خوك چې ډيرې مينې كا د غم لايق شي
 (۳۵۵- مخ)

د اول نيم بيتي لومړۍ "يوه" د (واو) په زوه ره كي او دوهم
 "يوه" د (واو) په زور (فتحه) بايد وويل سي. يا:

زويه چه ووت د پلار له رايه
 توبه دې و كا كم بخت ته وايه
 توبه كه نه كا سزا به مومي
 په دواړه كونه له يوه خدايه
 (رباعيات - ۸۶ مخ)

يوه: (د "واو" په زوه ره كي - د مذكر له پاره). حميد وايي:

په يوه به دې هم سترگې خوږې نه شي
 كه نظر كړې د دې دور په دا خلق
 (كليبات - ۱۲۳ مخ)

۱۷، ۲، ۲: يو (د مونث له پاره):

هجري وايي:

يو لقمه بې غمه نه لري د خورد
 په خورنگ نقش پيدا په يوه دم كا
 (۴۰- مخ)

حمید وایی:

تردا منخ یو غزاله فتنه انگیز
لکه دی هسې شوخ چشمه بلا خیز
(۴۸۲ - مخ)

۱۸، ۲، ۲: لمن:

په لوېديځه لهجه کې (لمن) په همدې شکل رواج ده او جنس
ئې د نورو لهجو په شان مونث دی. په نورو لهجو کې ئې د (لمنه) په
شکل وایی. خوشحال خان دالغت د (لمن) په بڼه زیات راوړی دی.

که لاس مې رقیبان په تیره توره سره پرې کا
لمن به دې لاهم زما له لاسه نه شي خلاصه
(۲۲۵ - مخ)

یا:

لویه پیشکشي ده په وصال کې درته وایم
دُرئې په **لمن** کې ورته گوره تلوه
(۲۹۳ - مخ)

یا:

په دا اور کې دې زما **لمن** ونه سوه
په هر لوري رسېدلي شرارې دي
(۳۸۱ - مخ)

یا:

گډ شم په گلشن کې **لمن** ده که کرم له گلو
بیا بینخوده لاړ شم واره گل راڅخه تل شي
(۴۱۱ - مخ)

د دې بيت دوهمه مصرع به بنيادي داسي وه: **يا بېهونه**
 پرېوزم واړه گل راڅخه تل شي/دل شي. کاتب يا مرتب د
 "بېهونه" پر ځای "بيخوده" وراچولی دی.
 يا:

د مرد چه نه وی **لمن** خیرنه
 پاک وی په ژبه پاک وی په ژمنه
 که زربلاوی اندوه دې نه کا
 فرېنتې به وړوی بلال ده نه
 (رباعیات - ۷۹ مخ)

رحمان باباوايي:

مادي ستا **لمن** ته اچولی دا خپل ځان دی
 ستادی ځمانه دی که دانادی که نادان دی
 (۲۳۹ - مخ)

هجري وایي:

مرگ بې واړه **لمن** کله د چا نیسي
 ولې نه پایي یو دم چي رزق ئې تم که
 (۷۳ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

سرې سرې اوښکې مې له سترگو په **لمن** ځي
 دیار غمه راشه گوره لاله زار خپل
 (۸۷ - مخ)

شمس الدین کاکړ وایي:

محبت هسي **لمن** ده
 چي پر خرڅه د زړه ستن ده
 (۱۰۷ - مخ)

۱۹، ۲، ۲: خپلوان:

خپلوان د (خپل) جمع حالت دی. د ختیځی لهجې ویونکي دا کلمه اوس د مفرد له پاره هم کاروي او د لیکنې ژبي ته ئې هم لار موندلې ده. د مثال په توگه: په دې جملو کې چې "دی زما خپلوان دی" یا "دا زما خپلوانه ده" ^(۲۰) څخه ئې مراد یو تن وي. په لوېدیځه لهجه کې د مفرد له پاره د خپلوان کلمه نه راځي او پر ځای ئې "خپل" کاروي. د مثال په توگه: "دی زما خپل دی، دا زما خپله ده، دوی زما خپلوان دي، تاسي زموږ خپلوان یاست" ^(۱۹).

خوشحال خان هم "خپلوان" د جمع له پاره کاروي.

بدخويي به د **خپلوان** سره څوک کا

چې په خپله په خپل ځان پسندی اندوه

(۲۸۴-منځ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاري وايي:

خپلوان خپل کړه چې دي وس رسي ترڅو

زړه ئې ساته د ځلميانو د زړو

هغه څوک مه کړه له ځانه مرور

چې ئې بیا پخلا کوي په مرکو

(کلیات - ۲۱۰ منځ)

په کندهار کې د "خپلوان" له پاره "کریبان، قریبان" هم رواج

لري. د "قریبان" کلمه خو به ښايي د عربي "قریب" څخه راوتلې

^(۱۹) په لوېدیځو مطبوعاتو کې د "طالبان" کلمه د مفرد (یوه طالب) له پاره هم کاروي.

مثلاً (One Taliban was killed) یعنې یو طالب وژل سوی وو، خو که دا انگرېزي

جمله ټکي په ټکي وژباړل سي، معنی به ئې داسي وي: یو طالبان وژل سوی وو.

وي. په عربي كي د "قريب" جمع "اقارب، اقربا" ده، خود كندهار په لهجه كي ئې د پښتو ژبي د جمع قاعده پر تطبيق كړې ده. حميد مومند د (قريب) كلمه د (خپل) په معنا كار كړې ده. دى وايي:

كه لږ ډاډ و ما "حميد" را كا په عشق كې
نشته بل يار و آشنا **قريب** زما
(كليات - ۱۷ مخ)

شمس الدين كاكړ وايي:

اقارب شول عقارب را پوري نښلي
خداى و ماته كړل دا خپل هسي بلا
(۳۲ - مخ)

اشرف خان هجرى د "قريبان" پر ځاى "قربابت" لغت راوړى

دى:

زه خټك هر گز رضا په پرديس نه يم
ديار مينې كـم جداله **قرباباته**
(۳۵ - مخ)

۲، ۲، ۲۰: رونا، رنا:

د كندهار په لهجه كي د (رونا) وينگ عام دى. نوري لهجې ئې د (رنا) په شكل تلفظ كوي او لومړي توري ته ئې زور (فتحه) وركوي. د خوشحال خان په كليات (كابل چاپ) كي دا دواړه شكله زما په سترگه سوي دي:

زور خوشحال چې د دلبړو ديدن غواړي
د دلبړو په وصال كې **رونايي** ده
(۲۸۷ - مخ)

یا:

لکه ستا کسي په خوارو برابر شي
د طالع تر **روڼا** بڼه دا سپاهي شوه
(۲۹۰ - مخ)

۲۱، ۲۲: يي = وي:

د لوېديځي لهجې ويونکي کي د "ول" په گردانولو کي د راتلونکي زمانې احتمالي (وي) حالت زياتره د (يي) په شکل کاروي. مثالونه ئې دا دي:

- زما په خيال مېلمانه به راغلي يي (راغلي وي).
- خور به مي له کابل څخه راغلي يي (راغلي وي).
- تاسي به اورېدلي يي (اورېدلي وي) چي فتح خان د کلابس ۹۹.

ما د خوشحال خان په دستارنامه (۱۱ مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ پېښور) کي د (يي = وي) شکل ليدلی دی. دی ليکي: "تا به آرويدلی يي چه پښتانه د کوهستان، راجگان د هندوستان چه ډير نام و ناموس لری - تهوړ و بسالت په افراط لری -".

په دې عبارت کي "تا به اورېدلي ئي = تا به اورېدلي وي" له لوېديځي لهجې سره سم راغلی دی.

د دستارنامې دغه چاپ له هغې نسخې څخه تهيه سوی دی. چي د خوشحال خان تر مړيني نونس کاله وروسته د هغه د لمسي افضل خان په غوښتنه استنساخ سوې ده. په کابل چاپ دستارنامه (۶ مخ) کي ئې دغه ځای "تا به هم اورېدلي وي..." ثبت کړی دی. بل ځای د خط د هنر په باب ليکي: "کور د ده وران شه چه د

ده دمخه څه وړانه يي، څه ودانه يي په جهان ... " (دستارنامه ۳۶ مخ).

(څه وړانه ئي، څه ودانه ئي = څه وړانه وي، څه ودانه وي).
په کابل چاپ دستارنامه (۱۹ مخ) کي ئې دا برخه داسي راوړې ده: "کور د ده وړان شه چي د ده دمخه څه وړاني، وداني په جهان شي".

ما (هوټک) ته داسي ايسي چي د کابل چاپ دستارنامې ترتيبوونکي دي د (يي = وي) په پوهېدلو کي ستونزي درلودې.
د پښتو په نورو لهجو کي هم د (واو) واول په (ی) سره اوړي.
(مور) د (مېر) په شکل وايي. په لوېديځه لهجه کي په (ی) سره د (واو) د اوښتلو دوه مثاله زما په سترگه سوي دي، چي يو ئې همدا پورتنی (يي = وي) اوبل ئې (خلیرویشته = څلورویشت) دی.
د شمس الدين کاکړ په دا لاندي بيت کي (يي = وي) معنا ښندي:

زړه د کبر په فاقه سره مېرښه يي

چي خوږه خوله مي د يار و خواته نه شوه

(۱۱۹-مخ).

"و خواته" دلته د (اشتها) په معنا راغلې ده. "ډوډی مي وخوا ته نه کېږي" يعني اشتها مي نسته، ډوډی نه سم خوړلای.

۲، ۲۲: راغله، وليده، وکړه، کړه (د جمع له پاره):

د کندهار په لهجه کي که د (راغله) کلمه د لام په زور

(فتحه) وويل سي د مونث له پاره راځي او که په زوه ره کي وويل

سي د جمع له پاره کارېږي. دا قاعده په کلاسیک ادب کې هم پالل سوې ده. د خوشحال خان خټک اودده د کورنۍ د شاعرانو په کلام کې په دغه راز حالاتو کې (راغله) او (راغلل) دواړه موندلای سو. خوشحال خان په سواتنامه کې ویلي دي:

دا سگان رالره **راغله**، زه ئې وینس کړم
په لیده او په راتله ئې په تشویش کړم (۲۰)
(۴۸ - مخ)

هجري وایي:

هغه تللي یاران نه **راغله** لارغه شول
په کاته پې سترې دوه لېمه شول
(۳۹۱ - مخ)
حمید مومند (ولیده) د جمع له پاره راوړې ده.
د دنیا اهل د ډول د زړه په سترگو
واړه **ولیده** تر خان خوارو بترما
(کلیات - ۸ مخ)

د کندهار په لهجه کې (ولیده) د جمع له پاره ویل کېږي.
"ډېر خلگ مې ولیده چې چکچکې ئې کولې". په دغه راز حالاتو کې اوس (ولیدل) شکل کارېږي.

(۲۰) دې بیت د خوشحال خان خټک په کلیات (۹۲۷ مخ، دویم چاپ) کې لاس خورلی دی او "دا سگان رالره راغلل، زه ئې ویش کړم" ځنې جوړ کړی دی. (ویش) به ئې د (تشویش) قافیې له اسیته اړولی وي او (راغلل) به ئې معیاري کړی وي. خو تردې بیت ئې څلور بیتونه وړاندې بیا "کړه" فعل د جمع (ملکان، شیخان) له پاره ثبت کړی دی. که د اوسنۍ قاعدې مراعات په کلاسیک ادب کې روا وي نو دلته ئې هم باید د (کړه) پر ځای (کړل) راوړی وای. په متونو کې دغه راز لاسوهنې د ژبپوهانو ستونزې ورزیاتوي.

حمید "کړه" هم له کندهاری لهجې سره سم د جمع له پاره

کاروي:

ما په یار پسې لېمه په ژړا سپین کړه
یار په ما پسې کوي توره بلا
(۲۲- مخ)

"لېمه" دلته جمع ده او له نننۍ قاعدې سره سم باید په تېره
زمانه کې د "کړل" فعل ورته راسي. یا:

په یوه نظر کې هر څه له مالوت کړه
مه شه ساز په چاد ترکو روایت
(کلیات - ۵۱ مخ)

دلته بیا د (هر څه) له پاره، چې جمع حالت دی، د (کړه) فعل
راغلی دی.

میرزاخان انصاري هم (کړه) د جمع له پاره راوړي:
سالکان کې د هجران په تاو پاڅه کړه
اوس کې گوره استعداد ورته د لودی
(۲۰۷- مخ)

اشرف خان هجري هم (کړه) د جمع له پاره کاروي:
د ژړا سیل مې جوړه کسي لاهو کړه
کله زړه د دهر سوړ شه لاشدت کا
(۲۷۸- مخ)

"جوړه کسي" جمع ده او فعل کې ورته "کړه" راوړی دی.
خوشحال خان په یوه بسته غزله (دوولس بیته) کې (کړه) د
جمع له پاره راوړي دي خو د کاتبانو او مرتبینو تصرف او لاسوهني
له هغه څخه (کړل) جوړ کړي. غزل داسي ده:

ما په ننگ د پښتانه ځوانان قربان **کړل**
بيا مي غوره غوره جمع ښه ځوانان **کړل**
(کليات - ۱۱۱ مخ)

دې غزلي ته ئې په حاشيه کي کښلي دي:
"دغه نظم په چاپي نسخو کي د (ه) په پټۍ کي خپور شوی
دی او په ټولو نسخو کې د (کړل) پر ځای (کړه) راغلی دی". (پر
"کړه" باندي تاکید زما دی. هوتک) څوک اريان پاته سي چي د
مرتب له پاره به د دغه راز لاسوهني مجوز څه وي؟ چي "ټولو
نسخو" (کړه) ثبت کړی وي او دی ئې (کړل) کوي*!
کندهاری شاعر ميرزا حنان بارکزي د (کړه) فعل د (مارانو)
له پاره داسي راوړی دی:

زما و مرگ ته دي د زلفو ماران جوړ **کړه**
د مېړي په مرگ حشر څه کوي څوک
(۷۹ - مخ)

حشر دلته د (اشر) په معنا کار سوی دی.
ميرزا خان انصاري (ټوله) د جمع له پاره کاروي نه (ټول).
دا څه وخت شو د هولي
هندوان **ټوله** شو ولولي

.....

نارینه چي دېوانه شوه
هسي ښځي دي بهولي
(۲۵۱ - مخ)

* "کړه" د "کړل" مخفف شکل دی - د لام /ل/ په اخفاء سره ترمخني زور کی پاته
(کړه)

(شوه) د (واو) په زوه ره کي د جمع فعل دی. د کندهار په لهجه کي هم (نارینه) د جمع په حالت کي راتلای سي. په ختیځه لهجه کي اوس د (نرینه) لیکنی د رواجولو هڅه روانه ده^(۲۱).

۲، ۲، ۲۳: درلود:

عبدالقادر خان د خپل پلار خوشحال خان خټک په باب وایي:

خپل پردي لده همه شکر گذارو

خاموشي حلم ئې ډیر **درلود** بردبارو

(۴۶۲ - مخ)

د پښتو په ختیځه لهجه کي د "درلودل" پر ځای "لرل" زیات کارېږي او د "درلود" پر ځای په دغه شان حالاتو کي "لاره" ویل کېږي.

۲، ۲، ۲۴: گډېدل:

گډېدل مصدر د پښتو په نورو لږو کي د "نڅېدلو، رقصېدلو" په معنا کارېږي. "گډا" ئې اسم دی. د کندهار په لهجه کي د (خبرو کولو) په معنا ویل کېږي په تېره بیا د بېځایه خبرو کولو په معنا ډېر راځي. په همدې معنا ئې خوشحال خان هم کاروي:

لږ وارو ماته را کړه چه زه هم درته ووايم

خو ته هسې **گډیږي** په خبرو نامحکم

(ارمغان - ۶۹ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالی وایي:

^(۲۱) د دغه راز الفانو د حذف مثالونه د ډاکټر پالوال صاحب د کتاب "معیاري پښتو" په ۱۱۴ مخ کي وگورئ.

"برياليه" عبث مه ورته گـډـپـړه
 ګانده نه اروي د بل له قاله هيڅ
 (اهاړ - ۳۲ مخ)

د کندهار گډېدل د گډېدل د /ړ/ په /ډ/ سره اووښتنه ده.

۲، ۲، ۲۵: چپ:

(د لومړي توري په زوه ره کي) د خاموش، پټه خوله په معناد
 لوېديځي لهجې ژوندی لغت دی. د پښتو نوري لهجې ئې (چوپ)
 تلفظ کوي.

حمید وایي:

د داغلي زړه له آهه شم خه شان چپ
 د چمن په گلو، نه وي بلبان چپ
 (۴۵ - مخ)

د کندهار په لهجه کي د ډېري خاموشۍ له پاره "چپه چپايي"
 لغت کارپري چي په نورو لهجو کي ئې "چوپه چوپتيا" بولي.

۲، ۲، ۲۶: رانيول = خريدن:

د لغت د نورو لهجو ويونکي (راونيول) ليکي او وایي، چي معنا
 ئې "گرفتار کردن" راځي. (رانيول) په کندهار کي د (پېرودل) په
 معنا عمومي رواج لري او په کلاسيک ادب کي ئې هم د کارولو
 مثالونه سته. ميرزا خان ويلي دي:

مخ په مخ ئې واړه رنگ له رنگه ويوست
 په سایه ئې دولت رانيول له همایه
 (۱۰۴ - مخ)

يا:

نارينه وو ميراث رانيوه له بنځو
له ناکامه د دوی هم ورسره سازه
(۱۴۴ - مخ)

۲، ۲، ۲۷: لو (لويه):

(لو) د (لوی) بنځینه شکل دی، چي په لوېديځه لهجه کي
عموميت لري. لو نجلۍ، لو لار، لو کوڅه، لو واله، او نور ئې مثالونه
دي. د کندهار ښار په شمال کي یو کانال بهېږي چي د کندهار
خلک ئې (لوواله) بولي. د دې ولې شا پاله ته د استوگني لو مېنه
پرته ده، چي د ښاروالۍ یوه ناحیه او په رسمي اسنادو کي د (لو
واله) په نامه قیدده. (لو) بنځینه صفت په نورو لهجو کي (لويه)
دی.

د ميرزاخان انصاري په دېوان کي د "لو" صفت ما په دغه
شکل یو ځای لوستی دی، نه پوهېږم چي دابه دده خپل وینګ وو
که د کاتب یا مرتب؟ دی وايي:

د کامل یوه بېحده **لو** رها شوه
د باور لاس ئې په هر لوري دراز دی
(۲۰۳ - مخ)

په پورته بیت کي که (لويه رها) ولیکل سي، د بیت وزن په
ورانېږي.

دریم فصل

۱،۳: د وینگ (تلفظ) او وراشو مشترکات:
احتیاط:

په پښتو کې دخیل لغت دی. عربي تلفظ درې خپې دي خو
په پښتو کې ئې وینگ دوې خپې سوي دي.
په روښاني ادب کې د (احتیاط) ویی د (هتیا) په شکل
راغلی دی خو خپې ئې بیا هم دوې دي. میرزا خان وایي:
ترو له شرکه دي **هتیا** شي
هر کلام دي سلامت کا
(۲۴-منخ)

یا:

دېر دانا په **هتیا** ځي
چي دا دېر باریک مزل دی
(۳۷-منخ)

ارت:

خوشحال خان دالغت دوې خپې کاروي:

کښېنې په خلوت کې شينځه! سود ئې راته وايه
ولې په (پر) خپل ځان دا هسې **ارت** جهان تنگ کړې
(کليات - ۱/۴۴۹ مخ)

په "په" سره يوه مانا، او په "پر" سره بله مانا ورکوي چې د
خوشحال هم دغه مراد ده.

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

د مجاز د کاروانونو پرې گذردئ
لکه **ارت** په بيريه يا جهازه
(۱۴۴ - مخ)

د کندهار په لهجه کې دا لغت دوې خپې ويل کېږي. پوهاند
زيار صاحب هم دا خبره تاييدوي (وگ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۱
مخ).

حاجي ولي محمد مخلص کندهاري وايي:

که کرهڼي ته هر څو پټي لري
او بهرې باندي **ارتي** ولې
وبې نه خورې گټه خو چې ئې په زيار
له ستړيا پر ځان رانه ولې خولې
(۲۰۸ - مخ)

نوري لهجې ئې يوه خپه وايي. د رحمان بابا په دېوان کې دا
کلمه يوه خپه راغلې ده:

پس له مرگه که څوک **ارت** غواړي خپل گور
که حق وایم همره آرت دي بويه کور
(۱۴۴ - مخ)

حميد مومند هم (ارت) دوې خپې راوړې دي:

په مهجور اړت جهان هجر زندان کا
 ځکه هسې پکې تنگ پاڅي تنگ کښېني
 (درومرجان - ۱۱۸ مخ)

په کلیات (۳۱۲ مخ) او د عبدالحمید مومند دېوان (۳۹۰ مخ)
 کې "په مهجورو اړت..." راغلی دی، چي په دغه راز ثبت کې باید
 (اړت) یوه څپه ولوستل سي. دا راز لوستنه د کلاسیک ادب ملاتړ
 نه لري.

په لیکلارښود (۵۳ مخ) کې د (اړت) اړخاییک وینګ او د
 لوېدیځ ګرډود تلفظ په پام کې نه دی نیول سوی او فتوا پر "یو څپیز"
 تلفظ ور کول سوې ده. د (ولي؟) جواب ئې مسکوت پاته دی.

اړخ:

په لویدیځه لهجه کې د (اړخ) کلمه دوې څپې ویل کېږي او نوري
 لهجې ئې یوه څپه تلفظ کوي. د خوشحال خان په کلام کې د لغت
 دوه څپیز کار سوی دی. پوهاند دوکتور زیار صاحب هم د خان په
 کلام کې د دغه ویي دوه څپیز استعمال تاییدوي (د خوشال ادبي
 پښتو - ۳۱ مخ)

اختیار (دوې څپې):

په کلاسیک ادب کې (اختیار) دوې څپې ثبت سوی دی.
 خوشحال خان وایي:

وبلاته د اختیار توره په لاس کې
 و قضاوته تسلیم په شان د مړه یم
 (کلیات - ۱۲۵ مخ کابل)

اشرف خان هجري وايي:

تل دي لاف د پت کاوه پنخپل وطن کښې
دکن څه دی که رښتیا کوي **اختیار**
(دېوان - ۴۶ مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

اختیار هر چي ئې ویشلی
ځای ځای سود، چرته زللو
(۳۶ - مخ)

یا:

په **اختیار** ئې بې اختیاره چاري کېږي
د نظر حساب ئې نشته چي حصار شي
(۳۸ - مخ)

په یو بیت کي ئې (اختیار) درې څپې راوړی دی (۱۸۹ مخ)
خو تر هغه دوه بیته وروسته ئې بیا بیرته دوه څپه ییزه کار کړی
دی. له دې څخه څوک ویلای سي چي د لومړي درې څپه ییز
(اختیار) په ثبت کي وړانی پېښ دی.

د کندهار په لهجه کي اختیار دوې څپې ویل کېږي. مولوي

عبدالغفار بریالي وايي:

کم قوته خلک ځان ځني جار باسي
ما په خپل **اختیار** په شا کي غرد شعر
(اهاږ - ۴۴ مخ)

اعتبار (درې څپې):

اعتبار کلمه پښتو ته له عربي څخه راغلې ده او عربي وینګ

ٺي په درو څپو سره کپړي. دا کلمه د کندهار په لهجه کي هم درې څپې ويل کپړي او د پښتو په ختيځو لهجو کي د (اِتبار) په شکل دوې څپې تلفظ کوي. اردو ژبي ټي هم دوې څپې وايي.

حميد مومند "اعتبار" درې څپې کاروي:

د غـمـجنو پـه آه اـتـشـبار ږو

د بې غـمـود خوښۍ په ا**عتبار** ږو

(کليات - ۴۳۰ مخ)

په (۴۲۶ مخ) چي (اعتبار) دوې څپې راوړه سوي دي، ماته د حميد خپل انتخاب نه ايسي، بلکي د کاتب يا مرتب لاس پکښې دخيل دي.

پرده در د عيب جويۍ چې پرده دار شي

پلار له زويه بې ا**عتبار** (ه)، زوی له پلار شي

دلته وړاني د لومړي "زوی" په کلمه کي پېښ دي. اصل نيم بيتي بايد داسي وي: "پلار له زوی بې اعتباره، زوی له پلار شي" په دې ډول د "اعتبار" کلمه د حميد د نورو شعرو په شان، درې څپې راځي او همدا ټي صحيح تلفظ دي. زما د کتبخانې "نيرنگ عشق" په خطي نسخه (۶۹ مخ) کي دانيم بيتي هغه راز راغلي دي، لکه ما چي پورته کښلي دي او (اعتبار) درې څپې کار سوي دي. "زويه" کلمه په پښتو ادب کي د "اولادو" په معنا راغلې ده. خوشحال خان ويلي دي:

واړه دېرش **زويه** لرمه

اوس حاضر پـه دا آوان

(ارمغان - ۳۲ مخ)

(اعتبار) کلمه ميرزا خان انصاري هم درې څپې کاروي:

ابوبکر (رض) ټي په صدق زورور دی
په دا صدق بڼه باور او اعتبار شي
(۳۹- مخ)

بزرگي Bu-zar-gi:

د عبدالقادر خان په کلام کي دا لغت دوي څپې دي. د
لوېديځي لهجې ويونکي ټي هم دوي څپې وايي. په ختيځه لهجه
کي درې څپې ويل کېږي.

د بزرگيه په مقام به هاله کېښې
که دور کېږد مړانې په وزر څي
(۳۲۵- مخ)

په ختيځو لهجو کي (بزرگي) د لومړي توري په زور (فتحه)
باندي درې څپې تلفظ کېږي.

بانه (بهانه):

دا لغت په کلاسيک ادب کي دوي څپې موندلای سو.
حميد وايي:

که ټي څوک د مرگ بانه پوښتي له خلقه
د "حميد" د يار له غمه سر په گور شه
(کليات - ۲۲۸ مخ)

پوهاند دوکتور زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو (۲۳ مخ)
کي ليکي، چي خوشحال خان دا لغت د عربي تلفظ پر خلاف "دوه
څپيزوي".

د ميرزا خان انصاري په دېوان کي (بانه) او (بهنه) دوه شکله

راغلي دي خو دواړه شڪله ئې دوي خپې کار کړي دي.
 که بهنه ئې د باغبان تربيت نه وای
 دغه دومري فيض به چا وور له پالېزه
 (۱۴۸- مخ)

میرزا حنان بارکزی وایي:

خوبرویان په هنر زړه له خلکو یوسي
 د ملهم په بانه کښېږدي د الم داغ
 (۷۵- مخ)

شمس الدین کاکړ ویلي دي:

چي دا هسي مي د قتل بهانه غواړي
 نور ترڅو به راته درنگ کړي هغه یار
 (۵۲- مخ)

دلته که څه هم (بانه) د (بهانه) په شکل ثبت ده خو وینګ ئې
 باید دوي خپې وي.

بیابان:

په کندهاری لهجه کي "بیابان" دوي خپې ویل کېږي.
 خوشحال خان ئې هم دوي خپې کاروي:
 زرو ماته هسې خواروو
 لکه خاورې د بیابان
 (ارمغان- ۳۲ مخ)

میرزا حنان بارکزی وایي:

ستاله غمه څخه ورک پر بیابان ښه یم
 چي پر کورمي روغ عالم گل په عذاب کړ
 (۶۳- مخ)

مولوي عبدالغفار بريالي ويلي دي:

چي لاله رنگه پر بټي **بيا بان** نه سي
کله وړای سي د شهرت پر ځيگر خال مفت

(اهار - ۱۴ مخ)

توان:

په لوېديځه لهجه كي د لغت د لومړي توري په سکون يوه څپه
تلفظ کېږي. د کندهار په پښتنو كي دامتل ډېر عام دی، چي وايي:

"غربه در په شا کړم، توان به در پيدا کړم"

کامگار خټک د لغت يوه څپه کار کړی دی:

ستا دواړه زلفينو **توان** پرې نه ښو په ناتوان کې
هيڅ ويلی نه شم چې دې مخ دی په میان کې

(۱۴۴ - مخ)

ميرزا حنان بارکزی وايي:

د عاشق بې ياره کله شي **توان** يو دم

پتنگ کله له ډېوې ساتي ځان يو دم

(۸۳ - مخ)

نوري لهجې "توان" د لومړي توري په زور (فتحه) دوې څپې وايي.
په کندهار كي "توانو" د نارينه وو د نامه په توگه ايښوول
کېږي. د ډيورند پر کرښه باندي سپين بولدک ته نژدې د "حاجي
توانو" په نامه يو کلی سته.

توانا:

يوه څپه:

میرزا خان انصاري وايي:

حياتي ئې بې نقصانه
هم په هره چار **توانا** ده

(۳۱- مخ)

د يوې خپې بل مثال:

له اوله ئې خپله روح په ده كېنې پو كه
په دغه قوت **توانا** و، هم علیم شو
(۳۳- مخ)

دغه راز:

توانايي مي په هر چا كېني
دانايي د هريوهم
(۸۳- مخ)

پرېشان:

په لوېديځه لهجه كي د دې لغت وينگ د لومړي توري په
سكون، دوې خپې دي. خوشحال خان خټک او نور کلاسیک
شاعران ئې هم دوې خپې کاروي.

خوشحال وايي:

توري زلفيني پرمخ شان شان لري
اوربل په وچولي پرېشان **پرېشان** لري
د نورو کوډو حاجت هيڅ نشته
د سترگو سحر جهان جهان لري
(ارمغان - ۱۲۹ مخ)

پرېشان په ځان کښې په ډېر حيرت يم
 څه وم دا څه شوم په څه حالت يم
 چي تل مې ځای شول غرونه رغونه
 زه دا په چاپسي مجنون صفت يم
 (ارمغان - ۱۵۹ مخ)

پسرلی (سپرلی):

په کلاسيک ادب کي دا لغتونه له کندهاري لهجې سره سم
 دوې څپې راغلي دي (زيار صاحب هم اشاره ورته کړې ده -
 ۲۹ مخ) ختيځه لهجه ئې ۳ څپې وايي. سپرلی دوه سپونه، او
 پسرلی هم دوه او هم درې سپونه لري، پسرلی، اصلي حالت په
 مغیره حالت کښي دوه سپونې کېږي.

خوشحال وايي:

تمام ژمی ئې ساته په تماغه کښې
 په هنر کره په **پسرلي** د بازدارئ
 (ارمغان - ۱۰۱ مخ)

يابل ځای وايي:

د **پسرلي** گلونه څه دي چي ئې ستايم
 تر گلونو چي زباده هغه ته ئې
 (۴۷۵ - مخ)

(پسرلی) په ختيځه لهجه کي درې څپې (پسرلی) ويل کېږي.

پښېمان:

پښېمان کلمه په لوېديځ گړدود کي دوې څپې او (پښېماني)

مغیره شکل ئې خلور خېي ويل کېږي. په کلاسیک ادب کي د
لوېديځ گړدود قاعده مراعات سوې ده.
خوشحال خان وايي:

چي نادانان دي چي فاسقان دي
يودم کارو کا بيا زر **پېښمان** دي
چي ئې په کار کښې پېښماني نشته
يا عاقلان دي يا صالحان دي
(ارمغان - ۲۳۰ مخ)

عبدالقادر خان وايي:

نن ئې وې چې سبا راشه خوله به درکړم
مددگار شې بخته! بيا مه شه **پېښمان**
(۱۳۰ - مخ)

حميد وايي:

زړه زړه ئې سياهي د خط **پېښمان** کا
دا دمخ په روښنايي باندي مغرور
(کليات - ۷۳ مخ)

ميرزاخان وايي:

نتيجه به **پېښماني** له دې ځای يوسي
که په مينه همنشين شي له بدانه
(۱۸۶ - مخ)

کامگار خټک وايي:

د وصال وعده دې کړې وه محکمه
نه پوهېږم چې بيا کوم يوه **پېښمان** کړې
(۱۳۵ - مخ)

بل ځای وايي:

زر پښېمان په خپلو بدو شه رقيب
يار مې ولې له راتلو پښېمانه وې
(۱۵۴ - مخ)

شمس الدين کاکړ هم (پښېمان) ويی هر ځای دوه څپيز کار
کړی دی. ده ویلي دي:

يار دي قتل لره راغی "شمس الدينه"
خدای دې نه کاندې پر دانه کي پښېمان
(۹۴ - مخ)

مولوي بريالی وايي:

چي ليلا کړه د توبې دروازه بنده
د مجنون په مذهب کفر پښېماني ده
(اهاړ - ۱۰۹ مخ)

(پښېمان) کلمه په ختيځو لهجو کي د لومړي توري په زور
(فتحه) درې څپې ويل کېږي.

حرص:

په ځينو لهجو کي (حرص) د لومړي توري په زېر (کسره) او
د دوهم په زور (فتحه)، دوې څپې تلفظ کېږي. ځيني نوري لهجې
ئې بيا يوه څپه وايي. د کندهار په لهجه کي يې دواړه رازو وينگ
سته، خو البته د جملې په ترکيب پوري اړه لري. په کلاسيک
ادب په تېره بيا د خوشحال خان د کورنۍ په شعر کي هم دوې
څپې کار سوي دي.

د زړه شهرمي په ځای د قناعت دی
په ناحقه مي **حرص** پکښې امير کړ
(مرغلري - ۱۳۶ مخ)

يا بل ځای وايي:

قديمي د پښتنو جهل خړتوب و
اوس په طمع، په **حرص** درومي له ميانه
(کليات - ۲۵۳ مخ، کابل)

هجري وايي:

د ابليس خبيث **حرص** درته تعين دی
پټ سپاهي کړه د ځان د خيره په صلاح
(۳۱۶ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

د **حرص** په ځنځير سپي غوندي څکاوه شې
زور قوت که زيات تر شپږ لږې طامعه
(۲۱۱ - مخ)

يا:

د **حرص** د سپي غاښ مات په قناعت شوی
په زنځير ئې بيا د صبر ووتلې
(۲۵۱ - مخ)

حميد وايي:

اضطراب مې د **حرص** کړې له زړه لېرې
قناعت قوي لنگر د دې جهاز را
(کليات - ۱ مخ)

يا:

له صحبتته ئې كهښت د **حرص** خبرې
 دي په اصل کې پمن اهل دنيا
 (كليات - ۵ مخ)

د كليات په ۱۵ مخ كې "حرص" يوه خپه كار سوي دى، سبب
 ئې دانه دى چې حميد گويا دا لغت يوه خپه وايه، بلکې دادى چې د
 نيم بيتي رانقلوونکي "حرص" يوه خپه وايه او له دې خاطر ه ئې تر
 هغه وړاندې فعل دوې خپې کړې او د نيم بيتي وزن ئې په پوره
 کړې دى.

ناسم ثبت ئې:

شوځ بې شرم کړلې **حرص** تر هسې حده
 چې نه شرم کړې له خدايه نه پړوا
 په دې بيت خو "حرص" بايد يوه خپه وويل سي.
 سم ثبت ئې:

شوځ بې شرمه کړې **حرص** تر هسې حده
 چې نه شرم کړې له خدايه نه پړوا

په دې بيت كې بيا "حرص" دوې خپې راغلي دي. زه دا دوهم
 شكل ځكه سم بولم چې په يوه بيت كې د يوه فعل دوه رازې ثبته
 (كړلې، كړې) د حميد له "موشگافى" سره سر نه خوري او
 هرومرو بايد په دې دوو شكلو كې يو د كاتب لاسوهنه وي.
 د دغه استدلال پر بنسټ بايد د "كړلې" شكل د كاتب تصرف
 وگڼل سي.

د شمس الدين كاكړ په دېوان (د پښتو ټولنې چاپ) كې هم دا
 كانه سوې ده او له بده مرغه په نوي چاپ (۱۳۸۸ ش) كې هم

که صورت ئې وي ميږي غوندي ناتوانه
هم له **حرصه** پر شا اخلي بارد عشق
(۷۳- مخ)

که بیت په همدې شکل ومنو، نو رشتيا هم (حرص) بايد يوه
خپه ولوستل سي. خو په دوهم نيم بيتي کي د (هم) کلمه د ناقل
لاسوهنه ده چي له دوه خپيز (حرص) خخه ئې يو خپيز جوړ کړی
دئ. زه دا خبره په دې استناد کوم چي د شمس الدين په کلام کي
نور ځايونه (حرص) دوه خپيز راغلي دي او تاسي به ئې مثال د
همدې بحث په پای کي ولولي.

ميرزا خان انصاري هم "حرص" هر کله دوې خپې راوړي:

د **حرص** څانگونه مات کړه
مخالف شه وهواته
(۱۱۲- مخ)

يا:

قناعت به دي هاله په زړه قرار شي
چي يک لخته **حرص** رانسې له نسه
(۱۵۰- مخ)

زه د ده په دېوان (د کابل چاپ) کي پر يوه ځای باندي پېښ
سوی يم چي دا لغت ئې يوه خپه کار کړی دی خو هغه بیت بيا د
مناقشې وړ دی. دی وايي:

د زرگي پر کښت ئې **حرص** د توقع دی
سیراب کېږي له خریفه شی ريعه
(۱۶۱- مخ)

دلته رشتيا هم که (حرص) دوې خپې وويل سي، د بیت وزن

ته تاوان رسوي خو د همېش خليل مرتبه دېوان مرزا خان انصاري
(۱۰۹ مخ) کي بيا د ابیت داسي دئ:

د زرگي په کښت ئې **حرص** توقع دی
سیراب کيږي له خریفه له ربیعہ^(۱)

دلته وینو چي (حرص) که دوې خپې وویل سي، په شعر کي
ورانی نه پېښيږي او د (حرص) د دوه خپیزتوب خبره پیاوړې
کوي.

کامگار خټک هم (حرص) دوې خپې راوړي دئ:

د **حرص** له بده رنځه به فارغ شي
که څوک صبر د ازل په اول وېش که
(۱۱۵- مخ)

شمس الدین کاکړ هم (حرص) دوې خپې راوړي:

دېر نعمت د دنیا لږ په **حرص** بولي
په صرفه صرفه او به چښی له دریا
(۳۳- مخ)

ږمنځ (ږمونځ) یوه خپه:

د کندهار په لهجه کي یوه خپه او په ځینو نورو لهجو کي دوې
خپې ویل کېږي. خوشحال خان یوه خپه کاروي (د پېښور کلیات
- ۱۸۲ مخ، د "خوشال ادبي پښتو" د ۳۲ مخ په حواله). پوهاند زیار
صاحب ئې دغه وینګ د کرلاني گړدود وینګ بولي. گویا کرلانی
وینګ او کندهاری وینګ سره یو راز دئ.

^(۱) زما په خطي نسخه دوهم نیم بیتي داسي دئ:

"سیراب کيږي له خریفه له ربیعہ"

عبدالحمید مومند وایي:

زړه مې له غیرته په کوگل دننه دود شي
 ږمنځ چې دې بې فهمه وهي گوتې په کاکل
 (کلیات - ۱۳۴ مخ)

یابل ځای ئې ویلي دي:

که څښتن ئې په خپل فضل ږمنځ نه کا
 ښې ښې ږیرې به شي سپکې لکه درب
 (۳۴ - مخ)

دلته "ږمنځ" د دې څپې ویل کېدلای سي خو زما په فکر دلته
 د (ږیرې) کلمه د جمع په حالت کې ده او فعل ئې باید (ږمنځي)
 وي. په دې صورت کې نو (ږمنځ) باید یوه څپه تلفظ سي. په دې
 ډول:

که څښتن ئې په خپل فضل ږمنځي نه کا
 ښې ښې ږیرې به شي سپکې لکه درب

د ارواښاد رښتین صاحب په لاس تهیه سوي دېوان کې ئې
 دغه بیت ته په حاشیه کې کښلي دي: "په چاپي نسخه کېښې د
 (ږمنځ) په ځای (درنې) راغلي دي" دلته وینو چې د (ښې ښې
 ږیرې) له پاره (درنې) فعل د جمع په شکل راغلی دی نو له همدې
 اسیته باید د (ږمنځول) فعل هم د جمع په بڼه (ږمنځې) راسي.

میرزا خان انصاري وایي:

د میرزا خبري ږمنځي د معنادي
 چې غونچه ملوکی زلفي پرې تارتار کړم
 (۸۱ - مخ)

مولوي بريالی وایي:

چي په عشق کي خان تالا کي لکه ږمونه
عاقبت به خان رسوا کي لکه ږمونه

(اهاړ - ۳۱ مخ)

دلته (کې = کړې) دئ خود (کول) له مصدره اخیستل سوې

کلمه ده.

سُجده - درې خپې:

د کندهار په لهجه کي (سجده) زیاتره درې خپې (سجده)
تلفظ کېږي. په کلاسیک ادب کي زیاتره دوې خپې کار سوې ده،
خو د میرزاخان انصاري په کلام کي یو ځای درې خپې کار سوې
ده، چي دارازوینګ ئې له لوېدیځ ګرډود سره ورته دئ.

یک جنس واړو سجده وده ته وکړه

او شیطان ئې امر نه مانه رجیم شو

(۳۴ - مخ)

د همیش خلیل په مرتبه دیوان کي دا غزل د (ش) په ردیف

کي راغلې ده:

یک جنس واړو سجده وده ته اوکړه

او شیطان ئې امر نه مانه رجیم ش

(۸۷ - مخ)

(سجده) کلمه دلته هم درې خپیزه کار سوې ده.

د میرزاخان بارکزي په کلام کي درې خپیزه (سجده) داسي لولو:

سجدي د شکرانې کرم بسمل طوره

چي د زړه غوښي مي توی شي په منگول ستا

(۳۹ - مخ)

یا:

سرو پښو ته **سجده** زلفي په دا که
د هندوانو وي له اوره سره کار
(۵۶- مخ)

سکندر:

دا نوم د خوشحال د کورنۍ په شعر او د پښتو په لوېديځه
لهجه دواړو کي د لومړي توري په سکون دوې څپې ويل کېږي.
نوري لهجې ټي درې څپې وايي. خوشحال خان ويلي دي:

نه بهرام وونه ټي گوروو

نه **سکندر** وو، نه دارا

(ارمغان - ۴۶ مخ)

عبدالقادر خان وايي:

په **سکندر** او په دارا ټي وکړې چارې

په شدداد او په نمرود ټي وکړې لا

(۳۲- مخ)

دغه راز ۲۶۸ مخ او نور.

حميد مومند وايي:

که هر څو ټي جنگ بدل په دنيا وکا

ځنې یو نه وړه **سکندر** و دارا هيش

(کليات - ۶۲ مخ)

په ۷۵ مخ کي چي "سکندر" درې څپې راغلي دي، هلته بيت

سم نه دي لوستل سوی.

ناسمه لوستنه ټي: "ونړاوه سد د سکندر څو څو ما څو څو"

(سکندر - ۳ خپې)

سمه لوستنه ئې: "ونړاوه سد د سکندر څوڅو و ما څوڅو"

(سکندر - ۲ خپې). بل ځای:

څوک ئې څه نومي **سکندر** که قلندر ئې
د کوم گل و نار بلبل و سمندر ئې
(۴۷۲ - مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

مهتر خضرو ما هسي اوبه را کړې
د **سکندر** ملکونه وینم بې مرآته
(۱۱۰ - مخ)

یا:

د **سکندر** د آیینې ننداره چا کړه
دا جهان په جام کښي چالیده بې جمه
(۱۸۲ - مخ)

د میرزا حنان بارکزي په کلام کي هم پر دوه څپیز (سکندر)

باندې پېښېږو:

زما د زړه **سکندر** به کله ځني گزري
چي ئې خط شورا ته خضر خوله حیات
(۴۶ - مخ)

د بلوچستان پښتو اکېډمۍ چاپ دېوان (۵۹ مخ) کي هم د
(سکندر) کلمه په همدې بیت کي دوې څپې ثبت ده خو د حنان
بارکزي د دېوان د لومړي چاپ مَدُون چي د (سکندر) کلمه غالباً
درې څپیزه ویله، په لومړي نیم بيتي کي لاس وهلی دی او
(سکندر) ئې درې څپیز کړی دی:

سکندر د زړه مي کله ځني گرزې
چې دې خط شورا ته خضر خوله حیات
(۱۴ - مخ)

د شمس الدين کاکړ په کلام کې (سکندر) دوې څپې کار
سوی دی:

معلومېږي سنگدلي د خو برويانو
آئينه که د سکندر دا حکايات
(۴۱ - مخ)

سليمان:

دانوم په کلاسيک ادب او لوېديځ گړدود کې د لومړي توري
په سکون او د دوهم په زېر (کسره) دوې څپې (سليمان) ويل
کېږي. خو په نورو لهجو کې د لومړي توري په پېښ (ضمه) او د
دوهم په زور (فتحه) درې څپې (سليمان) تلفظ کېږي. کامگار
ختک وايي:

کله گل په هوار سور لکه سليمان شو
چې بلبل په نوا سر لکه داود شو
(۷۹ - مخ)

يا:

د زړه تخت دې ځکه ونيوه ديوانو
چې دې گوتې د سليمان لاره له لاسه
(۹۹ - مخ)

شلومېږي:

په کلاسيک ادب کې (شلومېږي) زياتره دوې څپې کار سوي

دي.

خوشحال وايي:

که د غواد بزو شلومبې خورې زیان ئې نشته
اشتهاد سړي زیاته کاپه خور
(ارمغان - ۵۷ مخ)

په کندهاری لهجه کې هم (شلومبې) دوې څپې ویل کېږي.
پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (د خوشال ادبي پښتو -
۳۶ مخ). په نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او
شین ته زور (فتحه) ورکوي.

(وگ: څلرم فصل د "شلومبې" لغت).

بڼایسته:

د خټکو د کورنۍ په اشعارو کې "بڼایسته" درې څپې راغلی
دی او د لوېدیځي لهجې تلفظ ئې هم درې څپې دی*.

خوشحال خان وايي:

بڼایسته د کندهار د چاپه یاد دي
په دا حسن ئې بنده واره کشمیر کې
(۷۶ - مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

په راتله ئې بڼایسته د مزکې مخ (شو)
په دا شان څوک په زمین راغلی نه دی
(۲۶۹ - مخ)

عبدالرحیم هوتک وايي:

* په ځینو نورو لهجو کې دوه سپونۍ، بڼېسه - ته، ویل کېږي (ع. پالوال).

ښايسته كندهار د پردې پر يادومه
نه هېرېږي كه هر څو ئې هېرومه

عيب:

په كلاسيك ادب او لوېديځه لهجه كي د لومړي او دوهم
توري په زور (فتحه) دوې څپې تلفظ كېږي. په ختيځو لهجو كي
(عيب) يوه څپه ويل كېږي. اردو تلفظ ئې هم يوه څپه دئ.*

حميد وايي:

مه كړه زار د نو خاسته حسن له جوړه
عيب نه ده غلطې د نو آموز

(۸۵ - مخ)

ناتوان - دوې څپې:

حميد ويلي دي:

په غرور د توان تېري په ناتوان مه كړه
چې د منه توله سپكېږي په سپر گوره
(كليات - ۲۱۷ مخ)

مراد - يوه څپه:

(د لومړي توري په سكون)

حميد ويلي دي:

بې كرده گفتم محض سر درد دی
مونده نه شي د مراد مغز په دا پوچه
(كليات - ۲۰۰ مخ)

* مودې ئې هم يو سپونئ Eayb وايو او هم دوه سپونئ (ع. پالوال).

يا:

د مراد حسن ځنې ځي پا په ركاب شه
چې ئې پاڅېده د خط غبار له مخه
(۲۰۱- مخ)

ميرزا خان ويلي دي:

د صورت په صفت ولي غلطيږي
له اوله مراد آواز دی له جر سه
(۱۵۰- مخ)

د ميرزا حنان بار کزي په کلام کي هم (مراد) يوه څپه لولو:

لامې نه و مراد د وصل پيدا کړئ
د هجران د لمبو دود مي تر سرووت
(۴۹- مخ)

شمس الدين کاکړ هم (مراد) يوه څپه راوړي دي. دی وايي:

هر سړي د خپل يار لاس نيسي له مراده
خدای زه نن ورځ دغه څرنگه نامراد کړم
(۸۵- مخ)

مشران او کشران - (درې څپې):

له کندهاري لهجې سره سم درې څپې وايي. خوشحال خان
له خپلو زامنو څخه د شکايت په ترڅ کي ويلي دي:
مشران ئې د شپږه گنده پشم
کشران دي په مثال او مه حرير
(ارمغان - ۴۰ مخ)

حميد وايي:

لري مشر مشره بخره کشر کشره
برابر نه دی چرگ بانگ له ملا بانگه

(کلیات - ۲۴۱ مخ)

نوري لهجې ئې دوي خپې تلفظ کوي (دوکتور زیار، د
خوشحال ادبي پښتو - ۳۳ مخ)

۲، ۳: کاف په قاف اړول:

د خوشحال په کلام کي زیاتره پښتو کافونه په "قاف" سره
اوبستي دي. لکه د کلا پر خای قلا، د چیکر پر خای چیکر اونور.
دا کار په یقین سره د کاتبانو لاسوهنه ده، ځکه خوشحال خان
پخپله هم د دغو "قافو" استعمال غندلی دی. دی چي کله په سوات
کي د اخوند دروېزه ننگر هاري له پیرو "میانور" سره د مباحثې
جریان بیانوي هورې د میانور د ناپوهۍ د اثبات له پاره یو دلیل دا
راوړي چي نوموړي پخپل لیک کي کافونه په قافو اړولي دي:

کتابت ئې لاپخوا و، راته کښلی
مشمول په جهالت و، ناپسندلی
نه ئې خط، نه ئې املا، نه ئې انشا و
فضولي ئې خپله کښلې په ملا و
د سلوک د تصوف، واره لافونه
په املا د کاف پر خای واره قافونه

(سواتنامه - ۵۰، ۵۱ مخونه)

پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود (۵۲ مخ) کي دغه
قافونه "چي په ختیځو ګړ دودو کي دود لري" د پردیو اغېزه بولي او

وايي چي بايد "معياري ونه گڼل شي" خو دا چي د خوشحال په
 كلام كي ټي پيا د كافو دغه اوښتل د "لنډې غاړې" د گړدود اغېزه
 بللې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۵ مخ)، د تامل وړ خبره ده. د
 ډاکټر پالوال صاحب په نظر په ختيځه لهجه كي په قافو سره د
 كافو اړول د "هندي الاصله ژبو اغېزه" ده. نوموړي پر لوېديځه
 لهجه باندي د پارسي او نورو آريايي ژبو اغېزې ته هم اشاره کړې
 ده (وگ: معياري پښتو - ۱۱۵، ۱۱۷ مخونه)

۳، ۳: سره ورته متل وشمه وراشي:

"د بولاق غوامندېو بوتله":

هجري وايي:

له دېواري سرپورته که (کې) غلغل شه

ماوې غوامندېو بوتله د بولاق

(۳۸۰ - مخ)

په کندهار كي هم يوه وراشه سته چي د ډېر غالمغال او
 بنورمانښور په وخت كي ويله کېږي. وايي "د جتانو غلبيل اوږو
 وړي دي".

د پښتو په ځای كي:

په پښتنو كي "د موچنو په ځای كي"، "د کپيو په ځای كي" د
 کښېنستلو اصطلاح وي د يو چا د اجتماعي موقف د کښته والي
 ښکارندويي کوي. په کندهار كي د دغه راز مطلب له پاره "د بوټو
 به ځای کې" وراشه باب ده. له دې راز متنوعه وراشو څخه د

ژوندانه د وسایلو تغیر و بدلون (پنه، کپی، موچنه، بوت) ډېر ښه
څرگندېدلای سي.

عبدالقادر خان وايي:

د پڼو په **ځای** به ناست وی په مجلس کي
اوس دي ناسته که په غیږ کي دخپل یار شي
(۴۵۰ - مخ)

حمید وايي:

هر چې تا غوندې دلبر ئې په څنگ کښېني
د پڼو په **ځای** هغو ته اورنگ کښېني
(کلیات - ۳۱۱ مخ)

په پالوده کی غاښ وتل:

په کندهار کي "په پالوده کي غاښ وتل" اصطلاح هغه وخت
کارېږي چي یو څوک په ډېر اسانه او ساده کار کي پاته راسي؟
حمید وايي:

د بوسې په هوس غم کړه رېوده
بدبختۍ مې ویوست غاښ په پالوده

(کلیات - ۲۰۶ مخ)

(دلرغونې شاعری گړنې) کتاب کي دا گړنه نسته.

هډ و پوست کېدل:

د ډېر رنځ له امله دونه ډنگرېدل چي یوازي ئې پوست ا
هډو کي پاته وي نور ئې غوښه ټوله ویلي سوې وي.

حمید وایي:

زه د ستاله ډېره غمه هلوپوست شوم
ته زماله خرابیه بې خبره
(کلیات - ۲۱۳ مخ)

دا وراشه په کندهار کي ډېره عامه ده.

نن رنځوریم د کلو پر ږدنو پروتیم
هلوپوست یمه طبیب راڅخه پردی سو

(سرامني اوښکي - د لیکونکي شعري مجموعه، ۳۷ مخ)

د "لرغوني شاعرۍ گړنې" په ۲۵۶ مخ کي د (هلوپوست
کېدل) گړنې ته لیکل سوي دي: "ډېر غمېدل، دردېدل، سختی
گال". دا ئې ضمني معناوي کېدلای سي.

تر خېښ نس ورپېښ:

د کندهار په پښتنو کي دا متل عام دی چي وایي: "تر خېښ
نس راپېښ دی".

حمید هم دا اصطلاح راوړې ده:

اول مه وای مین شوی چې مین شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خو پېښه
(۲۳۵ - مخ)

۴.۳ - د (ښین) او (ږې) لرونکو لغتو مشترکات:

د (ښین) او (ږې) اوازونه د پښتو ژبي له پاره خورا ډېر اهمیت
لري. د پښتانه او پښتو زړه له همدې توري سره تړلی دی که دا

توری د پښتانه او پښتو څخه ليري سي، له دواړو څخه به يوه بې معنا کلمه جوړه سي. لکه انگرېزي چي د (ډال، ډې، ټې) تورو په تلفظ سره له نورو اروپايي ژبو څخه بېلېدلای سي، لکه عربي چي د حلقې تورو (ح، ع، ق، ...) له مخي پېژندل کېدای سي، لکه چينايي ژبي چي د "ونگ، بنگ، منگ، ..." وشمه آوازو له رويه معلومېدلای سي، دغه راز پښتو هم د "ښ، ږ" د لوېديځ او منځني ګرډود له تلفظ څخه تشخيص کېدلای سي. د ختيځ ګرډود تلفظ ئې ځکه ما ياد نه کړ، چي هغه کټ مټ د (خ) په شان دئ. (خور = خواهر) او (ښور = حرکت) کټ مټ يو راز تلفظ کوي.

پوهاند دوکتور زيار صاحب خولا په دې عقیده دئ چي د (مونشن) او (زوريځ) ښارو نومونه دي (مونښن) او (خوريښن) وليکل سي او دليل دا راوړي چي په الماني او روسي ژبو کي د (ښ) او (ږ) ډغونه "له پښتو سره ګډون لري" (وګ: ليکلارښود - ۵۵ مخ). البته د پوهاند صاحب مراد د دغو آوازو هغه راز وينګ نه دئ لکه د پښتو په ختيځو او شمال ختيځو لهجو کي تلفظ کېږي.

د خوشال خان او د ده د عصر په نورو پښتو ادبياتو کي د (ښين او ږې) د کارولو او تلفظ کولو هغه مشترکات چي له لوېديځي لهجې سره ئې لري، په لاندي ډول د الفبې په ترتيب وړاندي کېږي.

اخیښل:

په نورو لهجو کي ئې (اغښل) وايي.

ميرزا خان انصاري وايي:

چي اوږه ئې د مظلوم په وينه واخښه
په هغو شوې جاودانه بنسادی زوږی
(۲۳۳-مخ)

اخښی:

د خور مېړه، د ماندينې ورور.
خوشحال خان په دستارنامه کي ليکلي دي:
"خسر د سړي پلار دی **اخښي** وروڼه شخينې خويندې
د خسر عورتې واړه په حساب کښې لکه ميندې
(۱۸۳-مخ)

اخښي ته په نورو لهجو کي (اوښی) وايي.

بخښل:

په لوېديځه لهجه کي ئې (خ) او (ښ) دواړه تلفظ کېږي او په
کلاسيک ادب کي ئې هم وينگ او کښنگ دواړه همداسي دي. په
ختيځو لهجو کي ئې د (بخل) په شکل تلفظ کوي.
خوشحال وايي:

غر گناه راته د خس غوندې ښکارېږي
چې په مهر کرم رايشم **بخښل** کړم
(۱۲۷-مخ)

پکښی:

د کندهار د لهجې دا کلمه په نورو لهجو کي (پکې)
ويل کېږي. خوشحال خان ئې د (پکښې) په ډول ډېر زيات
راوړي.

۴۱۱۶
 څه خوښي ئې پکښې ايښې ده پوهېږي
 هر نفس چې دې واته تنواته کا
 (۱۵- مخ)

د خوشحال خان د دغه بيت عرفاني مفهوم حضرت شيخ
 سعدی رحمۃ اللہ علیہ داسي بيان کړی دی: "هر نفسی که فرو میرود ممد
 حیات است و چون بر می آید مفرح ذات پس در هر نفسی دو نعمت
 موجود است و بر هر نعمتی شکری واجب" (وگ: د گلستان
 مقدمه).
 یا:

شيخان چه هسې اوږده نمونځونه کا
 پکښې باغونه اسونه جونه کا
 پکښې رنگين رنگين گنډۍ ورېښمين سکني
 پکښې د سپينود سرو گنجونه کا
 (ارمغان - ۱۰۹ مخ)

پېښې:

پېښې د (تقلید) معنا لري. مفرد شکل ئې (پېښه) ده، چې
 فشار ئې پر دوهمه خپه راځي. په کلاسیک ادب کي ئې مثالونه
 سته. په ختيځو لهجو کي د (پېښه = واقعه، حادثه) او (پېښه =
 تقلید) جمع دواړي په اوږده (ې) ليکي. د کندهار لهجې د
 کلاسیک ادب قاعده خوندي کړې ده چې د پېښه جمع په اوږدې
 (ې) او د پېښه (واقعي) جمع په لنډي (ي) سره کوي.

رحمان وايي:

په هر شان چه يار خوښېږي زه هغه کړم
خپلول د صاحبانو په پېښو دي
(۲۱۲- مخ)

څښل، چښل:

دا کلمه د پښتو په زياترو لهجو کې (څکل، چکل) ده. په
کندهارۍ لهجه کې ئې (چښل) تلفظ کوي. خوشحال خان ويلي
دي:

که ييادي له اغياره سره نه ده باده څښلي
سکه ووايه دلبرې چې په خه دي دا طرب ستا
(۲۲- مخ)

يا:

که دتن وينې يو جام و څښي لاسي دي
نه اوگره د بخيلا نويو کاشک
(۱۰۵- مخ)

يا:

مور به ځنې نشم، زه د ميو مستسقي يم
تل که هسې د کي پيالي څښمه، څښمه، څښم
(۱۴۸- مخ)

قادر خان خټک ويلي دي:

چې داخل دي د دنيا په خرابات کې
په وار وار به واره څښي د مرگ اياغ
(۷۵- مخ)

خېښ:

د کندهار په لهجه کې "خېښ، خېښان" هغه دوستان او
خپلوان دي چې د نجونو د ودولو له لارې خپلوان کېږي. نَسَبِي
خپلوانو ته خېښ نه وايي.
په وډو کې که خېښان يو له بل څخه ناراضه سي نو بدلزني په
بابولاله کې وايي:

چې پر موږ وه، موږ خو وکړه
اوس چې وار پر **خېښي** راغی، خېښي غول پر لینگو وکړه
خو که يو له بل څخه راضي وي، داسي وايي:
چې پر موږ وه، موږ خو وکړه
اوس چې وار پر **خېښي** راغی اميري کارونې وکړه
د کندهار په پښتنو کې دا متل عام دی چې وايي: "تر خېښ
نس راپېښ دی".

حمید هم دا اصطلاح راوړې ده:

اول مه وای مین شوی چې مین شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په **خو پېښه**
(کلیات - ۲۳۵ مخ)

بل ځای:

چې هر چا ده آشنایي نیولې **خېښه**
عاقبت به جدایي شي ورته پېښه
(کلیات - ۵۰۵ مخ)

خوشحال هم د "خېښ" ویی په همدې معنار اوړي:

څوک چه قانع دی مخدوم ئې وگڼه
څوک چه حریص دی محروم ئې وگڼه

که ورور که زویه که **خپښ** که دوست دی
 چه ستا په رای نه وی معدوم ئې وگڼه
 (رباعیات - ۶۴ مخ)

په رباعیاتو کې ئې د (خوښ) په شکل هم کښلی دی
 (۱۵۱ مخ). زه فکر کوم چې دلته به د فارسي "خویش" رسم الخط
 اغېزه کړې وي.
 هجری وایي:

ما هرگز راستي د چالیدلې نه ده
 برادر که یار و **خویش** که عزیزان دي
 (۱۸۳ - مخ)

میرزا خان وایي:

کل همت ئې په مجاز پوري تړلی
 د لباس زیبایي زیاته شوه له **خپښه**
 (۱۵۵ - مخ)

شمس الدین کاکړ ویلي دي:

پر صحرا لکه مجنون گرزم له خلقو
 نه می رازم له بېگانه شي نه له **خپښه**
 (۱۱۳ - مخ)

شرمښ:

چه داد ساخن تن همه یو
 که فهم و کړې لکه رمد یو
 مرگ لکه **شرمښ** را باندي غفلي
 در ب و فضل و ته په تمه یو
 (رباعیات - ۳۳ مخ)

په کلاسیک ادب کي "لېوه" هم موندلای سو او عموماً داسي فکر کېږي چي دا کلمه د "شرمېن" معنا لري. د کندهار په لهجه کي شرمېن او لېوه دواړه سته. ښاغلی ډاکټر عبدالرازق پالوال د "لېوه" کلمه د ټولو (درنده گانو) په معنا بولي (معياري پښتو - ۱۷۰ مخ).
میرزا خان انصاري "لېوه" د ځنگله درنده بللی دی او له دې څخه څوک د ښاغلي پالوال د نظر ملاتړ موندلای سي ځکه شرمېن د دښتو او غرو درنده حیوان دی.

د شیطان دانش عذاب دی که باور کړې
چي ئې نغوږې بد **لېوه** د تور ځنگل دی
(۲۰۵ - مخ)

کندهاری مخلص وایي:

چي سموالی د چانه واورې په غوږ
په ورو ورو تگ غلط مه سه د هر گڼ
شرمېن غلی تر شپانه پوري ورځي
څو چي ونیسي تر غاړه د بل مږ
(۱۶۹ - مخ)

په خوشحال فرهنگ - ۱۳۱ مخ او د خوشال خان خټک کلیات په وییپانگه - ۱۲۳۰ مخ کي شرمېن د (شرمخ) په شکل لیکل سوی دی، چي دا راز تلفظ نه د خوشحال خان خیل وینګ دی اونه هم د خټکو.

ښانک:

له لرگو څخه جوړي سوي غټي کاسې ته وایي.

خوشحال خان وایي:

نه په خوله گولی خورلې د ټوپک^(۱)

نه نـمـري د لئيمانو د **ښانک**

(۱۰۵-مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:

د "تالي" که درته وایم یو کالی دی

ډک **ښانک** دی د اوگرې، که یا تالی دی

(۳۰-مخ)

رحمان بابا وایي:

چه په اصل خدای نسکور وي پیدا کړی

څوک به څه خوري د دې دهر له **ښانکه**

(۱۷۶-مخ)

هجري ویلي دي:

عاشق زړه هسي دیار په زلفو بای کړو

لکه بای کړو گدایانو په **ښانک** روح

(۳۱۳-مخ)

عبدالقادر خان خټک ئې "ښانکی" شکل ثبت کړی دی، چي

د ښانک مصغر دی.

هر چې و خورې هغه ستا شي نورې پرېږدې

دا دنیاد مهمانيه **ښانکی** دي

(۲۷۳-مخ)

^(۱) په کلاسیک ادب کي ټوپک هر ځای په (ټټ) سره لیکل سوی دی. پوهاند دوکتور زیار صاحب د (ټوپک) او (توپک) ترمنځ زړه نازړه دی. یو ځای د (توپک) شکل تر (ټوپک) کره بولي (وگ) د خوشحال ادبي پښتو - ۳۶ مخ) خو بل ځای ئې بیا په لیکلارښود (۲۰۸ مخ) کي له دغه حکم سره سره د (ټوپک) شکل معیاري بللی دی.

په دستار نامه (۱۴۳ مخ) کي "شحنکونه" هم ثبت دي

ښخ:

په کلاسيک ادب کي (ښخ) او (ښخول) کلمات د لوېديځي
لهجې له وينگ سره سم راغلي دي. خوشحال خان وايي:
په لويه ورځ به ستا په گړهوان ښخي کړم منگولې
څه ته، څه دې ويل دي ستا د خون څه پروا داريم
(۱۱۹ - مخ)

په ختيځو لهجو کي ئې کله (خ) تر مخ ليکي او کله (ښ).
(وگ: معياري پښتو - ۱۴۷ مخ)

ښکار، مير ښکار:

مير شکار، مير ښکار هغه څوک دي چي د ښکار چاري پر مخ
وهي. په پخوانيو منصبو کي (مير آخور، مير غضب، مير منشي،
مير هزار، مير شب، ...) بېلابېل ملکي او پوځي منصبونه ول.
د خوشحال فرهنگ په ۱۹۵ مخ کي چي ئې د (مير ښکاران)
معنا "د ښکار مهارت لرونکي، د ښکار ماهران" کړې ده، د شامل
وې خبره ده. خوشحال خان وايي:

د ښکار په کار کښې که هر څو ښه يم
چه باز مې ځان دی هغه يوزه يم

په باز که هر څو قازو کلنگ نيسم
پيره مې سپينه شوه مير ښکار لانه يم
(رباعيات - ۲۵ مخ)

ښکنځل:

خوشحال خان هر وخت دا کلمه د (ښکنځل) په شکل راوړې
 ده او که ځای ځای موږ د (کنځل) پر شکل پېښېږو، هغه به یاد
 کاتب لاسوهنه وي یاد مرتب. مثالونه ئې دا دي:
 واره مست شو بد ویل کا
 و سړیو ته **ښکنځل** کا
 (۲۷- مخ)

یا:

خوشحال چه تشه مینه په بل کا
 تر حلق به پورته خالی ویل کا
 خدای ئې ورپرېږده یو هسې یار لری
 په قهر راشی ورته **ښکنځل** کا
 (رباعیات - ۶ مخ)

حمید وایي:

چې دې وپاڅوي ماته په **ښکنځلو**
 څه په بد کې ښکخواهي کاندې رقیب زما
 (کلیات - ۱۶ مخ)

د خوشحال خټک کلیات په ځینو برخو کې د (کنځل، کنځا)
 شکلونه راغلي دي خو دې ټولو مواردو ته ئې کښلي دي چې په
 خطي نسخو کې د (ښکنځل، ښکنځا) شکلونه ثبت دي گویا د
 کنځل ثبت د کاتبانو او ناسخانو لاسوهنه ده. لکه دا ځایونه:

که هر خوراته **کنځل** کا، یا قهریږي
 په خوله واره شکر بار دی هغه کس
 (۸۳- مخ)

په لمنلیک کې ورته کښلي دي: "لومړی، دریمه، دوهمه:
ښکښل".

د سرو شونډو په شرابو چې بېخود شم
له مستیه رقیبانو ته **کښل** کړم
(۱۲۰- مخ)

دلته ئې په حاشیه کې ورته کښلي دي "په قلمي کې: ښکښل".
په دستار نامه ۲۱۴ مخ کې ښکښل لیکل سوي دي.
په سوات نامه کې لولو:

مخامخ په یو خو ورځې ښه نمانځه شم
پسې شابه حرام خور، گیدی **ښکانځه** شم
(۱۴- مخ)

حمید وایي:

په دغه لمانځه نمانځه نه شي **ښکانځه** شي
چې دې زړه دی په رباب مخ په محراب
(۳۴- مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

په **ښکښل** ئې سرفراز عبدالقادر کړ
د ژوندون له باغ څخه خوره سمبریر
(۵۶- مخ)

میرزا حنان بارکزي هم د (ښکښل) په وینګ کې د
کلاسیکو شاعرانو لار اخیستی ده:

تبسم ئې له **ښکښلو** سره زېب که
قدر زیات لري ترڅه چې شي شراب
(۴۳- مخ)

خوشحال وایي:

جن په حجاب کښې د مور له څنگه
مگر ځان ژغوري د مور له چنگه
که په صحرا گرځي که کوڅه گرده شي
شند به وکا په خپله تنگه
(رباعیات - ۵۲ مخ)

دغه راز بل ځای ئې جمع شکل راوړی دی:

گوره چي کيږي په خوشحال **شندي**
اوبه په څنگ کښې مرگ ئې له تندي
له چا به څه لره مانه گيله کا
خود ئې په ځان وکړې دا رنگ ناپسندي
(۲۹۹ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

چې ئې اوس په ټولولو نه مړېږي
همدا خپل دولت به وکا په تا **شنده**
(۱۸۵ - مخ)

"شیندی" د بیکاره گل په معنا هم راوړی دی:

بد مخ نا حقه په زر پساله شی
بڼه مخ چه بیا مومی پسول هاله شی
که هر څو رنگ لری سرې سپینې پانې
شیندی به چری نرگس باله شی
(رباعیات - ۱۵۵ مخ)

اشرف خان هجري ویلي دي:

تا به کله هو مره **شندي** په هجري کړې
که ئې صبر ستاله مینې کړې فواد

حمید وایي:

په بد خوی به د چاڅه کړې
په خپل ځان به **شندي** وکړې
(کلیات - ۲۷۹ مخ)

د شیندل لغت اوس په میډیا کې د "گلانو پاشلوله پاره"
کارېږي. دغه استعمال ټې زما په نظر سم نه دی ځکه په شیندلو
سره هغه فرحت او خوښي نه سي افاده کېدلای چې د گلانو د پاشلو
پر وخت چاته میسره کېږي.

په دستارنامه (۱۷۶ مخ) کې (ښندل) د (شیندل) په شکل
هم راغلی دی:

"مال تر ځان گران دی، چه په ډیر ضرور وگاټه شي - د شرم
د پاره وشنده شي". دلته که د کاتب غلطی نه وي پېښه، نو (شندل)
د پاشلو په معنا کار سوی دی. په کابل چاپ دستارنامه (۹۷ مخ)
کې دغه عبارت "وښنده شي" راغلی دی.

غابښی:

د کوتل سر، تر غره د اوښتلو بند. مثال ټې "د کوږک غابښی" دی.

خوشحال وایي:

مه کړه نادانه د نه کړو کار دی
دا چه پرې خېژي **غابښی** د شوار دی
خردې کمزوری زبون لیده شي
چه دې پرې ایښي دا هومره باردی
(رباعیات - ۱۴۸ مخ)

په سواتنامه کې هم "غابښی" راغلی دی خو هلته ټې د شعري

ضرورت په حکم "غاشی" لیکلی دی او دا خبره پر دې حقیقت
باندې یو بل دلیل کېدلای سي چي خوشحال خان (بن) د (خ) په
شان نه تلفظ کاوه.

هندوستان وټه تورغرلري بد غاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغاشي
(۳ مخ - د کابل چاپ)

په ارمغان خوشحال (۱۰۱۸ مخ) کي ئې هم "غاشي" کښلی دی.

کښ*:

ډېر کوچني سپک ږغ ته ويل کېږي. هغه ږغ چي د يوه شي د
څکېدلو له اسيته منځ ته راځي.
عبدالقادر خان ويلي دي:

په تش کښ لکه هوسی راځني ترپلي
له یاری مې دې توبه شه چې د **کښ** ئې
(۳۵۹ - مخ)

دا (کښ) د کاف په زوړه رڼه کي ويل کېږي. که د کاف په زوړ
(فتحه) وويل سي نو بيا ئې معنا اوږي او د يو وار څکولو په معنا
کارېږي. حميد مومند وايي:

د خوبانو د خوديه په چلم کې
د يوه **کښ** تمباکو شه زما روح
(کليات - ۵۶ مخ)

* کښ: برید، حمله، هجوم. کښ واچوؤ: څه، لاردي وځه! (ع. پالوال)

کښتۍ:

د کښتۍ له پاره د پښتو په زیاترو لهجو کي (بېړۍ) کلمه کارېږي، خو په لوېدیځه لهجه کي د کښتۍ استعمال عام دی. خوشحال خان هم د کښتۍ کلمه زیاته راوړي.

چې کښتې پکښې بیایي، په عظیم دریاب گډیږي
په بیولو د **کښتیه** ملاحان پوهیږي بس
(۸۳- مخ)

په لوېدیځه لهجه کي (بېړۍ) د زولنو یو ډول ته هم ویل کېږي.

کښته:

دا لغت له لوېدیځي لهجې پرته په نورو لهجو کي (ښکته، کته) ویل کېږي. خوشحال خان ئې د لویدیځي لهجې له وینګ او کښنګ سره سم راوړي*.

هسې مال را مه کړه چې ئې خای وي تر زړه **کښته**
هسي اموال را کړه چې ئې خای د زړه د پاس
(۸۶- مخ)

رحمان بابا وایي:

نه مي **کښته** ملک لیدلی دی نه پورته
خبر نه یم په یمین و په یسار
(۳۵- مخ)

د کندهار ښځمني د اتن په نارو کي دابند ډېر وایي:

* اوس کوښښ کېږي چې پر خای ئې "تیت" وویل سي (ع. پالوال).

پورته پنجاويي، کښته سپېروان دي

(۱۷۷)

مورگر لکړمې د مېړه سو

پورته پنجاويي، کښته سپېروان دي

لورين

کښل:

د خوشحال په کلام کي (کښل) هم د (ليکل) په معنا راغلي دي او هم د (مچول) او هم د (ايستل) په مفهوم. د کندهار په لهجه کي (کښل) د ليکلو په معنا عام استعمال لري او هم له ژوره ځايه څخه د ايستني په مانا.

خوشحال خان وايي:

که څوک زر کتابه وکښي له دې باب
که په **کښل** شي، زړه نور پسې اغاز کا

(۱- مخ)

يا:

ستا په راز مې صورت ستر پايه يودي
زړه مې گوره په تصوير **کښلي** کتاب

(۳۵- مخ)

يا:

اول فکر د زړه وکړه، بيا ويل کړه
کاتبان تر **کښو** پخوا وهي مسطر

(۶۹- مخ)

حميد مومند وايي:

څوک دې صبر آرام نه غواړي په عشق کي
د ازل کاتب دي **کښلي** په دا باب سخت

(کليات - ۴۷ مخ)

عبدالقادري خان وايي:
د خپل زړه په تخته كښه عبدالقادري
په كاغذ د عشق ويل نه دي د **كښو**
(۱۴۹ - مخ)

رحمان بابا وايي:
چه رنگين رنگين مضمون پرې **ښكلي** نه وي
خه په كاردی د بياض ورق رنگين
(۸۳ - مخ)

ميرزا خان انصاري وايي:
په اوراق به ئې نه مومي
نه چا **كښلي** په دفتر دي
(۴۸ - مخ)

بل ځای وايي:
محبت خبري گرمي تر لمبه دي
كاتبان به ئې په كومو گوتو **كښينه**
(۱۹۱ - مخ)

يا بل ځای:
قلم ژبه د حال **كښوني**
سم گفتار ئې ښه رهبر دی
(۴۹ - مخ)

د خوشحال خان كړوسى كامگار خټك وايي:
نه ئې لوستى يو الف و، نه ئې **كښلى** و يو حرف
ولې درست وه پوهېدلى په اسرارو ما او حى
(دېوان - ۱۵ مخ)

له دې څخه څوک ویلای سي چي د "کنبل" ویی تر دغه
وخته لاهم د (لیکل) په معنا په ختیځه ژبنی حوزه کي کارېدی.
میرزا حنان وایي :

مُصَوِّر که دي صورت **ګڼې** حیرانېږم
چي په څه دستور به وکارې ستاناز
(۶۷- مخ)

شمس الدین کاکړ ویلي دي :

چي پر **ګڼې** ما "شمس الدین" د غم سندري
اوس دلبر کړ کاغذ باد هـ غه ورق
(۷۳- مخ)

خوشال خان بل ځای "کنبل" د "ایستل" په معنا کاروي. دی وایي:

چې یوسف ئې د کنعان له شاهه و **ګڼې**
د نیک بخت ستوري زوولی و بشیر
(۶۶- مخ)

دلته (کنبل) د ایستلو په معنا راغلی دی چي د پښتو په نورو
لهجو کي په دغه راز مواردو کي (ایستل) یا (وباسل) کلمه
کارېږي. یا:

په درست جهان به نه وي یوز ما غوندي رسوا بل
ورځم توره و **ګڼې** چې مین واورم په تابل
(۱۰۸- مخ)

یا:

که ته تیغ د جفا و **کارې** و ماته
ستا و تیغ و ته به سر لکه گیاه ږدم
(۱۳۶- مخ)

د ميرزا حنان بار کزي په کلام کي (کښلی) د (انتظار) له پاره
د فعل په توگه د (ایستل) په معنا راغلی دی:

بس که ډېر جوړو جفا پر "حنان" مه کړه
چي ئې **کښلی** ستاد وصل انتظار سخت
(۴۷- مخ)

بل ځای د (توبې) له پاره د ایستلو (توبې کولو) پر ځای
(کښل) فعل کار سوی دی:

چي توبه ئې په ما **کښه** داستاله ميني
په یوه دیدن دي ولي شو چف چف
(۷۶- مخ)

د کندهار بل شاعر شمس الدین کاکړ (کښل) د ایستلو په
معنا داسي راوړی دی:

په ژوندوني خو غواص تر سر تېر نه شي
له دریابه کله **کښلای** شي گوهرییا
(۳۵- مخ)

مولوي عبدالغفار بریالي هم (کښل) د ایستلو په معنا کار
کړی دی:

د تقوا جامې ئې و **کښې** زماله تنه
اول ناز، دوه هم ادا، دریم غضیب
(اهاړ- ۹ مخ)

رحمان بابا (کښل) د (مچول) په معنا داسي راوړی دی:

ما چې زخم ستاد توري، په خوله **کښل** کړ
نور مي دالذت بیا نه موند په مرهم کښي.
(۱۶۱- مخ)

عبدالقادري خان خټک ټي داسي راوړي:

دواړه لب به ټي هغه عاشقان **کښل** که

چي له ياره سرو مال نه لري لب

(د کندهار چاپ دېوان - ۱۵ مخ)

د ختيځي لهجې ويونکي تر کاف وروسته د (بن) په تلفظ کي
ستونزه لري، ځکه نو (کښل) د (بنکل) په شکل وايي. د همدې
لهجوي مجبوريت اغېزه ده، چي د عبدالقادري خان خټک په نوي
چاپ دېوان کي د دغه بيت لومړۍ نيم بيتي داسي ثبت سوي دي:

"دواړه لب به ټي هغه عاشقان **بنکل** کا"

(۴۱ - مخ)

کښلي:

خوشحال خان دالغت د (بنکلي، بنايسته) په معنا راوړي. د
کندهار له لهجې پرته د نورو لهجو ويونکي د دې لغت په لوستلو
کي ستونزه لري او د (کشلي) په شکل ټي وايي.

خوشحال وايي:

هر چې ستا په **کښلي** مخ باندې مين دي

هغه درسته شپه له ماهه گفتگو کا

(۳۱ - مخ)

دغه راز هجري ويلي دي:

په ازل چه ټي جفا و **کښليو** ورکړه

بيا ټي زړه کا د درد مندو و فاروغ

(۷۰ - مخ)

کڻي (کڻته خوا):

کندهاريان وايي:

"چي باد ٿي وي د کڻي، اوريخ ٿي نه وي د توبڻي".

مولوي بريالي وايي:

راته مه ڪاره ساره آهونه شيخه

د خلي د کڻي له باده باران بد وري

(اهاڙ - ۱۳۸ مخ)

په دستارنامه کي لولو:

"... په ناست په ناست تر نامه لاندي د کڻيه تر رنگانه

د پاسه داد پتولو خاي دي مرد... (۱۷۷ - مخ).

عبدالقادر خان وايي:

له کڻيه وچاوده وخت د صبا شو

په هر مسجد کي اذان ادا شو

راشه چي کڻل دي کرم اوس به پيل پرو

په خان زموږه صبا بلا شو

(۳۷۳ - مخ)

ميرزا خان ويلي دي:

له اورو ٿي بنه باران پر خمکه کڻي ڪر

خاي په خاي ٿي نباتات باندي ڪرلي

(۴۴ - مخ)

دامر صیغه ئې (کښېږده) ده، چی په ختیځو او نورو لهجو کي
(کېږده، کېده) په شکل کارېږي. په کلاسیک ادب کي د
(کښېږده) شکل عام راغلی دی. خوشحال خان وایي:

زردی چه زېرمه د ننگ و شرم کا
صحبته د هر چا وبله گرم کا
ډېر گران کارونه په زراسان شی
زړه فولاد **کښېږده** فولاد هم نرم کا
(رباعیات - ۷ مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د دنیا خوښی که واره ورته **کښېږدي**
د روغن د دی که پرې غم د آشناور کا
(۱۷- مخ)

میرزا خان انصاري وایي:

په گور کښي به ئې **کښېږدي**
پرې به پاس خاوري حشرت کا
(دېوان - ۲۰ مخ)

کښېنستل:

دا لغت د پښتو په ځینو لهجو کي (کښستل) ویل کېږي.
زیاتره ماخذونه ئې د لوېدیځي لهجې له تلفظ سره سم
(کښېنستل) لیکي. خوشحال ئې هر وخت په ټولو صیغو کي له
(ښ) سره یوځای کاروي. دی وایي:

په هر ځای چی خو محبوبې سره **کښېني**
هغه ځای مې تر جنت ښایسته لا کا

(۷- مخ)

يا:

که هېڅ کاروبار دې نه وي درته وایم
هسې مه **کښېنه** بې کاره، ناپه کار
(۷۱-مخ)

کامگار خټک وایي:

څوک چې **کښېناسته** د مینې په اورنگ
نه ئې سیال دارا شکوه دی نه اورنگ
(دېوان - ۵۵ مخ)

میرزا خان وایي:

چې پر تخت د سلیمان باندې **دیو کښیناست**
او په حکم ئې عمل مار و لرم کا
(۲۹-مخ)

له موضوع سره د ارتباط له مخې به بده نه وي د "کښېنول" پر

مصدر باندې هم وېر غېږم.

نجار (ترکان) د دروازې چوکاټ جوړوي، بنا (گلکار،
خټگر) ئې په دېوال کې کښېنوي. جوړول د انگرېزي (make)
اندول او کښېنول بیا د (installation) معادل دی. په پښتو کې د
ځینو افعالو سره بېلول ډېر ضروري دي.

په لیکلارښود (۳۸ مخ) کې "دروازه کښېنوله" جمله د "دروازه
جوړه کړه" په معنا تعبیر سوې ده، تېروتنه او باید سمه سي.

کښېنستل د (رفع حاجت) په معنا هم کارېږي. ډاکټر د
کوچني (ماشوم) له مور څخه پوښتنه کوي "دا هلک نن څو واره
کښېنستلی دی" یعنې څو واره ئې (رفع حاجت) کړی دی. د نس
ناسته له همدې کښېنستل څخه مشتق سوې ده. اوس چې زه د

غونډي يا ميتنگ له پاره په رسنيو کي د (ناسته مي ورسره وکړه)
جمله اورم، ډېره خوا مي بدېږي. دا د فارسي ژبي په پېښو د
(نشستی داشتیم) ټکي په ټکي ترجمه ده. دغه راز دا لاندي جملې
د معناله مخي يوله بله توپير لري:

"ډوډۍ تيارول" د "ډوډۍ پخول" معنانه ورکوي.
بنا بام ته زینې وخېژولې. مطلب ئې دادئ چې زینې ئې جوړي کړې.
د بادرنگو جوړنگ (بوټی) وغزېدی يعني وده ئې وکړه.
سړی په گامو سو، يعني رهي سو.
بوټ ساز بوټ پر غالب سپور کړ.

کښېښ:

د خوشحال خان او د هغه د کورنۍ د شاعرانو په کلام کي دا
لغت د اېښودلو په معنا د لویدیځي لهجې له استعمال سره سم، خو
په لږ بدلون راغلی دی. په لوېدیځه لهجه کي (کښېښو، کښېښود)
ویل کېږي. له امکانه ليري نه ده چې د (کښېښ) کلمې د پای پر
توري به کاتب پېښ (ضمه) اېښې وي. که دا امکان سهي وي نو د
(کښېښو) د استعمال اور شو نوره هم پراخېږي.

خوشحال خان ویلي دي:

قارون ولاړ تحت الثرى لره لادرومي

موسی پاس په علین **کښېښ** قدم

(۱۲۳- مخ)

کامگار خټک ویلي دي:

چې جمال دي برهنه شه له نقابه^(۲)
په ادب ورته مخ نمر په زمين **کښېښ**
(دېوان - ۴۷ مخ)

کوبښي:

کوبښي د پارسي (پاپوش - کفش) په معنا په کندهاري لهجه
کي ژوندی ویی دی. د کندهارنجوني په لوبو کي وايي:
"کوبښي می اوبو يووړې، غيم ئې چي يو ئې وړي، پلار مي
سوداگر دی بيا به نوري راته راوړي".

رحمان باباويلي دي:

د دينداري ارتينې له يوې **کوبښي**
صدقه شه سل بي دينه نارينه
(۸۷ - مخ)

^(۲) د دې بيت له مقطع څخه داسي څرگندېږي، چي دا غزل دي شاعر د "سعید" په
جواب کي ويلې وي. مقطع داسي ده:

د کامگاريې و جواب ته څه امکان دی
چې سعید په پښتو ژبه تزئين کښېښ

سعید ويلی دي:

د سعید شعر که گل دیو ه باغ دی
دې غزل په پښتو شعر تزئين کښېښ

(دېوان - ۸۷ مخ د همېش خليل مرتبه)

بايد وويل سي چي د سعید په دېوان کي د دغه غزل د ټولو قافيو (کښېښ) د
(کشيش) په شکل کښل سوی دی او په مقطع کي ئې "پښتو" هم "پشتو" ليکلې ده!!
د کامگار خټک د دېوان په (۵۶ مخ) کي هم د دېوان ترتيب وونکي د "کښېښ" پر ځای
"کشيش" کښل دی.

مېنېک:

د خوشحال خان په کلام (د کامل چاپ) کې (مشک) د
(مېنېک) په بڼه ډېر لیکل سوي دي، نېخه چې ولي؟ که ئې
همداسي وليکو، نو د پښتو په ختيځو لهجو کې ئې بايد (مخک)
ووایي! ما له هيڅ پښتانه څخه دا راز وینګ نه دی اورېدلی. د
(مېنېک) په تلفظ کې د لوېديځي لهجې ويونکي هيڅ راز مشکل نه
لري خو دا تلفظ د کندهار په لهجه کې نسته، سره له دې به ئې
يادونه له گټې خالي نه وي.

زلفې ئې ښکاره کړې **مېنېک** غبر ئې په ماتوی کرل
اوس به له دې پسه څه عطار لره وردروم
(۱۳۷-مخ)

د خوشحال رباعیات بیا (مشک) لیکي:

بارخو ئې نه دی گل د گلاب دی
زلفي ئې طعن د **مشک** ناب دی
راشه که دواړه شونډې ئې گورې
چه پرې مستېزي هغه شراب دی
(۱۲۳-مخ)

پوهاند زیار صاحب د (مېنېک) ویی په "را پښتو شویو
پوړويوونو" شمېري (وگ: د خوشحال ادبي پښتو - ۳۹ مخ)
گویا په (مېنېک) کې راغلی بنین په حقیقت کې د پارسي شین
دی.

(مشک) که په شین ولیکل سي، ماته سم ایسي. مېنېک ئې خوشي
ناوړه بڼه ده.

د کندهار شاعر شمس الدین کاکړ وایي:

نرخ د مشکو به ارزان که په ختن کښي
که نسیم راوړي له زلفو بوی دا ستا
(۲۹- مخ)

نڅښه:

د خوشحال کلام دی، چي وایي:

ډیرې لري نښې د صورت د زیبایی
څه خو درته وایم یو څو **نڅښې** آشکارا
(۷- مخ)

د "نښې" لغت ته ئې په لمنلیک کي کښلي دي چي په
"لومړۍ، دوهمه، دریمه" خطي نسخه کي "په دواړو مصرعو کي:
"نڅښې" راغلی دی. باید ووايم چي له لومړۍ خطي نسخې څخه
ئې مراد هغه نسخه ده چي د خوشحال خان په ژوند کي په "۲۲
شهر رمضان سال ۱۰۹۹ در مقام جانکوړه" کي لیکل سوې ده.
ښاغلی استاد حبیب الله رفیع په دې نظر دی چي دا نسخه د
خوشحال خان په خپل لاس لیکلې سوې ده (وگ: خوشحال
ریویو، درې میاشتني مجله، ۶۸ مخ، د ښاغلي رفیع مقاله، پښتوا
کيډیمي، پشاور). دا نسخه په خوشحال خټک کلیات (د
افغانستان د علومو اکاډیمۍ) کي "لومړۍ قلمي نسخه" بلله
سوې ده.

د دې غزلي په مقطع کي ئې د (نڅښه) کلمه د (نښه) په شکل
راوړې ده، خو په حاشیه کي ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو
کي (نڅښه) ده. عبدالقادر خان ویلي دي:

د بوري يا فخيبي په تن د مسکينانو
لا ښايست تر منقش جامو د زر کا
(۱۷- مخ)

ورېښم:

د خوشحال په کلام کي له "ورېښته" څخه (ر) ايستل / ايسته
کره سوې ده خو په "ورېښم" کي بيا پاته ده. ورېښم په کندهار کي په
همدې شکل ويل کېږي خو د پښتو په ختيځه لهجه کي ئې (و) ځني
ايستل / ايسته کره سوې دئ او "رېښم" تلفظ کېږي. خوشحال ئې
"ورېښم" ليکي:

د کيم خواب و ته ئې مه غږوه سترگې
په ورېښمو کي چينجی دي د حرير
(ارمغان - ۴۰ مخ)

وښی:

وښی د (باهو) په معنا باندي (سره) د کندهار په لهجه کي
مروج لغت دئ. خوشحال خان هم راوړی دئ.
د خوشحال خټک دپاره چې می خورشو
په مغان مې وښي کېښول باهو هم لا
(۱۸- مخ)

وېښته:

د کندهار په لهجه کي (ورېښته، ورېښتان) د (وېښته) او
(وېښتان) په نسبت زيات ويل کېږي. خو (وېښته او وېښتان) هم
عام رواج لري. خوشحال خان داهو په شکل يادوي:

هر وېښته چې په صورت باندې لیده شي
که پرې ځیر شي د شناخت ور به درته وازکا
(۱- مخ)

دغه راز رحمان باباويلي دي:

د صورت له عيبه هسې پاکېزه دی
لکه ذات د وېښته نشته دی په ها
(۱۷- مخ)

اشرف خان هجري ويلي دي:

په بدن مي وېښته ودرې بې شکه
چه قصه د و امق ياده له عذرا کا
(۳- مخ)

عبدالقادر خټک وايي:

سپين وېښته د بدنامۍ په وسمه تور کا
چې آرزو د صفا رو يو د وصال کا
(۲۰- مخ)

خوشحال خان له لوېديځ گړدود سره سم "وېښته" د جمع په
صورت کي هم کاروي او صفت ئې "څېره، زېره = زيريه" راوړي.
وېښته ئې د سر څېره د تن هم څېره گر لنډ بدرنگي
يکدله گېله وړه په خوړلو نه مېرېږي
(ارمغان - ۹۰ مخ)

پوهاند زيار صاحب د خوشحال خان پر دغه "زېره" صفت
باندي د (زير) د مونث خيال کړی دی (د خوشحال خان ادبي
پښتو - ۵۰ مخ) چي د تأمل وړ دی. د (زير) مونث شکل د (ږ) په
زور (فتحه) سره ويل کېږي. که (ږ) ته زوه رکي ورکړه سي، هغه

وخت نو بیا مونث شکل نه بلکي د جمع شکل دی. د خوشحال خان
(زړه) د (ږ) په زوه رکي باید تلفظ سي.

هېښ:

هېښ د (حیران)، (هک پک) او حای حای د (ساده) معنا
لري. دا لغت له لوېديځ گړدوده پرته په نورو لهجو کي د تلفظي
ستونزي له اسیته د استعمال مواردنه لري او که لري ئې، هم ډېر
نادر دي. خوشحال خان د (هېښ) لغت زیاتره د (ساده، اریان) په
معنا ډېر راوړی دی.

څوک به ما غوندي یو هېښ په زړه ساده وي
چې وفا غواړم له کښلیو، په دا اشیام
(۱۱۶- مخ)

په دا هومره هوښیاریه هسې هېښ یم
څوک چې زهر راته نوش کا هم منل کړم
(۱۲۷- مخ)

یا:

ستاد خولې خبرې نورې د زړه نورې
زه خوشحال خټک یو هېښ یم پرې باور کړم
(۱۴۵- مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د دنیا په چاري پوه ترانده تېره
خه د دین په طلب نه پوهېږې هېښه
(۱۵۴- مخ)

۳، ۵: ږي لرونکي لغتونه:

پروه Bazawe:

پروه د کندهار په لهجه کې (گیدړي) ته وايي (لس زره پښتو لغتونه). د ږيوي انگولا ډېره پېروونکې، او د گیدړي او چغال له انگولا څخه ډېره بېله ده.

خوشحال وايي:

هم ئې وينم، هم ئې اروم ترې تېرېږم
چې په څنگ راته **پروه** کابو بو
(۱۷۱ - مخ)

يا:

د پېښه مه شه د بخت کړوه
خونی مزی کا په تا **پروه**
د باز شړلې زرکه مې ولیده
د باد خورکو باندي زوږه
(رباعیات - ۷۵ مخ)



په چاپي دېوانو کې د دې بیت (اروم) د (اروم) په شکل راغلی دی او دا یادونه د دغه مخ په حاشیه کې هم شوې ده. دا خود اړولو برخه ده چې پخپل ځای کې په تفصیل سره خپرل شوې ده.

ږغ:

د پښتو دغه متنازع فیه لغت په ځینو لهجو کې (ږغ) ویل کېږي. خوشحال خان د (ږغ) شکل راوړی دی او ځای ځای ئې د (ږغ) په بڼه هم استعمال کړی دی. هغه ځایونه چې دا کلمه پکښې

د (غږ) په شکل کار سوې ده، ما ته د خوشحال خان خپل وینګ او
کښنګ نه ایسي. مثالونه ئې:

د بد زویه **ږغ** د فسق و د فساد ځي

د ښه زویه ځي نارې په ملکوت

(۳۸- مخ)

یا:

خوشحال خان د خپل لمسي "معظم" په مرثیه کي وایي:

څه د بدو **ږغ** وچې ما ښام راباندې وشو

تندرو، یا توپ وپرې مې تخنې تخنې زړه شو

(۱۸۱- مخ)

یا:

چه ئې لرزه وه په ملک له جیشه

زړه ئې شاد کام و له هره حیثه

گوره په گور کښې هغه شاهان دی

چه **ږغ** ئې نه شی د مرګ له طیشه

(رباعیات - ۶۰ مخ)

دغه راز د رباعیاتو په ۲۲۸ مخ کي هم (ږغ) ثبت سوی دی.

ژغ:

ربه ډېر اولاد دی راکړ، منت داریم

د خوییه **ژغ** ئې بیایي په هر لور

(۵۹- مخ)

چې مې نوم په ژبه واخلي هسي خوښ يم
لکه ژغ د خلاصې وشي په بنديانو
(۱۸۰- مخ)

محشي ورته کښلي دي چي په دريمه او څلورمه نسخه کي
(برغ) ثبت دي.

په دې بل بيت کي هم (ژغ) ثبت سوی دی خو په حاشيه کي
ليکلي دي چي په څلورمه خطي نسخه کي (برغ) دي.
درساويشتلي کله توان د ژغ وي
په فراق کي ناره مه وهه له باره
(۲۹۱- مخ)

غږ:

په عالم د مجنون غږ دی، مرد مې بوله
په محشر که ځنې وړاندې خپل علم وړم
(۱۳۵- مخ)

ږو (قسميه):

خوشحال خان وايي:

په وفاد عاشقانو
د معشوقو په جفا ږو^(۱)
د وصال په سل خوښيه
د هجران په زربلا ږو
(۱۷۲- مخ)

^(۱) په ارمغان خوشحال (۴۸۳ مخ) کي د دې ټولي غزلي د پای قافيوي (ږو) په (گو)
اول او د خوشحال شاعر غزلونه دي.

دا کلمه د (قسم خوړلو) په مفهوم کارېږي. (په) دلته د (قسميه) کلمې وظيفه سر ته رسوي او له ظرفي يا استعلايي آداتو سره بايد مغالطه نه سي. په فارسي ژبه کي (ب) د قسميه توري کار ورکوي.

بجان دوست که غم پرده بر شما نه درد
گر اعتماد بر الطاف کار ساز کنيد

دلته (بجان دوست) معنا (د دوست په سر مي دي قسم وي). په عربي کي (واو) د قسميه توري له پاره راځي: "والعصر"، "والشمس" يعني قسم مي دي په مازيگر وي، قسم مي دي په لمر وي.

د (ږو) کلمه د کندهاريو شاعرانو په کلام کي سته:
مولوي عبدالغفار بريالي وايي:

ږو په ناز د دلبرانو
ږو په آه د سوخته گانو
ږو په کبر د خوبانو
ږو په درد د بېدلانو
(اهاړ - ۹۵ مخ)

د ميوند د ډاگ قهرماني، ملالي ويلي دي:
که په ميوند کي شهيد نه سوې
خدای ږو لاليه بې ننگۍ ته دي ساتينه

(ځيني کسان دا لنډۍ د "ږو" کلمې داستعمال له وجهي جعلي بولي او وايي چي "ږو" د دې سيمي لغت نه دی. مگر تاسي د ارواښاد بريالي په شعر کي ولوستل چي هغه مرحوم ئې په روانۍ سره کاروي. "ږو" کلمه له کندهاره تر اټکه د استعمال پراخه

اور شو لري. حميد مومند په نيرنگ عشق کي پنځه ويشت بيته د
(ږو) پر قافيه باندې سره تړلي دي (وگ کليات - ۴۳۰، ۴۳۲
مخونه).

خوشحال خان بل خای ويلي دي:

چې سر په مخ کې کيږدي، زړه دې ډوب په اندېښنو شي
په خدای ږو که خبر ئې د خاصانو له سجوده
(۲۰۸-مخ)

یا:

مرگ در قیابانو بل ژوندون د حبیبانو
خدای ږو په هنگام د وصل کيږي دادوه کاره
(۲۱۷-مخ)

هجري ويلي دي:

نور به تېر عمر رانه يشي په رب ږو
که نظر تغیر د کسيو په ژړا کړم
(۸۴-مخ)

په متن کي "... په رب گو" لیکل سوی ځي چي په قطعي ډول
ئې د اشرف خان هجري خپل وینګ نه سو بللای.
پوهاند دوکتور زیار صاحب په (گ) سره د (ږ) اړول له
معیاریت څخه سرغړونه بولي او کړی ئې (وگ: لیکلارښود -
۵۲مخ)

سرږه:

د کندهار په لهجه کي د غره د مږه بڼځه "سیرږه" بولي (وگ: ښکار
او کندهار - ۳۳مخ). خوشحال خان ئې د "سرږه" په شکل لیکي:

زرکه دې لېرې له بازو گرځي
سرې دې لېرې له پرانگه غورځي
گڼه بڼې به ئې په پورته غورځي
په څوکه کښېوزی نوره به پرځي
(رباعیات - ۲۰۰ مخ)

په سواتنامه کي لولو:

هم گاوز، بزونه، سرزې هم کوته پایي
اما ورکې کړې توپچیانو خه به وایي
(۸ - مخ)

سېر مې:

د پزي غارو ته وایي. د کندهاری لهجې وینګ ئې (سېر مې) او
د ځینو لهجو تلفظ ئې (سېر مې) دی. خوشحال خان ئې د لوېديځي
لهجې وینګ ته نزدې کاروي.
خوشحال وایي:

په عطرو ډوبه هغه خوش رویه
راغله ناگاهه له یوه سویه
تمامه شپه ئې راسره تېره کړه
سېر مې مې ډکې دې دې له بویه
(رباعیات - ۴۷ مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کي سېر مې ورته وایي. په ارمغان
خوشحال کي هم یو ځای په همدې بڼه ثبت دي:

دارچیني د پرمهرې سره لازم دي
د سېر مې نسوار ئې یوسي رنځ له سره
(ارمغان - ۸۰ مخ)

دغه نصوارو ته په کندهار کي د "پزي نصوار" وايي.

کندهاري مخلص وايي:

پرتندي دي خولي ايښېده په ناز
نه خبرېږي په دربي د لور جهاز
هغه وخت به درڅرگند سي خپل همت
چي دي بوي په **سېر مو** ننوزي د غاز
(۱۶۶- مخ)

غېږ:

د کندهار په لهجه کي همداسي ده خو په نورو لهجو کي

(غېږه) ويله کيږي.

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

د عالم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په **غېږ** کي ونيسمه
(۱۸۴- مخ)

شمس الدين کاکړ ويلي دي:

بې کامه بې زبان لکه رباب د يار په **غېږ** کښي
هر دم کوم له شوقه تن تناتنا
(۳۰- مخ)

کريږه:

کندهاريان ئې (کريږه) بولي. حميد وايي:

چې "حميد" د يار له غم کا سوې **کريږه**
د پيريانو غوښي زير دېوان په دوک شي
(کليات - ۲۸۹ مخ)

کټوان (کټریان) :

(کوټ) هغه څیرونکی حیوان دی، چي په پارسي ئې (کفتار) بولي. د کندهار په لهجه کي ئې جمع (کټریان) ده او خوشحال خان ئې هم دې ته ورته کاروي. په فراقنامه کي لولو:

شغلان، گرگان، **کټریان**

پاس پښې ږدي په گلان

(۴۵ - مخ)

کټل - کټلی:

یوڅه یا کار، حرکت بدشگونه گڼل، یا په یوه عیب سره ځان ځني ژغورل. دا لغت په لوېدیځه لهجه کي پوره عمومیت لري خو په ختیځه کي ئې ځای "غندلی" نیولی دی.

خوشحال وایي:

بل ته شـرـلـی، لـیـږلـی تـایـم

بیا په دا کار کښې **کټلی** تـایـم

چه ستا په نه دید د ځنکندن شوم

که مې ته نه وژنې وژلـی تـایـم

(رباعیات - ۲۰ مخ)

په دستارنامه کي د لور د ودولو په برخه کي لولو:

"... چه په اصل په نسب کټلی نه وي، د دین د صلاحیت په

حلیه متحلي وي، و هسې سړي دي ورکوله شي" (۱۳۱ - مخ).

میرزاخان انصاري وایي:

په طلب ئې نحسیت له ستوریو واخیست
په بڼه خوی ئې هیڅ ساعن؟ نه دی کړلی
(۴۷- مخ)

د کندهار شاعر شمس الدین کاکړ ویلي دي:
خوبه شماری منجمان زما د وصل کوکب
خوبه له لاسه د فلک په بخت کړلی گرزم
(۸۷- مخ)

مېر:

نرپسه ته ویل کېږي. د کندهار په لهجه کې د (مېر) بنځین
شکل (مېر) ده، چي په نورو لهجو کې ئې (مېره) بولي.
عبدالقادر خان وایي:

وداني د کائنات ده په درې څیزه
اول مېر، دویم غنم، دریم عنبدی
(۲۵۹- مخ)

وږی:

په کندهار کې (وږی) د انگورو یا غنمو (خوشې) ته وایي. خو
زیاتره د غنمو له پاره کارېږي. د اومو انگورو له پاره (ډنډوری)، چي
انگور ئې خوړل سوي وي او د پخوله پاره د (واښکي) کلمه رواج
لري. خوشحال خان د (وږي) کلمه د انگورو له پاره راوړې ده:

زړه مې سرتړپایه واره آبله دی
په فراق کې، لکه وږی د انگور
(۵۴- مخ)

۳، ۶: د (ن) مشترکات:

ورونه:

خوشحال د "ورور" جمع "ورونه" او د تذکیر آلت دواړه په (ن) ليکي او دا تلفظ ئې له کندهاري وینګ سره یو شان دی. په ختیځو لهجو کې دا دواړه لغتونه په نون ویل کېږي.

خو تجربه نه کړې خپل زویه ورونه
هو مره د دیوپه کار مه مونه
زویه هغه دی چه ځان خرگند کا
گنه به تر دی له زویه لونه

(رباعیات - ۶۲ مخ)

د پښتو په نورو لهجو کې ورونه په نون ویل کېږي. زیار صاحب وایي چي خوشال "ورونه او غین له کښېني گړدود سره سم په (ن) پای ته رسوي" (وگ: د خوشحال ادبي پښتو - ۳۸ مخ). د لیکلارښود په (۲۷۷ مخ) کې د نون شکل د لهجوي ارجحیت تر اغېزې لاندې کره بلل سوی دی.

خوشحال خان په فراقنامه کې ویلي دي:

سکه ورونې قتل کړي
ده ئې مال گنجونه وړي

(۶۶ - مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي "ورونې = ورونه ئې".

عبدالقادر خان وایي:

بې عمله به دي ښه په چا و نه شي
نه په ورونو په پلارونو نه په ترو

(۱۳۶ - مخ)

دغه راز په (۲۷۱ مخ، ۳۶۹ مخ، ...) کي هم ورونه په (ن)
کښل سوي دي. حمید هم د (ن) په برخه کي د خټکولار اخیستی
ده. دی وایي:

د یاریار د خپلو خپل د **ورونو** وروریم
لکه ومه هغه شان په خپل انځوریم
(۳۲۷- مخ)

انگن:

په لوېديځه لهجه کي همداسي ويل کېږي، خو ختيځه لهجه
لکه د (بن) له آواز څخه چي ځان پېچي، د کلمې د پای له (ن)
څخه هم حتی الوسع ځان ساتي او په دې لړ کي ئې د (انگن) پر
ځای (انگر) ډېر کاروي.

د خوشحال خان په کلام کي دواړه شکله ليدل کېږي. يو ئې
هر ورو د کاتب لاسوهنه ده. تاريخي و ژبني قراين پر دې باندي
دلالت کوي، چي (انگر) به د کاتب د تصرف نتيجه وي. خوشحال

وايي:

ځان وزړه مې هم چاپير در سره درومي اي نگارې!
چې گهې په شين شين په **انگن** کې شې روانه
(۲۴۹- مخ)

بل ځای وایي:

رقيباندې لکه سپي دي په کوڅه کې
چې **انگر** دې پاکيزه شي، واره چنګ کړه
(۲۶۵- مخ)

خلورم فصل

۱،۴: د کلاسیک ادب او لوېدیځي لهجې گډ لغتونه:

په دې برخه کې به هغه لغتونه چي په کلاسیکو ادبیاتو کې راغلي او اوس په لوېدیځه لهجه کې ژوندي پاته دي، د الفبې په ترتیب راوړل سي.

آب بازی، اوبازی:

په لوېدیځه لهجه کې "آب بازی" تر "لامبو" زیاته عامه ده. د لامبو یو بل شکل "لمباو" دی، چي د کندهار په زلمیانو کې رواج لري. خوشحال خان د آب بازی او لامبو دواړه لغتونه کار کړي دي.

خوشحال خان په دستارنامه کې لیکي:

"دا دوه هنره یاد شوی، یو تیر اندازی بل آب بازی ... که آب بازی چا نه زده وی، لوئی نقصان واقع کیږي ..." (دستارنامه - ۴۸ مخ) په همدې بحث کې د "لانبوزن" لغت هم کاروي، چي په ورپسې مخ کې ئې د "لامبوزن" په شکل کښلی دی. (په کابل چاپ کې دواړه د "لامبوزن" په شکل دي)

بیاد شک گرداب هرگوره دی عمیقہ

(۱۶۹- مخ)

آهنگر:

په مروجو پښتو قاموسو کي (آهنگر) ته د (پښ) معنا لیکله
سوې ده. خوشحال خان د آهنگر لغت راوړي. زه د ده په کلام کي
د "پښ" پر لغت نه یم پښ سوی خو د اشرف خان هجري په
دېوان کي پښ د "پهش" په بڼه راغلی دی.

لکه اورد **پهش** له دمه زیاده شي
هغه زړه چي مبتلاوي په دلبرو

(۵۰۵- مخ)

خوشحال خان لیکي: "په دا شان هنر د آهن گر چه توره،
نیزه، چاره، زغره چه آلات د محاربات دي، تعلق په دیو لري"
(دستارنامه - ۱۴ مخ، دغه راز ۳۰، ۳۱ مخونه).

په کندهاری لهجه کي آهنگر (ایینگر) او (پښ) یو څه توپیر
سره لري. پښ زیاتره د اسانو نالونه او دې ته ورته شیان جوړوي
خو آهنگر چرې، ارې، د تاکبیری ارې، د پسو د سکوستلو وسایل،
قلغان او نور جوړوي. په کلیوالي ژوندانه کښي پښ دغه ټول
کارونه کوي.

خوشحال هم د آهنگری په هنر کي همدا شیان شامل ګڼي.

رحمان هم د "آهنگر" کلمه کاروي:

یا تنور دی یا دوکان د آهنگرو
چي په عشق کښي تصور کړم خپل قلوب
(۲۴- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

همنشین دي نغمه نه مومي بې زیانه
په بد فعل بد خصلت دکان د پښې ئې
(۳۵۹- مخ)

آهنگر ته په کندهار کي گگر هم ویل کېږي. "سل د زرگریو
د گگر" چي مراد ئې سوټک دی. يعني د زرگر سل سوټکه
(چکوبښه) د آهنگر له یوه سوټک سره برابر دي.

آدوم:

د لغت د خوشحال خان په کلام کي داسي لولو:
څه به هریوه ته حال وایې خوشحاله
د لیمو په حال خبر کله آدوم دی
(۳۴۸- مخ)

آدوم کلمه د کندهار په لهجه کي ژوندۍ کلمه ده او معمولاً د
حيوان (خاروي) د پښې هغي برخي ته ویل کېږي، چي تر زنگانه
پورته ده او په پارسي ئې (ران) بولي. د انسان د پښې دې برخي ته
(ورون) وایي*. د آدوم لغت کله کله د انسان له پاره هم کارېږي. د
کندهار په لهجه کي د انسان د پښې بېلابېلي برخي له گوتو څخه
لوړي د انومونه لري:

* ورون ئې سربېرته برخه يا خوا ده، او آدوم ئې لاندنۍ برخه يا خوا ده. د بدن و
بلا...

- د پښې په خپر (خپړه) کي: گوټي، تله، پونده، بجلکه، د

پښې بند.

- د پښې تر بند پورته: پوندی (پرکی)، زنگون، ورون،

بنگنبر، غبانده*.

د پښتو په نورو لهجوکي اډوم ته (پتون) وايي. لکه د اډوم
مغیره شکل چي (آدامه) دی دغه راز د (پتون) مغیره شکل
(پتانه) دی.

حمید وايي:

چې شبنم غونډې شېگير واخيست په سرما
کېښود سر په **پتانه** د سمنبر ما

(کليات - ۸ مخ)

ما يو وخت خپل د پوهنځي استاد جاج صاحب ته خپل يو

شعر ولوست:

صوفي موږ منعه کولو د بنایسته ووله دیدنه

منافق ته چي ښه ځیر سوم سرئې پروت وو پر **ورانه**

استاد راته وویل چي د (ورانه) پر ځای (په پتانه) ورواچوه.

زما خیال سو، چي د دوی په لهجه کي دغه کلمه عامه نه وه.

په انگرېزي ژبه د چرگانو اډوم ته (drum stick) وايي يعني

د ډول لرگی. د کندهار په لهجه کي له اوسپني څخه جوړي سوي

دغه راز وسلې ته (خوردوم - خردم) وايي.

خوشحال د ادم خپلو اپريډيو د توصيف په ترڅ کي

د "پنډی" لغت داسي راوړی دی:

په وجود کې لکه هاله وینستو خلاصې
پښې کمکې، غوندې پندې پهن سرینې
(۴۶۰ - مخ)

ارکه:

خوشحال خان د کاله (کالا) پانې د هېلیو په بیان کې د
"ارکه" لغت راوړی دی.

په ارکه وومال مال دي

سوناهم پکې خال خال دي

(فراقنامه - ۴۷ مخ)

د (ارکه) په نامه مرغه ماته نه دی رامعلوم او نه مې په مروجو
قاموسونو کې موندلی دی او د خوشحال فرهنگ چي د معاون
سرمحقق محمد اسمعیل سره بن په قلم په ۱۳۶۵ کال په کابل کې
خپور سوی دی، د نومونو په برخه کې ئې راوړی دی او ورته کښلي
ئې دي: "يو کوچنی مرغی ده چي د باز په واسطه ښکار کيږي".
په دې قاموس کې لکه نورو نومونو ته چي لاتیني نوم هم کښل
سوی وي، د دغه نامه لاتیني معادل نسته، ځکه ئې سمه څېړنه راته
میسره نه ده.

په کندهار کې هغو کوټرو ته، چي په هوا کې بازی نه کوي او
تر لوټن (ملاقي) کوټرو غټي هم دي، (ارغه) کوټري وايي. ارغه
کښته الووزي، او له کوره څخه ليري واټن ځي. لوټن د کور پر
شاؤخوا لوړي الووزي. رنگونه ئې ځله بېل دي.

ارهټ:

ارهټ، ارهډ هغه کوهي (خاه*) ته ويل کېږي چي د لويو
مخکو د اوبولو (خړوبولو) په نيامت کيندل سوی وي. دغه راز
کوهي ته اوس (باوړی) وايي**. دا کلمه پاکستان ته د افغانانو د
وروستي مهاجرت په دوران کي د کندهار لهجې ته راغلې ده. پخوا
دا کلمه د ډيورنډ تر پولې هاخوا ته ماورېدلې وه. بايد ووايم چي د
کندهار په عامه محاوره کي دا کلمه د (ارهډ) په شکل ويله کېږي.
د کندهاريو شاعرانو په ډېوانو کي چي د (ارهټ) په شکل ثبت ده،
غالباً به د کلاسيک ادب د خطي ډېوانو همدا راز ثبت اغېزه پکښې
کړې وي. ميرزا خان وايي:

د وحدت په ځان له ځان سره بازي ده
د کثرت نوم ئې **ارهټ** کړيا گرداب شو
(۹۷- مخ)

ميرزا حنان بارکزی وايي:

ماتول او سازول د فلک کار دئ
زنده سرواړه منگي دي **ارهټ**
(۵۰- مخ)

شمس الدين کاکړ وايي:

کښت د عمر مي سیراب په باران نه شو
اوبوم ئې د سرو سترگو په **ارهټ**
(۴۲- مخ)

* په کندهار کښي څاء بلل کېږي او جمع ئې څټان ده (ع. پالوال).
** ارهډ ژور وي او لوی وي. باوړی ئې د اوبو کښلو او وښتونئ تخنيک دئ چي د

استوگنه:

استوگنه د (اوسېدلو) په معنا لرغونې کلمه ده. دا کلمه په پخوانيو متونو کي د "استوگه" په شکل راغلې ده. د کندهار په لهجه کي هم پخوا "استوگه" رواج وه خو اوس ئې پر خای "استوگنه" ويله کېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

په ادب په نېکۍ مټ کوه خټکه!

د استوگې خای دلې نشته سفر دی

(۱۹۲ - مخ)

بل خای ئې بيا د استوگني په شکل راوړی خو هلته بيا کاتب

په (ږ) کېښلی دی.

رخ دي نه دی ماڼې مه څکوه فلک ته

د استورنې مکان ستانس د تراب دی

(۵۲۵ - مخ)

د رحمان بابا په دېوان کي هم "استورنه" چي د "استوگنه"

ناسمه ليکنه ده، زياته راغلې ده.

په توده زمکه استورنه ده مشکله

څه به زیست شي له رحمان سره د چا

(۱۲۶ - مخ)

په ۱۹۱ مخ کي ئې بيا په (گ) کېښلې ده.

ښه استوگنه د دوه ورونو سره نه شي

بلکه اخلي یو تر بله آزارونه

مرحوم قلندر مومند په پټه خزانه کي د استوگني کلمه د دغه

کتاب د جعلیت یو دلیل بولي چی نور پوهان ورسره موافق نه دي.
استوگنه لغت د پتي خزاني تر کښلو پخوا په پښتو ادب کي مروج

۹۹

الابلا:

هر څه ته لاس اچول، حلالي و مرداري سره گډول، ...
په ظفراللغات کي ئې د دې ويي معنا داسي کښلې ده:
"بيکاره او بې ښې څيزونه، گډ گا ډيره څيزونه، ...، درد، رنج،
مصيبت"

د کندهار ښځمني وايي: "الابلا به وکم، زوی و لور به په ماړه
کم، د مولا جواب به څه کم".
خوشحال خان ويلي دي:

که مثال ئې په دنيا غواړې له مانه
چې **الابلا** پکې وي هغه ښه دی
(۳۳۸ - مخ)

یا:

هره ورځ د دې فاني دنيا د پاره
زړفتنې، **الابلا**، د غاډغل کرې
(۴۴۴ - مخ)

پارسي ژبي هغه وخت چې غواړي د يوه کار له ذمه واری او
مسئولیت څخه ځان وکارې نو وايي "الابلا، بگردن ملا" *.

* د دغه ترکیب "الا" ښايي "الله" وي، مثبت، او "بلا" ئې منفي ده. ملا لاهم ورکښې
ایستل سوې دې (ع. باله ال).

الپته*:

د سر له خوا د څلورو تورو په زور (فته) تلفظ کېږي او فشار
ئې پر وروستی څپه دی.

د لغت د کندهار په لهجه کې د (وار خطا، سرگردانه) په معنا
ژوندی دی او په ورځنۍ محاوره کې زیات کارېږي. ظفر اللغات ئې
هم دې ته ورته معناوي کښلې دي. په کلاسیک ادب کې ځای
ځای د عربیت تر اغېزې لاندې "الفته" لیکل سوی وي.
خوشحال خان ویلي دي:

بڼه خو دا چې ئې برقع په مخ پرته ده
او که نه پرې به وگړي **الفته** شي
(۳۷۱- مخ)

یا:

که د مخ بڼایست ئې دا دی چې لیده شي
لابه ما غوندې پرې ډیر **الفته** کیږي
(۳۷۳- مخ)

په دستار نامه کې هم "الفته" راغلې ده.

"لږ چه تازه دم وی، بهتر تر هغو ډیرو چه سترې آفته وی"
(۹۵- مخ). اشرف خان هجري وايي:

الفته قیس ئې هسې رنگ جدا کا
چه د تور قفس بندې غم د لیلکا
(۴- مخ)

په وړاندنیو بیتونو کېني د الوی سوي، کباب سوي مانا سما

ورسره لگېږي. تلفظ ټي هم بېل دی - لام ټي پېښ اخلي.

انا:

په کندهار کي د مور يا پلار مور ته (انا) وايي. په ختيځه
لهجه کي ټي (نيا) بولي.

حميد مومند ويلي دي:

چې، انا! په فلاني کلي کي مقامه
يوه جن ده گل اندامه وفا نامه
(کليات - ۵۰۹ مخ)

اوتاک:

د اوتاک لغت په کلاسيک ادب کي هغه راز راغلی دی لکه په
لوېديځه لهجه کي چي کارېږي. اوتاک د کندهار په لهجه کي تر
"خوني، اطاق" پراخه معنا لري. پخوا به په لوی اختر کي خلک د
شاه اغا مېلې ته وتل. د هري ډلي اوتاک به معلوم وو. د شالمار په
مېلو کي به هم د هر کلي اوتاکونه جلا ول. په اوتاک کي به ټي يوه
برخه د اشپزی له پاره وه، نغري به ټي پکښې جوړ کړي ول، بله
برخه به د ناستي ځای وو، کمبلي به پکښې اواړي وې او بستري به
شاوخوا پرته وي. د شپې د خوب له پاره ټي هم له دغه ځايه کار
اخيست. د لمانځه له پاره به ټي بله برخه ټاکلې وه. دې ټولو ته ټي
په مجموع کي اوتاک وايه. د روسانو د اشغال پر وخت د کندهار په
ماله جات او ارغنداو او نورو سيمو کي د مجاهدينو اوتاکونه ول.
په پښتو کلاسيک ادب کي د اوتاک لغت زيات راغلی دی.
په دستارنامه کي "اسباب معيشت" تر عنوان لاندي داسي لولو:

بل اوتاکی یعنی داستو گنې حای" (۱۴۵- مخ)،

په فراقنامه کې وایي:

اوس ئې رخ د ملنگۍ او د دوهۍ دی

د خوشحال چې سرای **اوتاکی** و واره تېر شه

(۷- مخ)

بل حای:

هغه ملک واره **اوتاکی** دی

چې پکې کښلی بختناک^(۱) دی

(۳۸- مخ)

د میرزا حنان بارکزي په دېوان کې اوتاکی کلمه په قاف
لیکل سوې ده خو مراد ئې (خونه، کوټه، اطاق) نه دی، بلکې مطلب
ئې هغه راز اوتاکی دی چې کلاسیکو شاعرانو پخپلو اشعارو کې
راوړی دی. دی وایي:

لکه خفلي لېونی سپی له **اوتاکی**

هسي ورک شوه رقیبان د شکر لې

(۴۲- مخ)

پوهاند زیار صاحب چې د اوتاکی کلمه د عربي (طاق) گڼلې
ده (د خوشحال ادبي پښتو - ۳۶ مخ) د تأمل وړ خبره ده. د پښتو
(اوتاکی) غالباً له تورکي ژبې څخه راغلی دخیل لغت دی. په
تورکي کې "اتاق" د خوني او خېمې په معنا کارېږي او وایي چې
کله کله ئې د "اتاغ" په شکل هم تلفظ کوي (وگ، غیاث اللغات).
زما خیال دی ته چې د عربي "طاق" به هم د تورکي "اتاق" معرب

^(۱) بختناک د خوشحال خان د...

شکل وي ځکه په قرآن کي د "اطاق" کلمه نه ده راغلې (وگ: معجم الفهرس - د الف رديف. هورې تاسي د "اطاق" کلمه نه مومي).

دوکتور هاشميان صاحب "اتاق" دري ژبي ته له ترکي څخه راغلې کلمه بولي (وگ: آئينه افغانستان، شماره مسلسل: ۱۱۸ - صفحه ۳۳).

اوستري:

آخري، وروستی.

قاموسو هم په همدې معنا ثبت کړي دي. مذكر حالت ئې (اوستري) دي لکه: اوستري ديدن
دا لغت په کندهار کي په همدې شکل ژوندی کلمه ده. يو
متل دي چي وايي "اوستري ورځ نامرده ده". "اوستري خور" =
جمادی الآخر.

حميد مومند ويلي دي:

راشه که هواد اوستري ديدلرې بې رحمه
مرستاد ديدن ئې سره کفن کې ونغاړه
(کليات - ۲۲۳ مخ)

ايځي:

په ظفراللغات کې دې لغت ته کښلي دي: "په ټکو ويل،
مجازاً يوه خبره ښه يادول" او په مثال کي د خوشحال خان همدا
بيت چي ما هم رااخيستی دي، راوړی دي.

د کندهار په لهجه کې کوچنيانو ته د "قاعده بغدادی" د تدریسولو په وخت کې د کلمو د حرکاتو له مخې د هغو د تلفظ زده کولو یوې طریقې ته (ایزگی) ویله کېږي. د مثال په توګه د "معلم" کلمې تلفظ داسې ورته ښوول کېږي "میمه عین زرمع، لامه میم زیرلیم، معلم" دا طریقه د تلفظ زده کولو یوه پخوانۍ اوږده تخنیکي قاعده وه چې اوس لا هم د کورني تعلیم په نصاب کې شامله ده.

د خوشحال خان په کلام کې دې عمل ته "ایځي" ویل سوی دی. (ایځي) او (ایزگی) سره ورته لغتونه دي*.
خوشحال وایي:

هغه کوم سبق د ناز او د نیاز دی
چې و مائې په ایځي نه دی راکړی
(۳۵۲-منځ)

دغه راز لوست ته "په زور و زېر ویل" اصطلاح هم په کندهار کې سته.

ایداد:

(ایداد) په لوېدیځه لهجه کې د (سرزنش، سزا، تړل) په معنا عام لغت دی. علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ د امیر شېرعلیخان او سردار محمدامین خان د مخالفت په برخه کې د امیر له خولې لیکلي دي: "... سردار محمدامین ته ووايه زما ستا سپکاوی نه دی هېر ... که زه په بري کابل ته راستون سوم، ایداد به درکړم (د کندهار

* دغه ایځي به ښایي له هیجایي څخه اخسته سوئ وي (ع. پالوال).

يادابستونه - ۱۸۲ مخ).

ډاکټر پالوال صاحب يو ځای کښلي دي: "څنگه چي ساگزو له انگليسانو سره په جنگ کښي د سرغنه محمدايوب ملاتړ وکړ، نو تر بري وروسته، امير عبدالرحمان خان، چي په کندهار کښي په تور امير سره شهرت لري، ډيري ساکزيان ئي په ايداد کښي له هلمند ناوې څخه د افغانستان و شمال ته فرار کړل" (معياري پښتو - ۴۴ مخ).

د کندهار ښځمني يوه وراشه لري: "مور و پلار مي وکړه ازارونه، ما خواري تې را کړه ايدادونه".
د خوشحال په شعر کي دا لغت څو واره راغلي دي څو کاتبانو او ناسخانو ئي په ليکنه کي څو شکله (هداد، اهداد، احداد) ثبت کړي دي.

تل گريوان په اوښکو لوند، ساړه آهونه
چې خوشحال مين کېده دائې **هداد** دي
(۳۵۲- مخ)

په حاشيه کې کښلي دي: "په دريمه کې (ايداد) په ارمغان، کلياتو او دوهمه کې (احداد) دي".

يابل ځای له پښتنو څخه د سر ټکولو په وخت کي وايي:

اولزه، دانور د پسه
خوښته واره د **احداد** دي

(۳۵۹- مخ)

دې ځای ته مرتب هيڅ راز حاشيه نه ده ورکړې او داسي ښکاري، چې د چاپي متونو ترتيبوونکي د دې کلمې په معنا کي مردود (شکمن) ول ځکه ئي همداسې بري ايسې دي. کاتبانو او

ناسخانود ایداد پر کلمه باندي د عربي "احداد" خیال کړی دی. د عربي احداد د عبدالقادر خان خټک د دېوان (د ۱۳۶۸ ش کال چاپ) په لغتنامه کې په "په جرم حد لگول، سزا ورکول، تعزیر" معنا سوي دی. دامعناخوله ایداد سره هم نژدېکت لري خود پښتو ایداد مستقل او په پښتو کې مروج لغت دی او دعمومي عادت له مخي به عربي گڼل سوي وي.

خود دې خبري یادونه به هم په زړه پوري وي چي په قاموسو کې د (احداد) لغت په دغه معنا ثبت سوي نه دی. په لغتنامه دهخدا کې د (احداد) لغت ته داسي لیکل سوي دي: "... سوگ داشتن زن بشوهر، ... باز ایستادن زن از زینت. جامه سوگ پوشیدن، ... تیز کردن کارد و امثال آن بسنگ و سوهان". یا:

ساقی نن د سرشاریه شراب را کړه
محتسب چې حاضر نه دی، څه **احداد** شي
(۴۱۸ - مخ)

دلته بیا فکر کوم له (ایداد) څخه (احداد) جوړ سوي دی.
یا:

چې بل مخ و ته نظر کړم د هدا د شم
تورې زلفې ئې دورې دي اویزاندې
(۴۲۹ - مخ)

(هداد) د (ایداد) مسخه سوي شکل دی. په حاشیه کې ئې ورته کښلي دي "په لومړۍ کې (احداد) او په دوهمه او دریمه کې (اهداد) دی". یا:

په گل چه هومره مینه بلبل کا
سل د بلبلو باندي غلغل کا

د ښايسته و عاشقان د پردې
عالم به ولی **احداد** د گل کا
(د خوشحال رباعیات - ۲ مخ)

د رحمان بابا په دېوان کې هم د "اهداد" په شکل ثبت دی.
هر اهداد چه را کاوه شي ستا په مينه
په ليمه څما قبول هغه **اهداد** دی
(۲۴۱ مخ او دغه راز ۲۵۹ مخ)

هجري ويلي دي:

په تگۍ مې ئې زړه يو وړ اوس مې سروړي
چې دې مست مې ور کاوه دالوی **هداد** دی
(۱۹۹ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

نور چې بوس و کنار کا عیب ئې نه وي
زه چې تش کاته کوم زما **اهداد** شي
(۲۹۶ - مخ)

په حاشیه کې ئې ورته کښلي دي: "ک: (هیداد)، (پ، آ):
احداد".

حمید مومند وايي:

چې په مادي هم له مادي
پرې ناحق د بل **ایداد** کرم
(کلیات - ۱۴۴ مخ)

یا:

چې مې کړی خود کرده په ځان فساد دی
هر چې شومه ښه چې شوم دا مې **اهداد** دی

کامگار خټک وایي:

وابسته وړم د دابرو له جواره
خپل پردي که همگي زما اهداد که

(۱۱۳-مخ)

په دې باب نور مثالونه هم سته. "احداد، اهداد، هداد، هیداد"
ټول د "ایداد" مختلفي املاوي دي.

دا لغت د راحت زاخيلي په لغات افغاني او د وزیر محمد گل
خان په پښتو سیند کي نسته او له دې څخه څوک ویلای سي، چي
په ختیځو لهجو کي ئې رواج عام نه وو. ظفر اللغات بیا اخیستی دی
او زما یقین دی چي دهغه ماخذ به هم کلاسیک متون وي نه عامه
محاوره.

ایسېدل:

د کندهار په لهجه کي د (ښکاره کېدل، معلومېدل) پر ځای د
(ایسېدل) کلمه زیاته باب ده. خو په "ښه مي نه ایسي" عبارت
کي ئې معنا دا ده چي "ښه مي نه درڅه راځي"، "بد مي په نظر
راځي". دا کلمه په کلاسیک ادب کي سته خو اوس ئې د استعمال
هڅه کمه سوې ده.

حمید مومند ویلي دي:

هر خاکسار چې خاکساري نه کاښه نه کا
هر څوک ښه ایسي په خپل رسم ورواج

(کلیات - ۵۳ مخ)

بل ځای وایي:

لکه شوم چې په خوړونکي سپي نازېږي
هسې ښه اېسي د ترکور قيبان شوخ
(۶۰- مخ)

ميرزا خان انصاري وايي:

مينه نه شي بې ديدنه
ديدن ښه اېسي په مينه
(۱۹۰- مخ)

مولوي بريالي وايي:

زوی چې دم د بې لاری په ځان کي پوکئ
نور زیاتي ورته بد اېسي د خپل پلار مخ
ما چې دم د شوخو سترگو پر ځان پوکئ
ته واخه به مي ښه اېسي د بل کار مخ
(اهاړ - ۲۶ مخ)

بارخو:

په لوېديځه لهجه کي (بارخو) د (رخسار) له پاره کارېږي. د
پښتو په نورو لهجو کي ورته (انگي) وايي. خوشحال خان خټک
خال خال (انگي) لغت کاروي خو د (بارخو) کلمې د استعمال پله
ئې درنه ده. خوشحال خان پخپله جوړه کړې الفبې کي د (ړ)
توري له پاره پر (ر) باندې همزه ږدي. ما ته دا فکر رالوېږي چې په
"بارخو" کي به کاتبانو دغې همزې ته سمه پاملرنه نه وي کړې. خو
دا صرف يو حدس دی. دا څو ځايه به په گډه سره ولولو:

ددو و سترگو کسی غوارم مونده نشي
شايد يوره **برايه** دغه سيلاب ستا
(۲۷۷- مخ)

بل خای:

برايه غمان؟ راغلي دهجران وو
دلبنکرو حدئي نه وه بي پايان وو
(۴۲۲- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

برايه مي اشنا وليده په خوب کي
په ژرامي کرپه او بنکو بستر تر
(۵۶- مخ)

حميد مومند وايي:

لايو بنکلی گل اندام چې شاهد نام و
برايي زمونږ په کلي کي مقام و
(کليات - ۴۹۶ مخ)

برقه، برق:

دا کلمه او جامه پښتنو ته له بلي خوا راغلې ده. کلمات ئې
ټول فارسي، مغولي او ترکي دي. په فراقنامه کي لولو:
بڼه خودا چي ئې **برقع** پر مخ پرته وي
او کنه پرې به وگري الفته شي
(۱۵- مخ)

هجري ويلي دي:

دېدېه د نمر باطله هغه دم شى
چه سرگنده تر برقي دمخ ضيا كا
(۱۰-مخ)

برمند (لخ، لوخ):

خوشحال خان ويلي دى:

هو مړه بلا دي و تاته پندې
چې شمار ئې نشته پتې **برمندې**
گوره په كومه بلا به سر شي
چې پكښې ته گرځي په مندې مندې
(ارمغان - ۱۲۷ مخ)

عبدالقادر خان وايي:

پښې **برمندې** سر برمند گريوان پاره وى
په طلب ئې په ملكونو آواره وى
(۲۵۶-مخ)

د كندهار په لهجه كي "برمند" رواج لري. مولوي صالح محمد

هو ټك وايي:

مخ پر سره اور ورځه
لكه خونخوړ ورځه
د جنگ پر لور ورځه
برمند سرتور ورځه

(پاشلي ويناوي - ۷۹ مخ)

مولوي بريالى وايي:

کې کاکل د کفر توره کړه **برمنډه**
 د صنعان به صحيح دين کړي ور غلط
 (اهاړ - ۶۰ مخ)

کې = که ټې. (برمنډ) په نورو لهجو کې "بربنډ" دی.
 حميد وايي:

هيڅ له شرمه راته مه وایه ناصحه
د بربنډ له اوبو څه اندېښنه باک
 (کليات - ۱۲۶ مخ)



برند، برنده*:

د لومړي توري په سکون او د دوهم په زور (فتحه)،
 دا لغت په کندهار کې د صفت په شکل کارېږي. که له
 (ځوانۍ) سره راسي نو (برنده ځواني) د ځوانۍ اول ټاپۍ، د ځوانۍ
 د مستۍ شپې و ورځې معنا ورکوي. که له سترگو سره راسي نو بيا
 (برندي سترگي) د شوخو سترگو معنا ورکوي. دا لغت قاموسو
 اخيستی دی او همدغه شاني معناوي ټې ورته کښلي دي. په
 کلاسيک ادب کې ټې هم په همدې معنا موندلای سو. هلته چي
 کله له "کښېنستل" سره يو ځای کار سي نو "برند کښېنستل" د
 مغرور کښېنستلو معنا ښندي. دغه راز کښېنستلو ته په کندهار کې
 "په اډه مار کښېنستل" وايي. اډه مار د (په ځان مغرور) معنا لري.
 خوشحال خان په دستار نامه (۱۱ مخ) کې ويلي دي: "څوک
 چه دستار تړي - د دستار په حقيقت د وپوهېږي - د دستار حق د

وپیژني - قابلیت او لایقت د ئې حاصل کا - که قابلیت او لایقت
ئې حاصل نه کا - دستار په سر کا - برنډ کښینی - داهسې دستار،
دستار باله نه شي".

برنده:

خوشحال خان وایي:

چې سترگې په رنجو کړې، **برنده** کښینی خورې زلفې
چې غټ به درته گوري یو یو مرد بویه بللی
(۳۲۲- مخ)

په سواتنامه کې لولو:

نوم په خان باندې کیږده د عالمانو
په داهسې علم **برنده** کښینی ملا شي
(۳۴- مخ)

یا:

د خوشحال غوندې به مست گرځي په میو
چې هواد **برنده** سترگود چا ستاوي
(۴۰۹- مخ)

هجري ویلي دي:

یوه سترگه یم د گنگ بله جمناکرم
چه رایادې **برندي** سترگې د اشناکرم
(۸۴- مخ)

رحمان بابا وایي:

وبه نه وینې د ترکو **برندي** سترگې
مگر خان په خپلو وینو کشي سالو کړې
(۴۹- مخ)

د کندهار مولوي بريالي صاحب ويلي دي:
يامي خيال د **برندو** سترگو سو په زړه کي
يا په برخه د بډای سود دولت رنځ
(اهاړ - ۳۰ مخ)

په ظفر اللغات کي ئې د " غصه ناک، سپين سترگي او بې حيا "
معناوي هم ورته کښلي دي. د دې معناوو مصداق مانه په کلاسيک
ادب کي موندلی دی او نه مي پخپله لهجه کي. تر کومه ځايه چي ما
څېړنه کړې ده. (برند، برنده) دواړه په مثبتو صفتو کي راځي.

بدلي، سندري (غزلي، ترانې):
مفرد ئې (بدله) ده. د لغت په لوېديځ گړدود کي د (غزل) له
پاره زيات کارېږي. نوی نسل اوس د (سندري) ويی هم کاروي خو
په عامه محاوره، په تېره بيا د ښځمنو په خبرواترو کي (بدلي) لغت
ډېر کارېږي. په ختيځ گړدود کي د (بدله) جمع په اوږده (ې) سره
ليکي.

خوشحال خان وايي:

هو مړه بدلي هو مړه **سندري**
تمامې نه شوي د عشق خبرې
فهم مې وکړ د عشق په کار کښې
لرې نژدې دی نژدې دی لرې
(رباعيات - ۲۸۰ مخ)

په دستار نامه کي د "ازدواج د معاشرت" په برخه کي راغلي دي:
"چي ميره ئې غائب وي... **سندري** بدلي دا دي نه وايي -

حزن دلگري دي د غل، غل، غل" (۱۲۲ - مخ)

د سيد راحت الله راحت زاخيلي په لغات افغاني، د وزير
محمدگل خان مومند په پښتو سيند او د ميا بهادرشاه ظفر
کاكاخېل په ظفراللغات كي د دې لغت نسته والی پر دې خبره
باندي دليل كېدلای سي، چي په ختيځو لهجو كي دالغت دونه عام
نه دی چي قاموسو ته دې لار موندلې وي خو د خوشحال خان په
ژبه كي دالغت موجود وو.

بوده:

د بار وړونكي حيوان (خره، آس) په معنا په لوېديځه لهجه كي
ژوندی كلمه ده. خوشحال خان ئې هم راوړي:

په هر نام چې دي رضا هغه مي بوله
آدم زاد، فرشته، پري، **بوده**، ليوه يم
(۱۲۵- مخ)

بيهان:

د کندهار په لهجه كي بيهان د آس بچی ته وايي. په نورو
لهجو كي ئې د (بيان) په شكل تلفظ كوي. بنځينه جنس ته ئې
(بيانه) وايي.

خوشحال وايي:

بيهان د اسپو كله يکسان دي
ځينې ټټوان دی ځينې اسان دي
ځينې د بار دی د زیست روزگار دي
ځينې د تورې د برگستان دي
(رباعیات - ۱۵۶ مخ)

مولوي بريالۍ وايي:

درقيب په خوشگويي به غلط نه سم

پاي بسته وي په اول مزله **بيهان**

(اهاړ - ۹۰ مخ)

پدل:

محجوبيت، حيا، سام.

په لس زره پښتو لغتونه کي ئې د دې لغت معنا "اثر" کښلي دي. لغات افغاني نه دي ثبت کړي. پښتو سيند په "تاثير" سره معنا کړي دي او ظفراللغات ئې "شعور، بې عقل، اثر" معناوي بللي دي. پدل ماتېدل ئې په "بې اثر کول" سره معنا کړي دي. د خوشحال خان خټک کليات (نوي چاپ) په وييپانگه کي ئې "گټه، فايده، مثبت اغېز، ښېگڼه" معناوي ورته کښلي دي.

دا لغت د کندهار په لهجه کي ډېر عام دي خو کومي معناوي چي قاموسو کښلي دي، د کندهار د لهجې له استعمال سره ډېري نژدې نه دي. په کندهاري لهجه کي (له يو چا سره پدل ماتېدل) دا معنا لري چي له هغه سره اوس په خلاصه خوله، بې له کوم مانع او خنډه او بې له کومي ملاحظې راشه درشه، خبري اتري کېدلای سي. د مثال په توگه يو څوک د يو چا مجلس ته د شرم او حيا يا کوم بل دليل له اسيته ورتلای نه سي. يو بل څوک ئې له ځانه سره دغه مجلس ته بيايي. تر دې وروسته نو د ده پدل مات سو او نور نو په پوره زړه نوموړي مجلس ته ورتلای سي.

خوشحال خان خټک دا لغت کار کړي دي خو په معنا کي ئې زه شکمن یم. نه هغه معنا بکښي. موندلای شوم چي قاموسونو او دي

ده او نه هغه مطلب ځني اخیستلای سم چي زما پخپله لهجه کي
ځني اخیستل کېږي. گویا دا لغت په "حل طلب" لغاتو کي راځي.
خوشحال خان وایي:

نه ئې قدر شته نه بدل

ډیر تر مور او تر جرادی *

(۳۵۹- مخ)

دا بیت په ټولو چاپو "مرغلري"، "ارمغان" او "د خوشحال
خان خټک کلیات" کي په همدې شکل ثبت دی او د هغې غزلي د
پای له خوا دوهم بیت دی چي د پښتانه په ذم کي ویلې سوې ده او
مطلع ئې ده:

پښتانه که آدم زاد دي

په خویونو کښي هنادي

په نوموړي بیت کي "ترمور" کلمه ماته "ترهور، ترور" ایسي
او چاپي متونو دا کلمه سمه ثبت کړې نه ده. ځکه اول خو د
(ترمور) لغت هیڅ معنا نه لري او هیڅ قاموس هم دا لغت نه دی
راوړی. دوهم دا چي په نیم بیټي کي "ترمور، اوتر، جرادی" پرله
پسې راغلي دي او مترادف لغتونه باید وي. (ترهور، ترور) وارخطا
ته وایي، (اوتر) هم وارخطا، سراسیمه ته ویل کېږي او (جرادی) د
بې پروا، زړه ور ته وایي. دا معناوي له بیت سره لگېږي هم.

په ارمغان خوشحال (۳۹ مخ) کي راغلي دي:

د ناقصې پوهې بدل په کار نه دی

د دانا فکر خطر لري خطیر

د کندهار په لهجه کې (پل) په همدې معنا ژوندی او په محاوره کې عام لغت دی. څوک چې په کوم غټ سفر ځي، دوستانو ته وایي "حق راپل لرئ" یعنې که مو حق راباندې پاته وي، راوړې بڅښئ. دغه راز غوښتنې ته "حق پلټ" وایي.

(پل) لغت په همدې معنا په نورو لهجو کې نسته. ارواښاد سرمحقق دوست شینواري په "زړه پانگه" کې د دې لغت په باب لیکلي دي: "... (پل - پله = معاف، بڅښلی) صفت دی، چې د پښتو په لويديځه (د کندهار) لهجه کې یې څی ژوندی او مروجه لغت دی. خو په ختیځه لهجه کې له استعماله وتلی دی. دغه کلمه نه یوازې دا چې زموږ په لرغونې ادب کې زیاته استعمالیدله بلکې په آریایي ژبو کې یې ژوره ریښه لرله..." (زړه پانگه - سریزه - ۴ مخ. نقل قول کټ مټ او د چاپي متن په املاء رانقل سوی دی. م. ه).

خوشحال خان ویلي دي:

ما خپل خون ورته پل کړی

که زما د مرگ عذاب شته^(۱)

(۲۹۴ - مخ)

میرزا خان انصاري وایي:

چې په قصد و هسي جنگ و ته هوس کړی

اول خپله خونړې کړه پله پله

(۱۷۹ - مخ)

^(۱) د ظفر اللغات په مثالو کې دا بیت داسې ثبت دی: "که زما د خون عذاب شته"

په مټي:

بالآخره، منتها.

د کندهار په لهجه کې دا لغت د (ایله، ايله بېله) په معنا کارېږي. پوهاند زیار صاحب ټي (په) ځني غورځولی دی او پر ځای ټي یوازي "مټي" کاروي.

حمید وایي:

په دارنگ ټي تربېگه په هزار مټي
وساتلې په گرېوان کې سرې سکروټې
(۴۸۹-منځ)

مولوي بزيالی وایي:

ناامید اوسه له بنکلو "برياليه"
دوی په مټي عملي کا اول خپل ناز
(اهاړ-۴۸ منځ)

پوري ووري:

"په یوه خوا ننوتل او تر بلې خوا وتل" ته ویل کېږي. په قاموسو کې په "آنطرف واینطرف" ترجمه سوی دی. په لوېدیځه لهجه کې عام مروج لغت دی. په کلاسیک ادب کې ټي د استعمال موارد سته.

میرزا خان وایي:

بنايسته بانه ټي غشی د خدنگ دی

تر داسختوزېو به ووزي پوري ووري

(دېوان - ۲۲۵ منځ)

شمس الدین کاکړ ویلي دي:

د هجران په سیخ سوری شوم پوري ووري

لکه نې له هره بنده جدا وایم

(۹۱- مخ)

پوونده*:

په لوېديځه لهجه کې کوچيانو ته (پوونده) هم ويل کېږي.

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

ځيني ځيني پوونده شي

څوک حاصل له تجارت کا

(دېوان - ۲۰ مخ، د کابل چاپ - ۱۳۵۴ ش)

بل ځای:

پوونده و مزارع ته وکړه سانه^(۲)

د زړه ذکر دي پټی شوپوله پانه

(۱۹۳- مخ)

پېخر:

د (پېخر) لغت د کندهار په لهجه کې د (ډېر زیات) په معنا کارېږي. قاموسو په همدې معنا ثبت کړی دی او خوشحال خان ټي هم په همدې معنا راوړی دی:

* هغه څوک چې غیلي او بودگان پيايي، کوچیان راز-راز دي. خو هغوی چې د غیلو رمې لري، پوونده کوچیان وي (ع. پالوال).

^(۲) په زړه پانگه کې ټي "سانه" ته (خبره) معنا کېږي ده. په کندهاري لهجه کې "سیانه" هغه چا ته ويل کېږي چې (هوشیار، په خبره یوه) وي. سانه: هغه څوک چې

په پيڅر به د هر چا کره پراته وو^(۳)
 که دا درمي د ډلې غوندي ارزان وای
 (۳۳۸ - مخ)

خوشحال خان په سواتنامه کي وايي:
 که په سوات کې په پيڅر دي ورېري ماشي
 د منگورو، بروړو، ويل په چاشي؟
 (۷ - مخ)

پېزی:

مړاوی، پژمرده (پارسي).
 د کندهار په لهجه کي په همدې معنا ژوندی کلمه ده.
 قاموسو هم راوړې ده.
 حمید مومند وايي:

له ساده مخه د صبر سبق چارزه
 خو پېزی د خط په زېرو په زور نه شي
 (کليات - ۲۹۱ مخ)

تسپې:

د لغت د عربي (تسبيح) مفغن شکل دی. د کندهار په لهجه
 کي ئې وینګ عام دی. خوشحال خان ئې هم (تسپې) ليکي (د

^(۳) په حاشیه کې ئې کښلي دي چي د (پيڅر) لغت د چاپي دېوان؟ ترتیب و نکوسم نه
 دی لوستلی او (پخسر) ئې ليکلی او په ارمغان کي ئې (بې خرته) ځني جوړ کړي دي.

پېښور چاپ ۴۴۲ مخ د پوهاند زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو،
۲۴ مخ په حواله).

د عبدالحميد مومند په كليات او نورو ټولو چاپو كې ئې هم
(تسپي) كښلې دى؛

ساده د لـوـته كمنـد ږدي د نيولو
چې په لاس توري تسپي كاد آبنوس
(كليات - ۹۳ مخ)

تښتن:

د كندهار په لهجه كې تر ما وړاندي نسل دا كلمه (څښتن) نه
تلفظ كوله بلكي (تښتن) ئې ويله. په كلاسيك ادب كې هم
(تښتن) تر (څښتن) زيات كار سوي دى.

ميرزا خان وايي:

چې موجود ته ثريادى له شرا
د تښتن له حكمه نه دى ماورا
(۵۷- مخ)

د ميرزا په دېوان كې زه يو ځاى پر (څښتن) پېښ سوي يم
(۶۱- مخ) او دا راته د كاتب يا مرتب مداخله ايسي.

تلتك:

تلتك ته د پښتو په زياترو لهجو كې (برستن، برستنه) وايي.
په كندهار كې (تلتك) ډېر رواج لري. جمع ئې (تلتكان) وايي.
خوشحال خان هم تلتك لغت راوړى دى؛

کشکې ځوان د پښتانه په تنگ کښې مړ وای
نه چي گور لره روان شوله **تلتکه**
(ارمغان - ۶۱ مخ)

په متن کي د (وای) پر ځای (وی) او د (تلتک) پر ځای
(تولتک) راغلی دی. چي دغه ټي تحريفات دي.

تندی:

تندی د فارسي (پيشاني) په معنا د خوشحال خان په عصر
کي معمول لغت وو. دا لغت په لوېديځه لهجه اوس هم ژوندی او د
ورځنۍ محاورې لغت دی. په نورو لهجو کي د تندي پر ځای تنډه
او (وچولی) زيات کارېږي.
عبدالقادر خان وايي:

په دالاري تله په سترگو په **تندي** شي
ځکه پاتو د ناقص ځني قدم شو
(۱۴۳ - مخ)

بل ځای وايي:

څو دي زړه هـومره ستم کوه دلبره!
په **تندي** مي قبول کړی ستا ستم دی
(۲۶۸ - مخ)

حميد مومند هم (تندی) لغت راوړی دی:

وابه نه روم نور مخ له ساده رويو
که د خطاره مي کښېږدي په **تندي** بيا
(کليات - ۱۰ مخ)

کامگار خټک وايي:

په فراق ئې د خوږ (و) لېسو میگونو
دودسته **تندی** وهم لکه مگس
(دیوان - ۴۵ مخ)

بل ځای ئې ویلي دي:

چا چې زېرمه په دنیا د دین ونه کړه
په ارمان به دودسته **تندی** وهي
(۱۵۶ - مخ)

د کامگار خټک په دېوان کې یو ځای (وچولی) هم کارسوی دی:

(چې مې) ښکلې د بڼو په غشي ولي
نه کړم **وچولی** خپل تريو لکه هدف
(۵۳ - مخ)

د دغه بیت د اړوندې غزلې هر نیم بیتې یوولس هجاوي
(خپې) دی خو که څوک څیر سي د هماغې اړوندې غزلې په ټولو
بیتو کې صرف د همدې یوه بیت وزن ډېر وړان سوی دی اوله دې
ورانی څخه بیا څوک حکم کولای سي چې د دې وړانی گوته د
کوم بل چا لاسوهني ته نیول کېدای سي. زه حدس وهم چې د دې
بیت اصلي بڼه به داسې وه:

"نه به کړم **تندی** خپل تريو لکه هدف"

خوشحال خان هم د "وچولی" ویی راوړی دی:

په کاغذو کېنې خوانائې ولولي
چه کېنلې نه وي هغه څوک څه لولي
هسې مردان شته په دا دنیا کېنې
تختې د **وچولې** تختې د زړه لولي
(رباعیات - ۱۶۲ مخ)

دلته هم د څلوريځي وروستی بند د خوشحال د شعر رواني نه

لري؟

توري:

فلزي پیسې، پول سیاه (پارسي)، ایکی.

توري د فارسي (پول سیاه) او د انگرېزي (change) په معنا هم د کندهار په لهجه او هم په کلاسیکو ادبیاتو کې سته. د نورو لهجو ویونکي ټي دومره نه کاروي.

داناګسان دی وګړی کسی

د غره واورته لاسونه نیسي

درچه په سپینو په سرو موندل شي

دی ټي په **تورو** پیسورانیسي

(رباعیات - ۲۹۵ مخ)

د کندهار په لهجه کې "را نیول" د "پېرودلو" په معنا کارېږي. خوشحال خان ټي هم په همدې معنا راوړي. د پښتو د نورو لهجو ویونکي ټي نه کاروي. همدا سبب دی، چې زیاتره ټي "را نیول" لیکي خو هغه بیا د "گرفتن" معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه ۳۷ مخ کې وایي: "ځنې خوش نویس یوه قطعه، دوه درې بیته او کښي، په مهربها کیږي - ځنې په روپی، ځنې په توري...". په سواتنامه کې هم دغه لغت راغلی دی:

کله کله پکې هسې ارزاني شي

چې په دوو **تورو** د شلو مهماني شي

(۴- مخ)

ټول- (په لنډ واو).

دا لغت د کندهار په لهجه کې د (کښت، مخکې، جايداد) په معنا راځي. "غنم مو له خپله ټوله دي". يعنې غنم له خپلي مخکې څخه راته راځي. په بازار کې ئې نه رانيسو. دا لغت قاموسو اخيستی دی (ظفراللغات، زړه پانگه) خو په نورو لهجو کې دا لغت عام رواج نه لري. د خوشحال خان د دېوان زياتره ناسخان او ترتيبوونکي د دغه لغت په ثبت کې ستونزي لري او (ټول) ئې ليکي او سبب به ئې غالباً له دغه لغت سره نابلديا وي. خوشحال خان وايي:

اشنایي لکه ښه ټول چې ورته اش کړې

جدایي لکه ږلۍ وړانۍ د ټول کا

(۴- مخ)

یا:

چې هم ټول ځي، هم دلييه، دا طوفان دی که ږليه

چې بې ويري، مونده نه شي، هی توبه له هسې کښته

(۱۹۷- مخ)

حمید مومند وايي:

د حيا په ټول مې واوري ږليه

په خدا چې راته سپين کاندې دندان شوخ

(کليات - ۶۰ مخ)

په متن کې "ټول" ليکل سوی دی چې تېروتنه ده. په ويپانگه کې د "ټول" لغت نه راوړل بيا دا معنا لري چې د متن ترتيبوونکي دغه لغت نه پېژانده.

تيک:

دا کلمه په لوېديځه لهجه کې د (قد راست) په معنا زيات رواج لري. علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ ويلي دي:

تيک تیک څه اخله اوږده اوږده گامونه

په پسې د سرو، مایه او بنو کتار

(د افغانستان بدي ورځي - ۴۲ مخ)

د کندهار شاعر شمس الدين کاکړ وايي:

و شهرت و ته د ا هسي رنگ تيار دئ

په لږ تاوشي لکه ډول و ماته **تيک**

(۷۵- مخ)

د خوشحال خان په کلام کې يو ځای (تيکه) کلمه راغلې ده او له (تاجکه، ورکه، کنډکه، خټکه، ...) سره قافيه کړې ده. د کلياتو په کابل چاپ (۲۳۰ - مخ)، دانش چاپ (۱۴۹ - مخ) کې په همدې شکل ثبت ده خو د کندهار چاپ (تک) ليکې ده (۱۸۷ - مخ). ماته د (قد راست) او (سيده) په معنا ښکاري چې همدا (تيک) بايد وي.

چې ئې توره پکار نه وي جبطه ده

که ئې روغه وي د سپينوزرو **تيکه** *

(۲۳۰ - مخ)

د عبدالحميد مومند په دېوان (۱۷۴ - مخ) په در او مرجان (۵۴ مخ) او د عبدالحميد ديوان په (۷۷ مخ) کې د "تک" په شکل

ثبت دئ:

* ټپکۍ: د توري پوښ، د چارې پوښ، د خنجر، سپلاوې پوښ (ع. پالوال).

په لږتاو مه شه نادانه لکه ډول و شرته تک

(دېوان - ۱۷۴ مخ، د ۱۳۶۳ ش چاپ)

د حمید مومند په کلیات (۱۳۰ مخ) کې ئې په متن کې "تک" ثبت کړی دی خو په وییپانگه کې د "تیک" په شکل کښلی دی. په مختلفو چاپو کې د دغه راز ثبت څخه څوک ویلای سي چې د (تیک) لغت په همدې راز وینګ د دغو چاپو د ترتیبوونکو په لهجو کې عام استعمال نه درلود.

د عبدالحمید مومند کلیات په وییپانگه کې ئې "تیک" ته لیکلي دي:

"سینه وتی ولاړ، هغه ولاړ چې سینه او خپته ئې راوتې وي"

جوړه (فشار پر وروستی خپه دی):

په کندهار کې ناوي ته تر واده دمخه د خسر له کوره او تر واده وروسته د پلار له کوره چې کالي، پسرول او نور سوغاتونه لېږل کېږي، دې ته "جوړه" وايي. په دغه معنا ئې خوشحال خان په دستارنامه کې راوړي:

"... لکه د پښتانه دود د کشیده قميص، د پاڅو د سرکاه د مقنع، دا دودونه دي نه پرېږدي - هر کله چه په دا جوړه وواده شي - نورې مهینې جوړې دي زرگونه ورسره وي" (۱۳۲ - مخ).

چڼه:

د سپي د شرلو له پاره، چغه.

میرزا خان وايي:

غریب او سرگردانه و لا لهانده ته "دربدره، خاک په سره" ویل
کېږي. خو په ورځنیو خبرواترو کې د "در" پر ځای "دروازه" ډېره
مروجه ده.

اشرف خان وایي:

سحرگاه که اهل دل رب ته نیاز
هغه دموي دروازه د قبول باز
(۳۳۴- مخ)

درونه:

د انسان باطن ته (درونه) وایي. خو په کندهار کې د "زړه
یخولو" پر څنګ "درونه یخول" اصطلاح هم رواج لري. خوشحال
خان هم "درونه" راوړې ده:

د دوزخ لمبې به کار په عاشقانه کا
چي ئې تاود درونې دی په دال
(۸- مخ)

دفتین، دفتی، دپتی:

د کندهار صحافان دفتی هغه کلکه کاغذي تخته چې د
کتابو وقایې ځني جوړوي، دفتی بولي. خوشحال خان ئې د
"دفتین" په شکل لیکي. "مشق په تخته بدفتین بویه - که په نری
قلم ډیر کښې، خوش نویس به نه شي" (دستارنامه - ۳۹ مخ).
"بدفتین" زما په گومان د متن ناسمه لوستنه ده. سم شکل
ئې "مشق په تخته په دفتین (پر دفتی باندي) بویه".

دلي او هوري:

رحمان بابا وايي:

نه دلي شوي نه هوري شوي

تر مينځ د وېش شوي مذبذب

(۱۲۴-مخ)

حميد وايي:

که دلي سوال وځواب کړې مرد هاله ئې

چې غلط نه شي هوري په سوال جواب

(۳۳-مخ)

د کندهار په لهجه کي د دې دوو مکاني اشارو پر څنگ
(دوري) هم سته چي په نورو لهجوکي د (هيسته) لغت يو څه
ورنډې دي.

بريالي صاحب وايي:

د تنصيح عسکر دوري ساته ناصحه

زما د عشق په بغاوت دي د زړه سراي او

(اهاړ-۴۸ مخ)

دنده:

د کندهار په لهجه کي "دنده" د دوهمي څپې په فشار تلفظ
کېږي او د ختيځي لهجې تلفظ ئې د لومړۍ څپې په فشار دي.
خوشحال خان يې له کندهاري تلفظ سره سم کاروي، فشار ئې
پر دوهمه څپه اچوي او له (بنده، گنده) سره په يوه قافيه کي
راوړي.

چه نوکري کا شوک دېر گنده کا
 سړی آزاد وی خپل خان بنده کا
 تر آزادی نه به تر هيڅ نشته
 چه شوک په کور کښې خپله دنده کا
 (رباعیات - ۴ مخ)

دوخته:

دېر پخوا*، وختي لا، اول لا، مدتها پيش (پارسي):
 دا لغت په کندهاری لهجه کي سته او په ورځني محاوره کي
 ژوندی او د استعمال وړ لغت دی. له ظفر اللغات پرته مي په نورو
 قاموسو کي نه دی په سترگه سوی. په نورو لهجو کي ئې د کارولو
 په باب دقیق معلومات نه لرم. خوشحال خان ويلي دي:

دلور عفت غواره د زویه توره
 هغه چه د الری بلا ئې دوره
 چه د ائې نه وی مرگ ئې مېلمه شه
 موردې **دوخته** شی په دواړو بوره
 (رباعیات - ۷۸ مخ)

په فراقنامه کي راغلي دي:

په هر دم دي په مانې مرم
 خو په مرگ دي مړ **دوخته**
 (۲۴ - مخ)

میرزا خان انصاري دا کلمه دېره کار کړې ده.

لکه لمر دوخته لوی په نظر کښېوزي
چي شعله ئې په کمال شي صورت کم کا
(۲۸-منځ)

یا:

د عنقا طلب ئې نه وکړ دوخته
دنوسک په نفوته پاته شو پرتهور
(۷۱-منځ)

دیدی (سترگي):

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانجاوشي له هیره
نه به هیر دیدی روشني په رانجا کا
(۴-منځ)

په متن کي "روشن" دی چي د یوې هجا کمبود په شعر کي
سکته راوړې ده. په اصل کي ښایي تر نون لاندي زېړ یا له کاتبه
پاته سوی وي، یا به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړی.

دي وه:

"دي وه، دي وي" قسميه کلمات دي، يعني ذ قسم (سوگند)
پر وخت کارېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

داحمد رسول په حق دي وه يار به
خطامه کړه د خټک بنده ايمان
(۱۱۰-منځ)

"ستادي وي که به ئې راڅخه پټوې" اصطلاح په کندهار کي عامه ده.

ډکې، ډوکۍ:

(فشار پر لومړۍ خپه دئ) وچ بڼاخ، وچ لرگۍ:
رحمان باباويلي دي:

سره لمبه گوره چې څه کا په وچ ډکي
مخ ديار په رحمان هسي چاري کاندې
(۱۳۵- مخ)

يا:

کم بختان ديار په وصل کښي مهجور دي
د وچ ډکي بهر نه وي په بهار کښي
(۱۶۲- مخ)

هجري ويلي دي:

چنې زير گلونه وزوول له تنه
هريو ډکي نمونه د چندن هار که
(۱۳۱- مخ)

په متن کي "ډکۍ ئې" دئ چي د نيم بيتي يوه خپه ئې زياته
کړې ده او شعر ئې عيبي کړی دئ. که ئې د هجري پخپله ژبه
"ډکې = ډکۍ ئې" لوستلی وای دا عيب ئې له منځه تۍ.

په کندهاري لهجه کي ئې "ډوکۍ، ډوک" بولي.

"هوا داسي سره وه چي مرغه پر ډوک يخی کېدی" (زما د

سپين سري مور له خولې).

رو:

لار، وار، مجازاً د ازدحام، گنه گونه په معنا هم کارېږي. په
لوېديځه لهجه کې ژوندی لغت دی. هجري وايي:
په دوکان د ښکلو وود صورت نشته
واړه زړه سودا کوي صاحب مداردی
(۵۰۴-مخ)

خوشحال خان د (لار) په معنا کار کړی دی:
زه خوشحال خټک د هغه چا بنده یم
چي ئې وود زړه د خولې سره یکسان وي
(د خوشحال خټک کلیات - ۳۵۷ مخ)

رودبار:

رودبار په لوېديځه لهجه د (رودخاني، د رود غاړه) په معنا

کارېږي.

رحمان باباويلي دي:

هغه ملک چي په کښې سيند و **رودبار** نه دي
دهقانان به ئې همه خانه خراب وي
(۱۰۷-مخ)

کامگار خټک وايي:

بې له تا په ماد گلوباغ زندان دی
ماهی کله بې **رودبار** مومي حظ
(دېوان - ۴۹ مخ)

روک:

په کندهاری لهجه کې "روک" د (صريح، خرگند، په ډاگه،

تورت) په معنا کار پري. هجري وايي:

دانايان دي روک دما په شعر گوري
نيک و بد به ئې روشن کاندې محک يم

(۴۰۸-منځ)

په چاپي متن د لومړي نيم بيتي ثبت سم نه دي او داسي ثبت
سوي دي:

"دانايان دي روک د شعر په ماگوري"

ماگوتي پکښې ووهلې او سم مي کړ.

رېږ:

د مرغانو (چغار او خواندن) ته وايي. په لوېديځه لهجه كي
ژوندی لغت دي.

عبدالحميد مومند وايي:

په چمن کې د بلبلو اورم وېږ
رنگ د گلودی له رنگه درنگرېږ

(۸۶-منځ)

مولوي بريالي وايي:

سهار وېږ بلبلان يو په بل وصيت کا
چي د "گلوپه گلزار نسته باور"

(اهاړ - ۴۰ منځ)

رېگ:

د پښتو په ځينو لهجو كي د (رېگ) له پاره (شگه) لغت عام
دي. خو په کندهاري لهجه كي شگه اورېگ دوه جلا جلا نومونه

دي. رڼگ هغه ماده ده، چي په انگرېزي ژبه کي ئې (sand) بولي او
شگه هغو ميدو ډبرو ته وايي چي په انگرېزي ورته (graval) ويل
کېږي. د "رڼگ" په نامه د کندهار په جنوب کي يوه منطقه هم
سته چي د پاکستان سره پوله جوړوي او هغه رڼگستان دى.

رحمان بابا وايي:

عمارت په سرد **رڼگ** روان کاندي
هرچه کاندي عمارت په د ادنيا
(۷- مخ)

عبدالقادر خان وايي:

که عقل پوهه که تبخ که د ډنگ وو
په پښتانه کې د خوشحال بېگ وو
زرئې همت و ته په شمار د سلو وو
زرئې سخا ته د صحرا **رڼگ** وو
(۳۷۶- مخ)

بل ځای ئې "شگي" داسي راوړي دي:

جمعيت چې له دنيا په دنيا غواړي
هغه غړي په معنی د **شگو** پړی
(۲۴۹- مخ)

حميد وايي:

لکه سېل چې رږوي کمرد **شگو**
نړوي مې هسې مينه وار په وار
(کليات - ۶۹ مخ)

دلته "شگي" د "رڼگ" معنانه ورکوي.

بل ځای:

کوم ساعت به دې سرلاندې ځنې لگي
د **شگلن** کمر په سرباندې ولاړه
(۲۲۰-منځ)

بل ځای "رېگ" هم راوړي:

په خوله پټه يشېده لکه پوخ دېگ
رژېده ئې د ژوندون له مخه دېگ
(۳۹۱-منځ)

شمس الدين کاکړ (شگي) د (رېگ) په معنا نه راوړي:

که به څوک شمېري غمونه د هجران لږ
د هغو په نظر **شگي** د يابان لږ
(۶۱-منځ)

زنګاري:

يو راز رنگ ته ويل کېږي. د کندهار تلفظ ئې "زنګالي" دی.
رحمان بابا وايي:

د گلگونو ميوه ناوې راته ناسته
زنګاري کميس اغوستی د مينادی
(۲۲۱-منځ)

سازل:

د "خلقت" په معنا په لوېديځه لهجه کې سته. په دغه لهجه
کې (رازل) هم په دغه معنا کارېږي.
ميرزا خان وايي:

مخلوقات د آدم زاد د پاره و شول
او سړي دي معرفت سرع سازلي
(۴۵- مخ)

سايه:

خوشحال خان خټک د (سيوري) تر څنگ د (سايه) کلمه
هم زياته راوړي او دا هغه کلمه ده چي د عاميانه معياري ژبي
لارويان ئي د کندهار د لهجي د گډوډۍ په ثبوت کي راوړي.
خوشحال خان وايي:

څوک چې مخ په نمر روان شي خودی گوري
چې **سايه** ورپسې درومي په قفا
(۱۰- مخ)

يا:

بادشاهي ئي په نصيب او په قسمت وي
چې **سايه** د چاپه سر کاندې همای دی
(۳۱۲- مخ)

يا:

که دې په غولی ولاړه ونه ده
هومره پرې ویاړه څو لویه پلنه ده
یابه میوه لری یابه **سايه** لری
جوړه په ونه باندې ستاینه ده
(رباعیات - ۱۰۱ مخ)

په دستار نامه ۱۹۵ مخ کي راغلي دي: "د بدر په ورځ رسول
عليه السلام تر **سايه** لاندې ناست وه - اصحاب په نمر وو".

هجرې وارس:

که سایه د مرغنه وشي ستا په ونه
خه عجب که ئې له وزنه خمیده شي
(۵۰۹- مخ)

عبدالقادر خان وايي:

تر سایه ئې د جنت خوښيه مومم^(۱)
د خپل يار قامت و ماته شو طوبا
(۳۰- مخ)

رحمان بابا ئې يو ځای د شعري اړتيا له مخي (سایا) هم

راوړي:

نه يم خوش د سرو گلونو په سایا زه
خوښ يم ستاد مخ په اورباندي جليازه
(۱۵۳- مخ)

حمید وایي:

له مستيه ښاخ ښوره د سحر باده
چې سایه ئې پر زلفانو و ښورېږي
(کلیات - ۲۸۵ مخ)

میرزا خان ویلي دي:

مخ په مخ ئې واړه رنگ له رنگه ویوست
په سایه ئې دولت رانیو له همایه
(۱۰۴- مخ)

بل ځای وایي:

منقلب د ناز په سیوري فراغت کا
بې سايې برهنه خبردی له تموزه
(۱۴۶- مخ)

(۱) په اصلي ک. (مومم) دئ.

میرزا حنان بارکزي ویلي دي:
 سیابختی لکه سایه راپسې خُغلي
 چي داستا په توروزلفو شم اشنا
 (۳۶- مخ)

د خوشحال په دېوان کي (سیوری) د (سیوره) په شکل هم

سته.

چې ئې **سیوره** په ماوه لکه بادشاه وم
 ستاد توروزلفو سیوره همایي ده
 (۲۸۲- مخ)

عبدالقادر خان خټک هم سیوره راوړې ده:
 مستغني دي د جهان له بادشاهي کرم
 د همای تر سیوري به ده ستا **سیوره**
 (۱۹۱- مخ)

د میرزا خان په کلام کي هم (سیوره) خوځایه راغلې ده.

که ته مخ په نمر ونیسې
 درپسې به درومي **سیوره**
 (۱۳۴- مخ)

خوشحال خان هم یو ځای (سیوری) د جنس له مخي مونث

کار کړی دی.

اشناته وایه نه شي، نااشنا به څه خبریږي
 داراز چې له مانه دی اورېدلی خپلې **سیوري**
 (خوشحال - ۴۳۶ مخ)

دا هم باید وویل سي چي د کندهار په لهجه کي (سیوری)

کلمه هم سته. مولوي بريالی وایي:

ماد تشهير منصب بخښلى دى او مه زاهد ته
د گمنامۍ د پردې سيوري مې وجدان كى پوخ
(اهاړ - ۲۸ مخ)

سپم:

(د لومړي توري په سكون) د ستنې سوري.
د رحمان بابا په دېوان كې ئې "سم" ليكي:
بې د ستال زيا مخه وبل مخ ته
منتظر د يوې ستنې تر سم نه ديم
(۷۵ - مخ)

سپومي:

مړ سپمى. خوشحال ويلي دي:
دا دواړه بدن نه گوري له كسته
په ښه مخ باندې ومه شه دانې، سپومي
(۴۰۷ - مخ)

د كندهار په لهجه كې مړ سپمى د مخ د پوست يو راز ناروغي
ده، چې پر مخ باندې سپېرې، ياسرې ټپلي (داغونه) پيدا كېږي.
زما په خيال مړ سپمى به هغې جلدي ناروغۍ ته وايي چې كابلان
ئې (رشك) بولي.

ستاره:

(د لومړي توري په سكون):
دا لغت د "دېدې، درنښت، هېبت" په معنا په كندهار كې

کارپري. بنځمني ٿي ڊهر وايي. کوچنيانو ته چي دوعا کوي، داسي ورته وايي:

"خدای دي د ستارې و د باري کي". د "ستارې" کلمه له (ستر) سره څښتنی رابطه لري*.

خوشحال خان په سواتنامه کي وايي:
پوهېدم دماستاره وه پرې غالبه
له هیبته ټي داووته له ژبه
(۵۵- مخ)

سرگومه:

بې هوښه، هغه ناروغ چي سر ټي د راپورته کېدلونه وي.
د کندهار بنځمني وايي: د زوی مي ټکولې تبه ده، له پرون
راهیسي سرگومه پروت دی.
رحمان بابا وايي:

خدای راپېښه نری لار کړه نالیدلي
لکه وړانه ماشوره چي وي سرگومه
(۸۰- مخ)

سسۍ:

یو راز دښتي بوټي دي. په رېگستان کي زیات پیدا کېږي. د
کندهار خلک ټي د اور د پېلوڅي په توگه کاروي.

* ښایي له ستوري سره اړه ولري. څوک چي لېزیمه وي، وایي ستوری ټي لوېدلی دی.
لېزیمه: عاجز، اسکیږلی (ع. پالوال).

خوشحال خان ويلي دي:

ستاد مخ په سينه سوزم، لولپه شوم
د آتش لمبه هيڅ نه پريږدي د سوسي
(۲۵۶ - مخ)

سمندر:

د (سمندر) کلمه چي اوس د (بحر) په معنا زياته رواج لري، په کلاسيک ادب کي په دغه معنا نه موندله کېږي او د کندهار په لهجه کي هم په دغه معنا نسته. په دغه معنائې د رواج زمانه، چي د اردو ژبي تر اغېزې لاندې پښتو ته راننوتلې ده، تر شلمې پېړۍ ها خوا ته نه اوږدېږي. هغو مستشرقينو چي په پښتو ژبه کي څېړني کړي دي، دا کلمه د (درياب، بحر) په معنا نه وه اورېدلې. پروفيسور دورن او هنري والتر بيليو پخپلو ترتيب سوو قاموسو کي د (بحر، درياب) په معنا نه ده ثبت کړې، بلکي په هغه معنائې ثبت کړې ده چي په کلاسيک ادب کي راغلې ده. په کلاسيک ادب کي (سمندر) د هغه حيوان په معنا راغلی دی، چي وايي په اور کي ژوند کوي.

وزير محمد گل خان مومند په پښتو سيند (د ۱۳۱۶ ش چاپ) کي د سمندر کلمه گرسره لري نه. ده د "اوقيانوس" له پاره پښتو معادله کلمه "سيند" بللې ده (۵۱ - مخ). د دې معنا دا ده چي د وزير صاحب مرحوم په ژوند کي دغه کلمه (سمندر) د (بحر) له پاره نه کارېدله. که سمندر کلمه د ده په ژوند کي د پښتو کومي لهجې د (بحر) له پاره کارولای، هرومرو ئې ثبتوله.

په (لس زره پښتو لغتونه) قاموس کي چي د ارواښاد وزير

صاحب تر قاموس (پښتو سيند) څلور کاله وروسته د کابل د پښتو ټولنې د معاون محمد اعظم ايازي او د لغت د څانگې د نورو غړو په همکاري ترتيب سوې دى، هم د (سمندر) کلمه نسته.

د ارواښاد سيد راحت الله زاخيلي په (لغات افغاني) نومي کوچنوتي قاموس کي چي (سمندر) کلمه هم د "دريای اعظم - آگى کاکير" په معنا و ثبت سوې ده، زه ئې د اردو ژبي اغېزه بولم. (زما سره چي د لغات افغاني کومه نسخه پرته ده، د چاپ نېټه نه پري).

(سمندر) په پارسي ادب کي هم د نوموړي حيوان په معنا کار سوې دى.

شيخ سعدي عليه الرحمه وايي:

سمندر نه اى گرد آتش مگرد

که مردانگى بايد آنگه نبرد

په لغتنامه دهخدا کې کښلي دي چي سمندر له يوناني لغت سالامندرا "څخه مشتق سوې دى او په فرانسوي ژبه کي هم له مدغي ريښې څخه په همدغه معنا (salamandre) سته.

سالامندرا د اور پرښتې (فرشتې) ته ويل کېدله.

د خوشحال خان خټک په کلياتو (د دانش ټولنې چاپ) کي د غزلياتو برخه د (سمندر) لغت له اسيته وکتله، فقط يو ځاى ي و موندله او هورې هم د (بحر) په معنا کار سوې نه وه:

ژواک ژوندون مې همگي واړه په غم شو

غم په مثل لکه اور زه ~~سمندر~~

د خوشحال در باعيا تو په برخه کي مي سمندر هيڅ په سترگه نه سو.
حميد مومند وايي:

هسي يم په درد و غم کي د دلبر خوښ
لکه اوسي په سره اور کي **سمندر** خوښ
(۹۶- مخ)

ميرزا حنان بار کزی ئې د درياب په معنانه، بلکي په دا دوه مه
معنا کاروي:

حذر خو وکړي "حنان" د عشق له اوره
همېشه وي دا ور خلاص پر **سمندر** در
(۵۹- مخ)

يابل ځای وايي:

ديار عشق را کښي پيدا کړ هسي سوز
سمندر راته حيران دئ شب وروز
(۶۸- مخ)

شمس الدين کا کړ ئې هم د درياب په معنانه راوړي:

علاوه د يار غمونه پسي غواړم
نه مېرېم **سمندر** غوندي په اور
(۵۱ مخ)

سنگره:

غټه گردی ډبره. په لوېديځه لهجه کي زياته مروجه کلمه ده.

حميد وايي:

اوس حميد کوي نارې د يار له غمه
چې نه ولې دار قيب په لو **سنگره**

بناغلي پالوال صاحب د ډبرو نور انواع داسي راوړي دي:
 کانی، اره، پرېښه، تېره، گوسه، لپانکی، گیندجوړی، غرگی،
 بغری، شاخه، بغرگی یا لوره ډبره، واری، مرغ، شکه، ریگ، سال. (د
 تفصیل له پاره وگورئ: معیاري پښتو - ۲۵۹، ۲۶۰ مخونه). زه به
 پر دغو نوموړي باندې (سنگچل، سخر، او کرکنده) هم ورزیاته کړم.
 * * *

سوی اولوی:

عبدالقادر خان ویلي دي:

یو مجنون سوی اولوی د عشق نه و
 مینې ډېر کرل تر مجنونه سوي لوي
 (۳۱۴ - مخ)

یابل خای وایي:

د عالم له ویري آه و کښلی نه شم
 په کوگل کي مي دننه وشول لوي
 (۳۱۹ - مخ)

په حاشیه کي ئې (لوی) د دود په (گرد) معنا کړی دی؟
 (لوی) د (الپیل) سره بې رابطې نه دی. الپیل پر اور باندې د پسه
 د پوست سوځلو (پخولو) ته وایي. د کندهار قصابان د ژمي په موسم
 کي پسه الپي. د (الپیل) له پاره د (الوی) اندول د پښتو په نورو لهجو
 کي سته. پسه الپیل کېږي او غنم په وږي کښي او همداسي جواړي
 الوئ کېږي.
 په (لولپه = مکوت) کي د سر (لو) هم له (لوی) سره یوه
 رېښه لري.

سيب:

خوشحال خان خټک د (سيب) او (منه) کلمې دواړه راوړي
خود (مني) استعمال بېخي لږ دی. د پښتو په لوېديځه لهجه کې د
(سيب) کلمې استعمال عام دی. خوشحال وايي:

پوزه ئې غونچه وه د زنبق، سيب سپينه زنده ئې
مشک د مخ خالونه په مخ کښلي مه پارا
(۷-مخ)

يا:

لکه و، د زرخ سيب په هغه شان دی
نه چې اوس ئې تېرو پردي تلذذ
(۴۸-مخ)

يا:

لکه سيب زما په خوله کې
غه شپږين ذقن وای تل
(۱۰۹-مخ)

يا:

چې يا سيب يا بهي کيږي
بصل مه شه، حنظل مه شه
(۲۹۸-مخ)

په يوه ځای کې چې ما د خوشحال خان په کلام کې (منه) وليدله
هغه ياد ترتيبوونکي له خواناسمه لوستل سوې وه. بيت دادی:
هيڅ پرې نه پوهيږم، دادي زنه که منه ده
خال دې دی د زني که دانه د ممانې
(۴۸۲-مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په دوهمه او څلورمه خطي
نسخه کې دانیم پیتی داسي دی:
هیڅ پرې نه پوهېږم چې دا وېرې مکه (ده) که مده

یا:

نن په نظر راغله یوه تری
زنه ئې ~~سپب~~ وه شونډې نری
بله بده نه وی هسې دلبره
نه په خشکۍ نه په تری
(رباعیات - ۲۸۵ مخ)

په سواتنامه کې راغلي دي:
دُر، شبه، کانی، یاقوت ورته یو شان دي
~~سپب~~، شلغم، انار، بهي ورته یکسان دي
(۲۵ - مخ)

رحمان وایي:

چي یوسف غونډي هزار پکښې پراته دي
بندیوان دهغه ~~سپب~~ ذقن په چاه یم
(۷۳ - مخ)

یابل خای وایي:

که ئې زنده د خوانۍ په وقت کښې ~~سپب~~ وي
هغه ~~سپب~~ ئې په پېرۍ کښې بیا حنظل شي
(۲۰۹ - مخ)

هجري وایي:

دواړه شونډي ئې نبات انتګي ~~سپب~~ دي
د عشاقو زړونه ټول په دغه خوان کا

عبدالقادري خان ويلي دي:

دائي شوندي دي که لعل يا ياقوت دی که مرجان
سپې دی دا که ناشپاتي که د بخت ستوري که ذقن

(۱۳۲ - مخ)

حميد مومند په يوه مخ کي د پنځو بيتو په فاصله هم (منه)
راوړې ده او هم (سپې).

خه تعريف ئې کړم د زني له د درخشه

د عيسي له لاس منه وه حيات بخشه

(۴۸۷ - مخ)*

پنځه بيته وروسته وايي:

په سينه ئې جلوه گرده غوره سپې وو

مجبرب دارو دوا ده — آسيب وو

ميرزا حنان بارکزي ويلي دي:

دائي زنده ده که سپې ده، د "حنان" د زړه آسيب ده

چي په تش آرزو ئې کپړي درنځو روزپو دوا

(۳۹ - مخ)

په کلاسيک ادب کي د (سيب) کلمې له دونه (دومره) پراخ
استعمال سره سره به بيا هم د عاميانه معيار لارويان حق ولري،
چي لوېديځه لهجه د دغي کلمې د استعمال له اسيتته وکړي.

سیری:

وقف سوي مخکه.

په سواتنامه کي راغلي دي:

* که منه په قافيه يا بل داسي ځای کښي راغلي وي چي له سبب سره ئې د اليشېدني

چې ملاد "ميان نور" په حکم درومي
هم هغه د سوات په ملک کې **سیری** مومي
(۳۶- مخ)

سیږمې، سیرمې:
د پزي سوري، چې په پارسي ئې (سوراخ بيني) بولي.
خوشحال خان په دستارنامه کي ليکي:
"په ژمي د باز د دومې د زکام د نزلې هم بد کښنده زحمت دی.
سیږمې ئې ونيوی شي ... د مهورې مرغونه ئې دي واخلي- اوبه
دي ئې نچورک - په شيرمو کښې دي ئې وڅڅوي ... " (۶۴- مخ).
په دستارنامه کي ئې د "سیرمې" شکل هم سته "... په شپه
په ورځ که د میره تريوه سیرمې ويني ځي تر بله زوې ځي ..."
(۱۲۱- مخ).

سیخ پري، سرخ پري، سرخ سري:
دا درې نومونه دهیلیدو د جلا جلا جنسونو دي. (وگ: ښکار و
کندهار- د لیکونکي اثر - ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۱۴ مخونه).
په فراقنامه کي لولو:

مرغاوی په هر هر لوروي
سوناهم پکې لایروي
په آخر راشي **سرخ پري**
هم سیخ پري هم **سرخ سري**
(۴۷- مخ)

دلته د مرغابی کلمه باید د پای د تانیثي (ی) له اسیته

فارسي ڪلمه ونه گنل سي. دغه راز پسوندي (ی) په فارسي ژبه
کي نسي ويل کېدلای. د پښتو تائښت پر تطبيق سوئ دی.

سېر:
په کندهار کي (سېر) د (من) په اجزاوو کي دی. يو من
خلو پښت سیره دی. د سېر وزن له (خورد) سره برابر دی. په نورو
سيمو کي (سېر) تر منه په تاله ډېر دی. د کندهار يو من لس پاوه
دی په داسي حال کي چي د نورو سيمو سېر شپاړس پاوه کېږي.
د حميد مومند په کلام کي (سېر) تر منه کم ښوول سوئ دی:
په غرورد توان تېری په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سېر* گوره
(کليات - ۲۱۷ مخ)

سیله:

طرفداري، پلوي.
په کندهاری لهجه کي په همدې معنا ډېره کارېږي.
خوشحال په سواتنامه (۵۸ - مخ) کي د لغت داسي راوړی دی:
که په دا طور اورپورې په درست سوات شي
مگر هاله دما سیله مکافات شي

شاره:

د کندهار په لهجه کي هواره پيټه لويه ډېره چي غله پر
گیرگیره کېږي. (شاخه، شياخه) د قبر ډېري ته وايي "هنه وخت

به پوه سې چي سر دي د لحد شاخه ووهي."

ميرزاخان وايي:

د قضا شاره به ستا څنگونه مات کا

که تهر خو پورته پورته په هوا ځي

(۲۴۲- مخ)

شامت:

شامت په لوېديځه لهجه کي په همدې شکل د (نحس) په معنا مروجه کلمه ده. د پښتو نوري لهجې ئې د (شوميت) په بڼه اوس کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشحال په کلام کي د "شوميت" شکل د کرلانی لهجې ځانگړتيا بولي.

خوشحال خان د شامت کلمه خو ځايه راوړې ده:

چې د کښليو تداره راڅخه لاره

خبر نه يم کوم گناه و کوم **شامت**

(۳۷- مخ)

يا:

په **شامت** ئې د ماتري غرنيزي

لاپه داد اړيدو بصر نشته

(۳۰۵- مخ)

يا:

دا کل **شوميت** د نفس دی چې په تاشې هسې شندې

هزار رنگه غمونه فسادونه دم په دم

(۱۵۲- مخ)

يا:

مور بې بي حليمه ر

۱۳۸۹ - ۹ - ۲۶

۱۴۰۵ - ۱۲ - ۱۸

نه نېټه په کاناډا

کي ونځان سوو، او

په کښه کي خاورو ته

و سپارل سوو،

انا لله وانا اليه راجعون

چه کار ئې پيايي فلک په کښته

چارى به کاندې بې مصلحته

کجیر که خیر دى چه بې تدبیر دى

په خزېه بند شى له دې **شامت**

(رباعیات - ۵۹ مخ)

رحمان بابايې هم (شومیت) ليکي:

دا همه واره **شومیت** دى دشومانو

گنه ته د چاپه زېرمه نه ئې سترې

(۲۴۹ - مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

په **شامت** د ديو سړيو باران پرېږده

شکر دا چې اور نه ووري له اورو

(۱۳۶ - مخ)

زما په فکر د دې کلمو ريښه په "شوم" کي سته؟

په ارمغان خوشحال کي د "شامت" شکل خوندي دى. (وگ:

۱۶، ۲۰، ۴۲ مخونه او نور)

شبه:

د لومړي توري په زېر او د دوهم په زور (فتحه).

يو ډول مصنوعي (نقلي) مری ته ويل کېږي. په کندهار کي ئې

ښځمني پېژني (زما د خلور اتيا کلني مور په تصديق). ما د لومړي

توري په پېښ او د دوهم توري په زور اورېدلى دى. په لغات افغاني،

پښتو سيند، د خوشال خان خټک کليات په ويپانگه کي دا لغت

نسته. ظفر اللغات اخيستی دى خو هورې ئې د تلفظ په باب څه نه

دي ليکلي خو د خوشحال خټک مرغلري (۳۹ - مخ د کندهار چاپ) په حاشيه کي ئې ورته کښلي دي: "په چاپي نسخه کي لمړی توری زېر او دوهم توری زور لري، په قلمي نسخه کي محشي (مشکني) ورته کښلی دی. چي مصنوعي مری ځني مطلب دی".

خوشحال خان وايي:

له ياقوته دي هاله سيالي شېبه کا
که د اور په تاو کښې دانه شي بې آبه
(مرغلري - ۳۹ مخ)

په سواتنامه کي لولو:

په تمیز کي سراسر واره مبهوت دي
چې ږلۍ ورته گوهر، شېبه ياقوت دي
(۲۱ - مخ)

بل ځای:

دُر، شېبه، کانی، ياقوت ورته يو شان دي
سيب، شلغم، انار، بهي ورته يکسان دي
(۲۵ - مخ)

شک*:

په يوه شي خبر (آگاه).

دا لغت په همدې معنا په کندهاري لهجه کي ژوندی دی. "ولا که په شک لا یم" يعني قسم ده، که په خبر یم. دا لغت قاموسو

* د کندهار په پښتو کښي "جگ درېدل" مانا لري. محضي شک شک ده. په دغه مانا له مشکوک، شک کول څخه دی. خودبنکه په شک لا دي: نه پرې پوهېږي. شک شک ده بيجلويو بازي هم ده (ع. پالوال).

په دغه معنا نه دي اخیستی. خوشحال ویلي دي:
 په ناحق ئې په زندان کړم یو شو کاله
 خدای خبر دی که په خپل گناه زه شک یم
 (ارمغان - ۲۴ مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هسې زشت عمل مي اوليد له ناکسو
 چه له گرگه لیده نشي نه پرې شک یم
 (۹۶ - مخ)

بل خای وايي:

د بنایست پوله دي چرته ده حیران یم
 نه مې حد یقین موندلی نه پرې شک یم^(۱)
 (۴۰۷ - مخ)

شکرپاره:

د زردالو په شان مېوه ده. معمولاً وچه کارېږي. د کندهار د
 وچي مېوې په صادراتو کي مهم قلم دی. په قاموسو کي مي په
 سترگه سوی نه دی.

خوشحال وايي:

دواړه شوندي دي خوږې شکرپارې دي
 د گلابو گل دي دواړه رخسارې دي
 (۳۸۰ - مخ)

^(۱) د انیم بیټی په متن کي "نه ئې حد یقین موندلی نه پرې شک یم" دی. ما سم کړ.

شمله:

د پښتو په زياترو لهجو کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده چي د ولونو د پاسه د جوغې په شان جگه ولاړه وي. په کندهارۍ لهجه کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده، چي د غوږ پر برابري مخ يا شاته کښته راڅرپري*. خوشحال خان سره له دې چي په اشعارو کي ئې يو ځای شمله د بگړۍ د جوغې په معنا کاروي (دستارنامه - ۱۲ مخ) خو په مجموع کي ئې د شملې تعبير له کندهارۍ لهجې سره سم دئ. دی په دستارنامه (۵ - مخ) کي د حضرت رسول ﷺ د شملې د اندازې په باب ليکي: "په ځينو روايتونو د رسالت پناه درې دستاره ياد شوی دی - يواځه لس گزی، شمله ئې نيم گز شرعی - دويم دوازه گزی، شمله ئې يو گز هغه د جنگ ده - دريم شپاړس گزی، هغه به ئې په اختر په جمعه په سر تاپه".

لوستونکي متوجه دي که خوشحال خان د بگړۍ له شملې څخه مراد دهغې جوغه وای، نو نيم گز يا گز شرعي جوغه جگه درېدلای نه سي اونه په پښتنو کي چا په دغه اوږدوالي جوغه ليدلې ده.

تر دې چي ورته پر سو، خوشحال خان پخپل يوه شعر کي شمله له زلفو سره تشبيه کړې ده. زلفي څرېدلي وي جگي نه درېږي. بيت دادئ:

يو ځل ييا سر توره مسته راښکاره شه!

ميف الدين (مير) دې په سپين مخ شملې شملې وي

(۳۶۴ - مخ)



* سيکان و لنگوتې ته بگړۍ وايي. ځکه نو په کلاسيکو ادبياتو کښي دستار راوړه
سوئ دئ (ع. پالوال).

اشرف خان هجري هم شملې او زلفي سره تشبيه كړي دي.

دې وايي:

توري زلفي دي دائم شملې شملې دي
له بڼه مخه دي هرگز مه شه جدا نور
(۳۳۱-منخ)

شموخه:

په وريجو كي هغه ناپاكه سوې دانه چي پوست پر پاته وي.
كندهاريان ئې "شماخه" بولي.
ميرزا خان ويلي دي:

له عاده عبادت لره نه درومي
په پاخه اتم كښې اوم لكه شموخه^(۱)

(۱۲۴-منخ)

د كابل چاپ ديوان په لغتنامه كي دا لغت نسته. خود پېښور
چاپ په "فرهنگ" كې دې لغت ته كښلي دي: "يو قسم وابنه چه
خوند ئې تريو دي". په پارسي ئې (شماق) بولي (د لس زره پښتو
لغتنه په حواله).

شنه:

وحشي وابنه.

په دستارنامه كي راغلي دي: "د آس سر كشي" سواره د
ناپوهې شي - يا ئې بې روخه په تازيانه ووهي، يا ملونه ناموافقه
ورواچوي، خوله ئې خوږ كا - يا جاي بند وي، شنه ئې خوږلي

^(۱) په پېښور چاپ دېوان كي دوهم نيم بيتي "په پاخه طعام كښې اوم لكه شموخه" دي.

وي... "(۵۰ - مخ).
 په کندهار کي قصابان د پسرلي پر وخت وايي: "پسونه پر
 شنودي، غوښه ئې پېخونده سوې ده".
 په پورته نقل قول کي "جای بند" اصطلاح هم په کندهار کي
 عامه ده. د دغه ځای خلک وايي "تر جای بنده آس، گڼسته خرښه
 دي".

شوپرک:
 شوپرک ته د پښتو په نورو لهجو کي "کڅلکی، اسمان
 کڅلکی" لغتونه سته. عبدالقادر خان ئې د "شوپرک" په نامه
 راپېژني. د کندهار پښتانه ئې هم "شوپرک" بولي.
 عدل چي د ده لکه افتاب په جهان وخت
 پټ په سوراخونو کي ظالم، **شوپرک** وار شو
 (۴۷۸ - مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
شوپرک چي په حجاب گرزي له ورځي
 د دیدن طاقت ئې نه لري نظر
 (۶۶ - مخ)

بل ځای وايي:
 عارفان د دواړو کونونو تداره کا
شوپرک په تیاره گرزي بې نظره
 (۱۳۱ - مخ)

په زیاتره دېوانو کي د پارسي میرزايي کتابت تر اغېزې
 لاندې د (شوپرک) نوم (شب پرک) لیکل سوی دی. د میرزا حنان

بارکزي په کلام کي لولو:

رقيب نه شي ستاد مخ سيل کولای
شب پرک شي له پرتوه د آفتاب ورک

(۷۸-مخ)

مولوي بريالی وايي:

سره څه دي د گلرخ او د شين خانو؟

پرډپوه کله وهي شو پرکان موج

(اهاړ - ۲۳ مخ)

په اصل کي د ميرزايي کتابت تر اغېزې لاندې (شب پرکان)
ليکل سوي دي.

شوکور:

هغه څوک چي د شپې له خوا په سترگو هيڅ نه ويني.

عبدالقادر خان وايي:

چې رقيب ئې مخ ته گوري زه هم گورم

دا کتل به مې شوکور کاندې پوهېږم

(۱۰۴-مخ)

مولوي بريالی وايي:

چي د لمر ترډو بېدو ئې کي شوکور

و شوم بېم ته بس دغه آسيب د صبح

(اهاړ - ۲۴ مخ)

په چاپي متن کي (شېکور).

شولان، شولانونه:

سالن هغه کتغ ته ويل کېږي چي د وريجو (پلو، چلو) پر
څنگ ئې پخوي. غورمه، کوفته، بانجن، پاتې، دوپيازه، سبزي،
دولمه او نور په سالنو کي شمېرل کېږي.

خوشحال وايي:

څوک چه ډوډۍ د دهقاني خورۍ
خواره د حورود مهماني خورۍ
چه ئې په ظلم خورۍ واره ئې زهر شه
که **شولانونه** د سلطاني خورۍ
(رباعيات)

خوشحال خان په دستارنامه کي ليکلي دي:

"د مردانو په شولان کښې د هر چا برخه شته،..." (۱۴۳- مخ).
شولان ما ته د (سالن) په معنا سهي ښکاري او شين راته د
هغه ژبني جريان اغېزه ايسي چي د (سو، سي، سم،...) سينان ئې
په شينانو سره اړولي دي.

د خوشحال کليات (نوی چاپ) کي ئې شولان ته کښلي دي:
"کمند، کمندونه" چي سهي نه ده.

د خوشحال فرهنگ (د يار محمد مغموم خټک) شولانونه
لغت او د خوشحال په کلام کي ئې مثال راوړی دی (۱۳۳- مخ)،
خو معنایې ځني پاته سوې ده.

د خوشال خان خټک کليات په ويپانگه (۱۲۳۲- مخ) کي
چي شولانونه په "کمند، کمندونه" معنا سوي دي، د حيرانتيا
وړ خبره ده!

سالن لغت د ارواښاد عبدالهادي ريشاپه يوه شعر کي داسي

دی:

که پلو وي که سالن وي که مېوه وي
 که شيدې که پراتې که کېک کولچه وي
 خدای و هست که خه لنده وي او که وچه
 نوش جان دارو درمان دي د مېلمه وي

شلومبې:

په کندهار کې ئې هم شلومبې بولي. په نورو لهجو کې ورته
 (تروې، شرومبې، شناوی) وايي.
 خوشحال وايي:

که د غوادبزو شلومبې خورې زیان ئې نشته
 اشتها د سړي زیاته کاپه خور
 (ارمغان - ۵۷ مخ)

په ارمغان (۲۵، ۳۹ مخو کې) د "شلمبو" په شکل هم لیکل
 سوي دي. په رباعیاتو کې "شنوبې" ثبت دی.

کلپه روپیه بنایسته روغه وی
 خوچه سوراخ شی نوری فروغه وی
 هیڅوک دخپلو شنوبو بد نه وایی
 صفت د هر چاله خپله دوغه وي*
 (رباعیات - ۲۱۹ مخ)

پوهاند زیار صاحب لیکي چې خوشحال خان "شلومبې"
 کلمه هغه شان کاروي لکه "چې په لویدیزه پښتو کې هم همداسې
 دود لري". (وگ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۶ مخ)
 رحمان بابايې هم "شلونبې" د وې هجايي کاروي:

* "هر څوک وایی چې زما د غر کې خوند نه دی" (۴. پالم ال)

واره تښي شلومبي شاربې
خبرنه شوې له مطلبه

(۱۲۵-مخ)

په نورو لهجو کي (شلومبي) درې خپې تلفظ کېږي او شين ته
زور (فتحه) ورکوي.

شوله:

شوله هغه درد دی چي دوامداره نه وي. کله چي راولاړ سي،
کرار کرار پسې زیاتېږي خو خپل اوج ته ورسېږي. بیا بیرته
لږېږي خو وشلېږي. د لنگون درد ته شولي وايي. د پیچ یا اسهال
پر وخت د کولمو درد ته هم شولي وايي. د کندهار بنځمني ئې په
بڼراوو کي هم کاروي: "د کولمو شولي دي درولوېږي" په کندهار
کي ډېره عامه بڼرا ده.

خوشحال خان ئې د "خواری، مشقت، زحمت" په معنا
کاروي. دی په دستارنامه کي د شعر په باب وايي:
"يو يو بیت ئې لکه فرزند زوول هسې شولې لري. خدای دي
په دارنځ څوک گرفتار نه کا".

حمید مومند هم دا کلمه راوړې ده:

یو له ځلې د سبق سبقت اندېش
بل له شوکو درخصت په خاطرېش

(کلیات - ۴۳۹ مخ)

د دغه کلیات په وییپانگه (۷۸۸ مخ) کې د (شوله)
معنار اوړې ده خو تلفظ ئې (sola) لیکلی دی. چي گویا د کلمې د
سر شين (پېښ، ضمه) لري. دا تلفظ ناسم دی او د دغه لغت اصلي

وینګ د شین توري په سکون باندي (سره) سهي دي.
 "شوکه" په کندهاري لهجه کي د (ډېر تېره) په معنا هم
 کارېږي. د مثال په توګه "دا چاکو داسي تېره دي لکه شوکه" يعني
 دونه تېره دي، چي ورپېسته په خريل کېدلای سي.

صيادي:

په کندهار کي "صياد، سيات" هغه ښکاري ته ويل کېږي چي
 مرغان د خرڅلاوله پاره نيسي". (وګ: ښکار او کندهار - ۲۶ مخ)
 خوشحال هم د "ښکاري" او "صياد" توپير کړی دی. دی
 ليکي "د ماهی ښکار د صيادی ښکار چه د اهل حرفت د روزگار
 عالم ښکار دی، دا صيادی د قدیمه لا د آدم (ع) د وخته ده ..."
 (دستارنامه - ۵۵ مخ).

د "اهل حرفت" څخه د خوشحال خان مراد دا دی چي دا
 ښکار يو راز کسب و کار و پېشه ده. په کندهار کي هم صيادي
 خپل کاسبان لري.

د (ت) او (دال) ابدال نور مثالونه هم سته:

جلات - جلاد،

فساد - پسات،

آباد - ابات، ...

غاو، غوغا:

غالمغال، اعتراض، شکايت.

په دغو معناوو د کندهار په لهجه کي ژوندی لغت دی.
 قاموسه اخيستې دي، او به نورو لهجو کي هم سته.

خوشحال خان په دستارنامه کي کښلي دي:

_____رودهورته دی روا

چنه غاوي نه غوغا

سامعان ئې صاحب دل وي

نه وي نفس نه ئې هوا

(۱۶۱- مخ)

اشرف خان هجري وايي:

د حاسد په صعنه غاونه کار بنستيني

په سنگينه زمکه شور لري سيلاب

(۳۲- مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

که هر خو وړباندې غاور قيب غماز کا

عاشق کله غوړد ديو په آواز کا

(۱۸- مخ)

پخوا به د ښار د معتبرو خلکو د کورو په دروازه کي يوه خونه وه چي "غاوچيان" به پکښې اوسېدل. غاوچي د "قابوچي" مفغن سوی شکل دی او قابوچي تورکی کلمه ده، چي د (دروازه وان، دربان) معنی لري. په خوشحال فرهنگ (۱۵۴- مخ) کي چي "قابوچي" په "خودغرض، مطلب پرست" معنا سوی دی، د تامل وړ خبره ده.

غاري غرخه:

د کندهار ښکاريان ئې "غاري موړی" بولي (وگ: ښکار او

کندهار - ۳۳ مخ).

خوشحال وايي:

اي چه پدرو کښې گزار ته ساز ئې
سترگې دې لکې غوږ په اواز ئې
غاري غرخه دې درباندي درغي
په تخرگ ئې وله که تيرانداز ئې
(رباعيات - ۲۴۲ مخ)

خوشحال خان يو ځای ځان له "خواجه خضري غرخه" سره

تشبيه کوي:

په مثال **خواجه خضري غرخه** خوشال و
چې گوزار ورباندي وشو ناگهان
(د خوشحال خټک کلیات - ۹۷ مخ)

غولي:

غولی د کور (انگر) ته وايي چې په فارسي ئې (حياط) بولي.
د لغت په کندهار کې مروجې ژوندۍ کلمه او فولکلور ته ئې هم
لار موندلې ده. د کندهار کوچنيان د باران نه اورېدلو پر وخت کور
په کور گرځي اوږه، خوږې يا ايکۍ ټولوي. دالوبه (ارگوري) بولي
چې په اسلامي ثقافت کې ورته (استسقاء) وايي. د استسقاء له
پاره خاصې دعاوي سته. ارگوري د استسقاء پښتني دود دی. د
ارگوړو پر وخت کوچنيان دغه مسجع عبارتونه په گډه وايي:

"ارگوري، برگوړي. خدای دي يو زوی درکي چې پر غولي
درته ښوري، ډولاډنگه (لولاډنگه) څه غواړي، يوه کاسه اوږه
غواړي، اسمان خړي اوبه غواړي، مخکې شنه واښه غواړي".
خوشحال خان خټک سره له دې چې د (انگر) او (انگن)

کلمې هم راوړي خود (غولي) لغت زيات کاروي:

ودې نه زېږېږي فرزند

د بابا په غولي، وند

(۴۶- مخ)

يا:

هغه دم چې تور گيسو په خپل صورت باندې خواره کړې
خو شويي د خاصه مېنکو په درست غولي شي پريشانه

(۲۴۹- مخ)

يا:

په کوټه باندې دا دواړه جبطه دي

چې دې تش په غولي گري هم بلا دی

(۳۱۴- مخ)

يا:

که وينې ژاړم گرېوان چاک چاک کړم

په غولي گرځم غوغا بلغاک کړم

په دابه تللی یاران رانه شي

سکه بايد دادي چه خان بې باک کړم

(رباعیات - ۲۸ مخ)

يا:

کښېنه په انگر کې مخامخ چې درته گورم

تور لونگين، دواړه چندن هار په سينه تال کړه

(۲۸۸- مخ)

خوشحال په دستار نامه کي کښلي دي:

"... په لوړ ځای درېدل - په بام ختل، په غولي کښې گرزېدل، دا

دي هرگز نه وي..." (۱۳۰- مخ).

رحمان بابا ویلي دي:

د زړه غولي مي نیولی ستا غمونو
نور غمونه دي له زړه ویستلي ما
(۲۲- مخ)

هجري وایي:

اقبال نه ورځي هرگز د چاپه غولي
څو همراه ورسره نه کاندې زوال
(۷۵- مخ)

میرزا حنان بارکزی وایي:

د بنادی رخ مي ونه لید پر دا غولي
چپه غلم بیهوده لکه فرس
(۷۰- مخ)

غېر:

په لوېدیځه لهجه کې ئې هم "غېر" وایي خو په ځینو نورو لهجو
کې "غېره" ده. خوشحال خان ئې هم هر وخت د "غېر" په شکل
راوړي. که ځینې استثنائات موجود وي هغه راته د خوشحال خپل
انتخاب نه ښکاري. (د خوشال ادبي پښتو ۳۲ مخ) کې یادونه سته.

میرزا خان انصاري وایي:

د عالم هنر به واره پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غېر کې ونیسمه
(۱۸۴- مخ)

کاگل، کاه گل:

کاگل د کندهار په لهجه کې د (اخېر) پر ځای کارېږي. مثلاً

وايي: په مني مود کور بامونه کاگل کړي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

او هاله به ئې د مراد تخم زرغون شي

چي د نيوپه اوبو جمال **کاگل** کا

(۶۱-مخ)

کالکوچن:

دا لغت په ظفر اللغات کي په "دهوکه باز،..." معنا سوی دئ. د خوشال خان خټک کلیات په وییپانگه کي نه دئ اخیستل سوی او د مغموم په خوشحال فرهنگ کي مي هم په سترگه نه سو. په کندهار کي (کارکچو، کرکچو) د غالمغال، شور، ږوږ (زوږ) په معنا مروج لغت دئ. عموماً د مرغانو، په تېره بیا میناوو د شخول له پاره کارېږي. ليري نه ده چي له کالکوچن څخه د خوشحال خان مراد (غالمغالي، شرير،...) وي. خوشحال خان په سواتنامه کي ويلي دي:

د "کاچو" نمسی نه خان دی، نه ملک دی

کالکوچن، دروغ ژن غشی د هلك دی

(۳۱-مخ)

کاواک:

کهاال، ټنبل، لت:

په لوېديځه لهجه کي کاواک لغت سته او پر څنگ ئې د همدې مطلب له پاره (کاري واري) ویی هم کارېږي. د خوشحال فرهنگ (د مغموم خټک) دغه لغت اخیستی دئ،

چي په مثال کي ئې د خوشحال خان دا بيت راوړی دی چي ما په
کابل چاپ او دانش چاپ کلیات کي ونه موند:

سگ مگس خو سگ مگس دی نور به نه شي

که هر خو ئې آروې **کاواک کاواک** دی

(د خوشحال فرهنگ، اول جلد، ۱۵۹ - مخ په حواله) *

رحمان بابا وايي:

ته ژغورې سرو مال په عاشقي کښې

عاشقي دا هسې چري ده **کاواکه**

(۶۳ - مخ)

کجک، کچک **:

هجري ويلي دي:

مشکي زلفو دي سونا کره منفعله

په لکۍ ئې **کچک** پتاله دده ماره

(۱۲۷ - مخ)

دا بيت يو څه مغشوش راته ايسي. د سونا هيلی، چي په
کندهار کي ئې (شين سرې، زرغون سرې) بولي، په لکۍ کي دوه
درې تاره ټنکي سته چي سرو نه ئې چنگ وي. د ښځمنو ورېښتانو
ته چي د غوږ پر برابري چنگ غچي (قيچي) سوی وي، کجک
وايي. د سونا هيلی د لکۍ چنگ تارونه او کجک سره تشبيه

* دسپي مچ په آسانه نه وژل کېږي، مگر څوک ئې د دوو ډبرو تر منځ وکوټي. نو دغه

کاواک (کم واک) کېدای نه سي (ع. پالوال).

** جکه، جکه، جکه - موزي بیره وهي زماله کجکه زماله کجکه (ع. پالوال)

کېدلای سي.
د کندهاري شاعرانو په کلام کي (کجک، کجکان) زیات

راغلي دي. د یوې محلي غزلي سر داسي دی:
تور **کجکان**، ماته جابی راوړه
که جابی نه وي ماته غاړه بلوخی راوړه

مولوي بريالی وايي:
تاو **کجک** دي په پرېشانه کاکل بند کړه
د سنبل غوټی په شپه دلگيري ښه دي
(اهاړ - ۱۳۴ مخ)

کچاری:
د تجارتي دعوو د فیصلي محکمه.

رحمان بابا وايي:
د وصال دلان کوم طرف ته غواړم
چي بندي شوم د هجران په **کچری**
(۸۸ - مخ)

مولوي بريالی وايي:
سودا په نقدو کېږي د ژوندون په **کچاری** کي
ورپا په دې دوکان کي تبادل څه په کار نه دی
(اهاړ - ۱۳۲ مخ)

د کچاری په نامه د کندهار د احمدشاهي ښار په کابل بازار
کي یوه ودانۍ سته (وگ: احمدشاهي کندهار، د لیکونکي اثر -
لومړی ټوک، ۲۳ مخ). کچاری ته ټي په کندهار کي (پنچات) هم
وايه. دا هندي کلمه ده او په کندهار کي ټي د پنچات دفتر ته

(فیصلہ منازعات) ہم وایہ. بریالی صاحب وایی:
د غمزو پنچاڻه لڙخه خود مدد کره
"بریالی" په دې سودا کي تاوانی ولاړ
(اهار - ۴۹ مخ)

کچری:

کچری یو راز خواړه دي چي له پنډو وریجو او ماشو (میو)
څخه پخېږي او پر سر باندې کورت او سره کړي غوړي اچوي. دا
خواړه په کندهار کي په ژمي خوړل کېږي.
خوشحال خان وایی:

تود کچری د غوا غوړي په وخت د ژمي
تر حلواتو تر سلوازیات لري هنر
(ارمغان - ۵۸ مخ)

ځیني کسان د پکتیا د سیمې ژمني خواړه (پنډکی) له
کچري سره یو شان بولي. خو کچری او پنډکی جلا جلا خواړه دي.

کردې:

اعمال، چاري.

خوشحال خان په فراقنامه کي ویلي دي:
چې د بل بڼې کردې ویني
خان اوبه کاندې خيښ

(۱۸- مخ)

د اول نیم بیټي "بڼې" په چاپي متن کي "شی" دی. که دا

چاپي غلطي نه وي، نو ښايي د خټکو لهجه به د مرتب په پام کي وه*.

عبدالقادر خان وايي:

مردنې مه گنه چې لافي بې **گردي** کا
مرد کرده بې لافو کا، ښځه لافي ده
(۱۷۹- مخ)

په ځينو متونو کي د "گردي" په شکل هم ثبت سوی دی.

هجري وايي:

په خوله واړه عمل کا د اولياوو
له **گرديو** ټي لاس په غوړو د کافردي
(۱۸۷- مخ)

حميد مومند وايي:

ناگردي د محبت و سړي ورکا
په يوه لاس کي پيال په بل همسا
(کليات - ۱۳ مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

عام و خاص کا د مسکين په نامه فخر
چي ويل **گرده** ټي دواړه ده حنيفه
(۱۶۷- مخ)



کرکنده:

غټه گردی ډبره چي انسان ټي د پورته کولو قدرت نه لري.

* زه گومان کوم چي د خټکو په لهجه کښي دي / ښ / په / ش / سره وايد کېدی. خو، د کومتي کاسيان ټي دغسي وايي (ع. پالوال).

په لوېديځه لهجه کې مروج لغت دی.
حمید وایي:

عشق مې هسې بې اختیاره دماغ کوز کړ
لکه ورغړي کړ کنگړه په سر مخوړه
(کلیات - ۲۲۳ مخ)

کره وړه:

شکل و قواره، قیافه، خد و خال.

عبدالقادر خان وایي:

که لب دي لعل کرم لعل خوشیرین نه دی
که غاښ دي دُر کرم، دُر هسې سپین نه دی
که مخ دي نمر کرم د نمر کره وړه نشته
که سنبل کرم زلفې (خودا) مشکین نه دی
(۳۹۲ - مخ)

د دې رباعی وروستی بند په چاپي متن کې همداسې ناسم

راغلی دی. په کندهار چاپ (۱۸۴ مخ) کې داسې دی:

"که دي سنبل کرم سنبل مشکین نه دی"

کست:

کست دوی معناوي لري. یوه ئې د (قصد = عمد) پښتو سوی

شکل دی او بله د (رخه) معناده، چي په عربي ورته (غبطه) وایي.

دا لغت په دواړو معناوو په لوېديځه لهجه کې سته. د

(کست) کلمې له پاره په نورو لهجو کې د (رخه) کلمات رواج

لري. په کندهار کې (کست) عام استعمال لري. خوشحال ئې هم د

(رخه) په معنا راوړي:

په لومړۍ معنا:

ما په وېيو سترگو ډير ياران خوړلي
په خير خير دې مخ ته نه گورم له **گسته**

(۱۹۶-مخ)

په دوهمه معنا:

د اسمان له عاشقانو سره **گست** دی
هر زمان ئې په هجران سره غمناک کا

(۹-مخ)

يا: عبدالقادر خان خټک ويلې دي:

وايم مه خنده بل چا سره زه سوځم
ته زما له **گسته** لارياته خدا کړې

(۳۳۰-مخ)

د اشرف خان هجري په دېوان کي د دې لغت دوه رازې ليکنه
لولو. دی "قست" هم ليکي لکه په دې لاندي مثالو کي، او "قصد"
هم (۲۸۷ مخ):

چنار ټولې پنجې پراتي له شوقه
د بلبل په صوت ئې لاس وهل له **قسته**

(۴۴۳-مخ)

يا:

تل قدم د گل په سر کېږي له **قسته**
کوږ ئې نه کايو ورق د گوشو پلونه

(۴۴۶-مخ)

دغه قاف د هغه کاف بدلون دی چي خوشحال خان په

سواتنامه کي (۵۱ - مخ د کابل چاپ) کي سر څني ټکولي دي.

کشمش:

په نورو لهجو کي (ممیز، مویز) دي. نور وڅکي داسي بولي.
رحمان بابا وايي:

له خوبانو نه به څوک څه وفا غواړي
سروي کله د **کشمش** مېوه نیولې
(۱۷۷- مخ)

عبدالقادر خان وايي:

د **کشمش** په لذت به څه پوهېږي
چې ئې خوله وي عادت شوې له املو که
(۲۱۴- مخ)

حمید د انګورو پر څنگ "کور" هم راوړي دي:

هر قدم ئې چول زړونه د دلبرو
په مثال لکه دانې د پخو **ګورو**
(کلیات - ۳۶۷ مخ)

یا:

په هنر د پاکو بی چې آغاز گیت کر
سنگین زړه لکه دانه د **ګورو** چیت کر
(۳۸۳- مخ)

ککوري:

ککوري یو راز ډوډی دي چې د کاک په شان بې له تبي،
دانش، تناره څخه پخېږي.

که بنڊلي دي په خداي وي يو کيکوري
نمايان ئې په جهان کښې لکه نمر کرې
(۱۵۱-منځ)

په کندهار کي بنځمني يوه بدل وشمه وراشه لري او دهغه چا
په باب ئې کاروي چي تر پزي پوري ئې مړۍ خوړلې وي خودي لا
دلوري خخه شکايت کوي. وراشه داده:

دوې کاسې سر سر، يو د غوايي سر، درې د اور ککوري، آ! زما
نهارې لوري!
حميد وايي:

ټول دې مه شه په زرگونو زرو سيم
چې ته يو کيکوري خورې پکې يانيم
(کليات - ۱۵۴ منځ)

کمبله*:

هجري وايي:

هر سړي چي په اسرار د کار خبر شي
تراطلسو خوښوي کمبله شاره!
(۴۵۰-منځ)

کوټر:

پوهاند زيار صاحب د خوشحال کليات د پېښور چاپ په
حواله ليکي: "(کوټر) ئې زياتره بې بنځينه پايلې بنځينه او کله
هم نرينه کارولي دي: اوښتو لره پخته کوټر بايد ده دي" (د خوشال

ادبي پښتو - ۵۱ مخ).

د کندهار په لهجه کې "کوټر" د نر له پاره او "کوټره" د ښځې له پاره عام رواج لري. د کوټري نر تر ښځې ښې بازی کوي. په پورتنۍ نیم بیتي "اوبستولره پخته کوټر باید ده دی" خوشحال همدې ټکۍ ته اشاره کوي. باید وویل سي چې په کندهار کې د کوټرو په نومو کې ټول صفتونه ذکر دي (وگ: ښکار وکندهار - ۱۱۱ مخ).
هجري وایي:

د تن پوست دي ښایسته له اصله نه دی
په چيني جامه هوس لکه کوټر کړې
(۲۱۸ - مخ)

حمید وایي:

هسې رنگ به په نخاتالا کوټر شو
چې به فکر د پري ورته اوتر شو
(کلیات - ۳۸۴ مخ)

اشرف خان هجري ئې د (کوټره) په شکل هم راوړي:

هغه ښهر چه محسود د پېښور وه
نن کوټري پکښې جاله د بېدیا کا
(۲۵۸ - مخ)

کورنگ:

د آس بچی.

د کندهار په لهجه کې دوې خپې ویل کېږي د هجري په
دېوان کې یوه خیه کار سوی دی.

په هر لور دي د هوس زين کړی کړنگ دی
د کفت میدان دي نشته عمر تنگ دی
(۲۲۰- مخ)

حمید وایي:

راغی خارشونر کورنگه د شاهد
رضاجوی په هزاررنگه د شاهد
(کلیات - ۴۵۹ مخ)

شمس الدین کاکړ وایي:

تېز رفتار د "شمس الدین" کورنگ د ژبي
خو آخر به شي په د میدان کښي لنگ
(۷۸- مخ)

کوغالی:

رحمان بابا ویلي دي:

که نصیب مي شي کوغالی ستاد سپیو
وبه نه کړم نور نظریه جام د جم کښي
(۱۶۲- مخ)

په کندهاری لهجه کي د غریبي محقر کور ته "کونډغالی" وایي.

کوکو:

(په اوږده واو) د کوچنیانو په ژبه (ښه، اعلی، ښایسته).

میرزا خان ویلي دي:

د داناد وړاندي لهوولعب شه دي
د هلک تر فهمه سره لمبه کوکو ده

کولک:

کولک دوې معناوي لري:

د خوني کولک: د خوني په چت کي سوري چي د رونا د
داخليدلو او د دود د وتلو کار ځني اخیستل کېږي:
هجري وايي:

تر **کولک** چاپېره مه گرزه عابده

گڼه خون به دي په غاړه شي ټوبک (ټوپک) يم

(۹۴ - مخ)

بل د سترگو کولک چي د سترگو کاسې ته ويل کېږي.

خوشحال خان ليکي: "د سترگو رغول خو پردې لری -

وازدې تر چاپېره په کولکونو کېنې تور سپين پاسه کولکونه کلک
دهونو د سترگو د محافظت دپاره..." (دستار نامه - ۲۱ مخ).

کويلی:

کوينی، تاديگی.

د وريجو يا اوگرې هغه برخه چي د ديگ په بېخ پوري نښتې

وي. د کندهار په لهجه کي ئې (کوينی) بولي.

عبدالقادر خان ويلي دي:

زويه په کور کې وچ ټوک به ژويي

زوی ئې له لوبې **کويلي** کويي

رښتيا متل دی هوشيار ويلی

دنیا خوږه ده تر ځان تر زويي

(۴۰۷ - مخ)

د لام او نون ابدال په نورو پښتو کلماتو کې هم سته. یو څو

مثاله ټي دا دي:

لمر - نمر.

لمونځ - نمونځ.

لمانځل - نمانځل.

نولس - نونس.

لمځی - نیمځی.

لماړي - نماړي.

لمسی - نمسی.

کیسر:

په کندهاری لهجه کې (کیسر) د خړو یو راز ناروغي ده. په دغه ناروغي کې د خړو گېډه باد کوي. د حمید په کلیات کې د "قوصر" او "کوسر" په شکلو راغلې

ده.

آه سرد نوي مین لره ښه نه دی

له تازه پر هاره باد **قوصر** ژغوره

(کلیات - ۲۱۵ مخ)

په وییپانگه کې ټي معنا نسته.

بل ځای:

چې وهلې د مظلوم د آه **قوصر** وي

مه کړه طمع د صحت له هغه پرېشه

(۲۳۲ - مخ)

یا:

لائي اورد غم تازه د خسو خار کړ
دې کوسو ئې هلک زخم لوی پرهار کړ
(۳۶۲-منځ)

گرگه:

گرگه د وچ لرگي کوندي ته وايي. د بناخو تر وچېدو وروسته
د يوې درختي (وني) د تنې پاته برخه. کونده سمه منظمه اړه کړه
سوې وي، خو گرگه هسي تېره و بېره وي؛ په تېر سره کنډوکپر
سوې وي.

حميد وايي:

عشق په زړه د تن پرورو کله لگي
دا چې نه کا اور اثر په لنډه گرگه
(کليات - ۲۳۹ منځ)

ميرزا خان وايي:

د وصال راحت به هيڅ ورڅخه نه وي
د هجران په اور کي سوځي لکه گرگه
(۱۷۶-منځ)

شمس الدين کاکړ وايي:

لکه اور نه کړي اثر پر لنډه گرگه
هيڅ اثر را باندي نه کا نصيحت
(۴۰-منځ)

گرگ (د لومړي په زور) د اينې (جگر) يو راز ناروغي هم ده.
گرگ د پسونو د پوست ناروغي هم ده. په کندهار کي يو متل دی
چي وايي:

"گر گه ! بله چاره دي نسته بي له مر گه".

شمس الدين کاکړ وايي:

څه خاصيت و ستاد لب په قنيله کښي

چي ئې ويوست زماله زړه د هجر گرگ

(۷۷-مخ)

قنيله يا گنيله يو راز دارو دي.

گرې*:

د (گرې) ويی د لحظې، شېبې، ساعت په معنا په لوېديځه

لهجه کي ژوندی او جنس ئې مونث (بنځينه) دی. په نورو لهجو

کي ئې جنس مذکر دی.

خوشحال خان ئې هم مونث جنس راوړی او له "وړی" سره

ئې قافیه کړی دی. دی وايي:

که سرد بنځي سپيني وړی شي

زړه ئې و... ته هره **گرې** شي

سړی نه ده لکه پړی ده

چي... پړې څر شي هاله سړی شي

(رباعیات - ۲۲۲ مخ)

رحمان بابا ويلي دي:

* گرې د ساعت په مانا سره، او گرې (مذکر) د شېبې په مانا سره:

رنگ دي ولي بيا ژړی - ژړی دی

راباندي واچو، لاسونه يو گرې - گرې دی

(ع. پالوال)

په یوه گړۍ کې مخ وي
په یوه گړۍ کې شا
(۲۰- مخ)

بناغلی پالوال صاحب (گړۍ، گهرۍ) هندي لغت بولي او د
رحمان بابا په دغه غزل کې چې شپږ ځایه (گړۍ) او لس ځایه
(ساعت) راغلی دی، دې نتیجې ته رسېدلی دی چې دغه شپږ
ځایه (گړۍ) د رحمان خپل لغت نه دی او د بل چا لاسوهنه ده
(وگ: معیاري پښتو - ۲۳۵ مخ).

میرزا حنان بارکزي (گړۍ) مونږه کلمه گڼي. دی وایي:

پيروي هره گړۍ دهغوبویه
چې ئې خاوري د پیدیاوي په گذر زر
(۵۹- مخ)

گلښند:

طبیان د گل گلاب پاني په پسرلي کې په مخصوصو دېگو
کې د عرق ایستلو له پاره اچوي او عرق (ارغ) ئې باسي. د ارغ تر
ایستلو وروسته د پانو تفاله له بورې سره گډوي او یوه خوږه او
خوندوره ماده ځني جوړوي، چې د نس د درد او باد له پاره ئې
ناروغانو ته ورکوي. دغې خوندوري مادې ته گلښند وایي او د کندهار
خلک ئې له ناروغۍ پرته هم کاروي. میرزا خان ویلي دي:

او قوت به دي هر دم پسې زیاتیري
چې علاج ئې په داهسي شان **گلښند** کړې
(۲۲۷- مخ)

گنج:

خزانہ، د یو راز شیانو د ذخیرې ځای؛ د یو راز شیانو د
دېرښت ځای.

حمید وایي:

بیایې څه نوې متاع په بازار راغله
چې ئې واخیست نوې گنج نوې بازارنن
(د عبدالحمید مومند دېوان - ۲۱۸ مخ)

دا کلمه د عبدالحمید مومند د کلیات په ۱۶۶ مخ او د
درومرجان په ۶۸ مخ او د عبدالحمید دېوان په ۸۹ مخ کې
"کینج"؟ راغلې ده. دا لغت ئې په پورتنیو چاپو کې معنا کړې هم نه
دئ. زما په فکر ئې د هیوادمل ثبت سم دئ. (کینج) لغت زه د
کاتبانو مسخه بولم. په مروجو قاموسو کې مې دا راز لغت په
سترګه سوی نه دئ.

په کندهار کې (گنج) کلمه د (بازار، منډیې، نخاس او
مارکیت) په معنا همدا اوس ژوندۍ ده او ظفراللغات هم په همدې
معنا ثبت کړې ده. د کابل او شاوخوا سیمې خلک د (نخاس) کلمه
پر همدې ځای کاروي. په زاپه کابل کې د (نخاس) په نامه یوه
سیمه هم وه. (د لرګو گنج)، (د پسو گنج)، (د خرو او غویو گنج)،
(د وریجو او غوړو گنج) ټول د کندهار د اوسني ښار مشهور او
معلوم ځایونه دي.

د حمید مومند په پورتنی بیت کې راغلی "کینج" همدا
(گنج) دئ.

د شمس الدین کاکړ په کلام کې هم د (نخاس) کلمه په

همدغه معنار اغلي ده:

"شمس الدين" غوندي زرگونې
ئې خرڅېږي پر ~~نخاس~~

(۶۲-مخ)

گوار:

د کندهار خلک په ښکښلو کې "د گوره زو" جمله کاروي.
زما يو وخت داسې فکر ته راغلي وه چې دلته به له "گوره" څخه
مراد "پرنګي" وي ځکه "پرنګي" ته په هندوستان کې "گهورا"
وايي چې اصله معنائې "سپين" ده؟

خوشحال خان په سواتنامه کې ويلي دي:

درست عالم ئې د **گوارو** په شماره دی
تر تاجکو لا په زیست کې آواره دی
(۲۲-مخ)

هجري ويلي دي:

زه خټک په چا خوږې کړم سترګې خپلې
تور **گوار** پکښې میشته نوم ئې خیر شه
(۴۵۶-مخ)

گورم:

(فشار ئې پر دوهمه خپه دی).

د غواوو گله.

کندهاريان هغه چا ته چې د پسوړمه پيايي، شپانه وايي، هغه
چې غواوي او غوايي پيايي، گوروان ئې بولي (گوروان ته په نورو

لهجو کي "غوبه" هم ويل کېږي^(۱).

هغه چي د اوبښانو گله پيايي ساروان ئې بولي.

خوشحال په دستارنامه کي ويلي دي:

نه يو سر د تير اندازو

نه گورم د نيزه بازو

(۵۱- مخ)

گوندي*:

(فشار ئې پر لومړۍ خپه دئ) د (شايد، ممکن) په معنا.

د کندهار په لهجه کي ژوندی ویی دئ. په نورو لهجو کي د

(گوندي) پر ځای (گنې) کلمه کارېږي.

خوشحال وايي:

گوندي وي چې د وصال په خوښۍ خوښ شي

چې خوشحال په جدايیه کې ډېر نول کا

(۴- مخ)

یا:

^(۱) حميد ويلي دي:

شپون غوبه ځکه سنگدله ويلاره شي

چې روزگار ئې وي لسه کاهو د بيديا

(۵- مخ)

* هيله ده، اميد کوم، آرزو.

گوندي، گوندي مي دلبر په خدا راسي دلې

نوئ غم به مي لسه زړه څخه جلا سي دلې

د شاعر نوم مي ئې هېر دئ (ع. پالوال)

۴۱۰۷
ما وې زړه ئې گوندي نرم په ژړا کړم
چې اثر پرې ژړانه کاندې شوک خه کا

(۸-منخ)

دغه راز په دستارنامه (۲۳۱-منخ) کې کښلي دي: "... بل
حماقت دی له جهله- سړی گوندي په ډېر علم تربیت خلاص
شي".

لار*:

د لغت د پښتو په ختیځه لهجه کې (لاره، ليار) ویل کېږي.
د کندهار په لهجه کې ئې (لار) بولي. د خوشحال کلیات په شپږم
منخ کې د (لار) په شکل راغلی دی او ورته لیکلي ئې دي چې په
چاپي دېوانو کې د (لاره) په بڼه ثبت دی او داسې ښکاري چې دوی
له خطي نسخو څخه اخیستی دي.

تلم په خپله لار راسره مله شوه نگارا
شوځه، غمزه گره، خنده رویه، خود آرا
(۶-منخ)

یا:

یارمې لار شوپه دا لار ورپسې درومم
که ډېر سترې په دا لاریمه په خاییم
(۱۳۸-منخ)

یا:

* لاره: په کندهار کښي د موزیک طرز دی. کله چې بدله ورسره نه وي، هغه تشه لاره
ده (ع. پالوال).

ديار مهر تر ماراغي زما مهر ترياره
رښتيا ده دا خبره چې د زړه ده لاو د زړه
(۲۹۷- مخ)

دغه راز په سواتنامه کي راغلي دي:
درې څلور مياشتي دا لاو وي ښه روانه
ډېر آفتلري له برفه، له بارانه
(۸- مخ)

رحمان بابا هم (لار) کلمه له لوېديځ گړ دود سره سمه راوړې

د.

چه وير يې له کوهي اوله گړنگه
هغه نه درومي په لاو د دې دنيا
(۵- مخ، ۴۸- مخ)

هجري هم پر دغه لار روان سوی دی:
ربه لاو ئې په رياض کړه برابره
چه هر گل ئې له عذارو لون سود کا
(۱۳- مخ)

عبدالقادر خان هم دغه لار اخيستي ده:
نن ئې بيا کښېښو په سرباندي دستار کج
لکه مست هاتي په لاو کوي رفتار کج
(۴۸- مخ)

حميد مومند ويلي دي:
لار به کله شي د عشق په ستغو غاښو
دا په سمه لاو کې ستړی ستومان عقل
(کليات - ۱۳۷ مخ)

چي ئي لاوليدلې نه وي رهبري کا
رناورغ به توره شپه کاندي په وعظ
(۷۶-منخ)

يا:

پر دا عامه لار ئي لويه لومه کښېښوه
هيڅ دانا ځني خلاص نه شوي قانع
(۱۵۸-منخ)

د کندهار شاعر ميرزا حنان بارکزی وايي:
ستاد قد دراتلو لار گوري دلبره
چي د باغ تر دېوال سروي سربدر کر
(۶۳-منخ)

لولپه:

سر تر پايه يو مخيزه مکوت کېدل.
عبدالقادر خان خټک ويلي دي:
گاه باران شي د ژوندون اوبه کاتويي
کله اور شي لولپه کاتمام شهر
(۶۰-منخ)

په حاشيه کې ورته کښلي دي چي په (الف، ک) نسخو کي دا
مصرع داسي ده: "گهي اور شي سرې لمبې کا تمام شهر". دغه
لمنيک چي ما ولووست، په زړه کي مي وويل چي په "لولپه" او
"سرې لمبې" کي يوه هر ورو د کاتب لاسوهنه ده. دواړه د
عبدالقادر خان کلام کېدلای نه سي. له امکانه ليري نه ده چي د
کاتب په لهجه کي دي د "لولپه" کلمې وجود نه درلود، نو ئي په

"سرې لمبې" سره اليشه کړې ده.
(لولپه) په کندهاري لهجه کي مروجہ کلمه ده. مولوي

بريالي ويلي دي:
که لا مکوت و لولپه سم پريوه حال يمه
ديکړنگی د توحيد قول مي ايمان کی پوخ
(اهاړ - ۲۷ مخ)

لېوه:
لېوه هغه جناور ته وايي چي د کندهار په لهجه کي ئې بل نوم
(شرمنښ) دئ او په پارسي ورته (گرگ) وايي:
ډاکټر عبدالرازق پالوال د (لېوه) مفهوم لري. څه پراخوي او
ليکي: "لېوه په پښتو کښي عموماً د شرمنښ معادل پېژندئ کيږي.
خو په ځينو لهجو کښي لکه د هلمند او بريڅستان پښتو، لېوه د
ټولو خير و نکو حيواناتو مجموعي نوم دئ. يعني چغال هم لېوه دئ،
بروي هم لېوه ده؛ کور هم لېوه دئ، پرانگ او زمري هم لېوان دي.
د لېوه نوم له يوناني او لاتيني څخه و پښتو ته راغلئ دئ. په دغو ژبو
کښي لېوه و زمري ته ويل کيږي...". (معياري پښتو - ۱۷۰ مخ.
نقل قول د ډاکټر پالوال په ليکدود دئ).

د (لېوه) لغت په کلاسيک ادب کي زيات راغلي دئ او دا چي
په کلاسيک ادب کي (لېوه) او (شرمنښ) دواړه راغلي دي، د
ډاکټر پالوال استدلال په پياوړي کيږي. خوشحال وايي:

عاشق يولکه لېوه په شمال پايي
بل په غټو سترگو خوب کالکه سويه

رحمان بابا وايي:

نه لېږوه په آدميت آموخته کېږي
نه اميد د مروت شي له افلاک

(۱۶۸- مخ)

هجري وايي:

په دوو چشمو مي شيرينه تر ليلي ده
خو په زړه مي خرابي لکه لېوان کا

(۱۲- مخ)

قادر خان خټک ويلي دي:

په معنی کي بشر نه دی پرانگ لېږوه دی
چې د ده له لاسه مومي بشر شر

(۵۶- مخ)

کامگار خټک ويلي دي:

د مجاز په صورت څرنگ ښايسته ئې
په معنی کي يا لېږوه ئې يا بقر

(۳۸- مخ)

په ظفر اللغات کې (لېږوه) په (گرگ) او (خرس) سره معنا
کړې دئ او د خوشحال فرهنگ مولف او دهغه په پيروي د خوشال
خټک کلیات په ويیپانگه کي شرمېن، چې دوی دواړه ئې د
خوشحال د وینګ پر خلاف "شرمخ؟" ليکي، او لېږوه یو حیوان
بللی دئ (۱۳۱- مخ).

د کلاسیکو شاعرانو په کلام کي ځای ځای داسي قرینې سته،
چې (لېږوه) دي د کندهاری لهجې په شان د شرمېن له پاره کار
سوی وي. اشرف ويلي دي:

هر ساعت ئې د ستم په دارو نيسي
ديار ياد لکه **لېږه**، هجري بره شه
(۱۱۴-مخ)

يابل ځای:

څو ياران لکه رمه هسې غنچه وو
د هجران **لېږه** په زور سره جدا کړو
(۱۱۱-مخ)

په دې دوو بيتو کې د (رمه)، (بره) لغتونه پر دې خبره دلالت
کوي چې (لېږه) دي د (شرمېن) په معنا راغلی وي.

مالامال:

تر څو کې پوري ډک لوبښی.

خوشحال وایي:

خوبی د عمر تر څلوېښت کاله ده
چه په ځوانۍ کېښې **ماله ماله** ده
حواس که درست لرې شکر وکاره
څو دې ودانه د عمر ځاله ده
(رباعیات-۶۸ مخ)

ماهی، ماهیان:

په لوېدیځه لهجه کې د (کب) له پاره (ماهی) لغت عام
کارېږي. په کلاسیک ادب کې هم د (ماهی) کلمه ډېره موندلای
سو.

خوشحال خان ويلي دي:

ستا وصال لکه دریاب دی، زه ماهی
په هجران دی هر زمان دی په ما، هی
(۳۳۲-منخ)

رحمان بابا وایی:

لکه غوښي چه ماهیان خوري په دریاب کښي
په هوا کښي هم دغه کاندې مرغان
(۸۲-منخ)

رحمان بابا (کب) هم راوړی دی (۹۱-منخ).
هجري وایی:

هر صنم و خپل مین ته حمیده وي
ماهی خوښ په بحر نه وي تر تالاب
(۳۲-منخ)

میرزاخان ویلي دي:

د ماهي له اوبو هیڅ اندیښنه نه شي
سمندر څه پروانه لري له حرقه
(۱۶۹-منخ)

متکا*:

دا لغت هم په کندهاری لهجه کي سته او یو راز اوږده پیت
بالښت ته ویل کېږي. خوشحال خان ویلي دي:
کله مست د مال و ملک شي
کله مست شي د صهبا

د مسند د پاسه کښېښې
لور په لور دي **متکا**
(ارمغان - ۲۵ مخ)

په کندهار کې ما دا ټوکه اورېدلې ده چې وايي: د يو چا کور
ته مېلمه راغلی وو. د کور خاوند پر زوی بڼغ وکړ، چې کاکا ته دي
متکا راوړه. مېلمه په متکا نه پوهېدې، فکر ئې کاوه چې متکا د
خوړلو شي ته وايي او په جواب کې ورته وييلي وه "از متکايت
قربان، بان که اولادها بخوره". خود به نو د مېلمه ژبه پارسي وه،
چې جواب په پارسي ويل سوی دی.
د بالښت له پاره خوشحال خان د "سروپردي" لغت هم راوړی
دی، په کندهار کېني عموميت لري.

پروت به ئې په خاورو تر سر لاندي اومه خښته
اوس که دي **سروپردي** نهالې کاشاني دی
(ارمغان - ۸۵ مخ)

د "سروپردي" کلمه ما د کندهار ښار د اوسېدونکو ناصرانو له
سپين پښو څخه اورېدلې ده.



مړونه، مړانه - مېړونه، مېړانه:
خوشحال خان مړانه، مړونه، مړنتوب له کندهاري لهجې سره
سم ليکي.

هم مې دولت شته هم مې ملکونه
هم مې ځوانان دي هم لوی لوی غرونه

دا واره هیڅ دی په کوم حساب دی
چي پکښې نشته ښه ښه **مېړونه**
(رباعیات - ۱۲۰ مخ)

پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تایید کړې ده (۳۸ مخ). زه
باید پر زیاته کړم چي د دې پر څنگ خوشحال خان "مېړه" له
لوېديځ ګر دود سره سم زیاتره د "شوهر" په معنا کاروي.

لاس مې که هر څو په دنیا ښخ دی
نه چي دولت مې د غاړې مخ دی
زه ئې **مېړه** یم دنیا مې ژګده
زړه مې په هر څه ورباندې یخ دی
(رباعیات - ۱۳۶ مخ)

دغه راز په دستار نامه کي مېړه د (شوهر) په معنا راغلی دی:
"... که په هغه خونه د دې په ویل د دې مېړه ومري دا به هم
هسې راضي وي" (۱۱۴ مخ).

په مړانه د (شجاعت) په معنا داسي راغلي ده:
"... مړانه دا ده چه په غلیم راشي - یکدله وژباندې مت یک
جلب وکړي..." (۸۰ مخ). حمید وایي:

ترکو ډېر په خپلو زلفو دي نیولي
زاهدان دي لافي نه کاډ **مړانې**
(کلیات - ۳۰۸ مخ)

رحمان بابا هم "مړنی" د صفت په توګه کاروي نه "مېړنی".

مړنی ویلی بویه وهغه ته
چه بې وجهي آزار نه کاهيڅ سړی
(۹۸ - مخ)

هجري ويلي دي:

عابد خان مصلحتي هم مړني دی
د غليم سره خالد لکه تېر دی
(۱۹۰-مخ)

حميد مومند وايي:

آخر حسن زړه ورمه گوره حميده
مړني د لښکر درومي په دنبال پس

(د عبدالحميد دېوان - ۶۴ مخ، در او مرجان - ۳۸ مخ)

په کلیات (۹۱ مخ) او د عبدالحميد مومند دېوان په
(۱۲۵ مخ) کي "مېړني" لیکل سوي دي.

د حميد د کلیاتو د نیرنگ عشق په برخه (۳۸۰ مخ) کي د
شاهد د توصیف په ترڅ کي د "مړنیو" کلمه راغلې ده:

په دوو سترگو، کینه گر لکه مزی
د پر هېزله مړنیو وړي بری

دا بیت له وړاندي او وروسته بیتو سره د سیاق له مخي ما ته
سم ثبت سوی نه ایسي. په بیت کي د "وړي = میبرد" فعل باید
"وړی = برده است" وي. په دې صورت کي نو د "مړنیو" شکل هم
باید بدلون ومومي او د څلورو څپو پر ځای باید درې څپې "مړنو"
سي او همدائي ما ته سم ثبت ایسي:

په دوو سترگو، کینه گر لکه مزی
د پر هېزله مړنو وړی بری

دغه راز په ۴۹۸ مخ کي ئې هم "مړنو" لیکلي دي.

په کندهاري لهجه "مړانه" د بلوغ په معنا هم استعمالېږي. په
بلانې کال مړانې ووهلم. يعنې بلوغ ته ورسېدم. (د بلوغ له پاره

"کوزه اخیستل" اصطلاح هم مروجہ ده).

ملا چرگک:

یو مرغہ دی چي په عربي ئې (هدهد) بولي. ملا چرگک ته په نور و لهجو کي "گودی چرگ" وایي. په کندهاری لهجه کي ئې ملا چرگک بولي^(۱). په کلاسیک ادب کي دا دواړه نومونه راغلي دي. میرزا خان انصاري وایي:

سجده شو کړې بې حضوره
د ناسوت کښې ملا چرگکه

(۱۷۴-منخ)

خوشحال وایي:

گودی چرگ تر مخکۀ لاندې اوبه ویني
ولي نه ویني په مخکۀ باندې لومه

(۲۴۰-منخ)

مياشت:

د خوشحال خان په کلام کي موږ د (مياشت) کلمه هغه راز مومو، لکه د پښتو په لوېديځه لهجه کي چي په عام ډول مروجہ ده. په دې لهجه کي (مياشت) دېرشو ورځو ته هم ويل کېږي او د (سپوږمۍ) اولو او آخرو شپو ته هم. د خوشحال خان په دې بيتو کي مياشت د (سپوږمۍ) په معنا راغلي ده:

^(۱) د دغه مرغہ د پوره پېژندنې له پاره وگورئ: ښکار او کندهار - ۱۱۷ منخ.

نوي **مياشت** به دي په مخ گوري وگري
 که په مخ باندي دي جور سم د سمند کا
 (۲۴-مخ)

خه لره اي **مياشتي**! ته خپل مخ ستايي و ماته
 يار په مخ مې نورځي ستا په مخ درومي تورتم
 (۱۲۴-مخ)

د دستارنامې په ۱۹ مخ کي بيا مياشت د (month) په معنا
 راغلې ده: "...چه تنومند شي، تر شپږمي مياشتې پوري ئې قابل د
 زوولو کا- په نهمه مياشت وزېږي..."
 او په (۹۱-مخ) کي بيا د "سپوږمۍ" په معنا کارسوي ده.
 په فراقنامه ۱۰ مخ کي هم د سپوږمۍ په معنا راغلې ده
 "مياشت دوه نيمې ورځې په هر برج کښې مقام لري..."
 رحمان بابا که څه هم د "سپوږمۍ" لغت مکرر کاروي خو يو
 ځای دوه ئې "مياشت" د سپوږمۍ په معنا راوړې ده.

خم ابرو د يارمي نقش په لېمه دي
 لکه **مياشت** چي په لوی بحر کښي لیده شي
 (۲۱۰-مخ)

عبدالقادر خان هم مياشت د سپوږمۍ په معنا کاروي:
 ښکلي مخ ئې **مياشت** خجله کړه نمر هم لا
 قد ئې سرو کړ سرکوزی عرعر هم لا
 (۳۵-مخ)

د خوشحال خان په پېښور چاپ کليات کي چي ځای ځای
 "مياشته" راغلې ده (د پوهاند زيار صاحب "د خوشال ادبي پښتو -
 ۳۲ مخ" په حواله)، ماته د خوشحال خان خپل تلفظ نه ايسي.

حمید مومند وایي:

سرترونی نوې **میاشت** تر سر جار باسي
د هر ښکلي درد په سردی ستا له درده
(کلیات - ۲۰۶ مخ)

مېرمن:

دا لغت په عام ډول د ښځي له پاره اوس عام سوی دی. په
کندهار کي "د کور مېرمن" خاص مفهوم لري او هغي ښځي ته ویل
کېږي چي د کور سر ښته، اداره او تنظیم ئې پر غاړه وي.
خوشحال خان وایي:

تر **مېرمني** وینځه ښه ده په ښه خوی کښې
نه مېرمن چي نه ئې خوی وي نه بشر
(ارمغان - ۶۰ مخ)

رحمان بابا ئې په همدې خاص مفهوم راوړي:

نه رسېږي ستا و حسن و ته حوره
څه به رسي و **مېرمن** و ته مزدوره
(۱۴۰ - مخ)

حمید وایي:

لږ لږ ښه هم مناسب له نفسه نه دي
غله **مېرمن** کاندې ځان موږ په څکه څکه
(کلیات - ۲۳۸ مخ)

میرزا خان ویلي دي:

ته گدای د ولایت ئې
شاه د دوو کونو **مېرمن** ده
(۱۲۵ - مخ)

يابل ڄاڻ :

اڀ حاجي له پٽه بخته سيالي مه ڪره
چي د ڪور مهر من ونه وينې مه وياره
(۱۴۰- مخ)

نابوده:

په لغت کي (بد، د "بنه" ضد) ته وايي نابوده سړی يعني ډېر
بد سړی او په اصطلاح کي دغه لغت د (دنیا) له پاره کارېږي.
نابوده دنيا، يعني فاني دنيا، هغه دنيا چي د خدای نېکانو نه ده خوښه
کړې. دا لغت په کلاسيک ادب او لوېديځه لهجه کي ما په يوه معنا
لوستلی او اورېدلی دی. خوشحال خان ويلي دي:

هم خدای غواړې نادانه! هم فاني دنيا نابوده
په خوبه دي روزي شي، فکرو ڪړه دا دوه سوده
(۲۰۷- مخ)

شمس الدين ڪاکړ وايي:

څوک به بنادي ڪړي په دا نابوده
څوک به سودمن شي د دې له سوده
که ئې مقصود شي تمام په لاس کښي
خالې به درومي له دې مقصوده
(۱۴۷- مخ)

د کندهار بنځمني وايي: "چي زما تر سر سي تېره، خدای دي
کي دا نابوده دنيا ډېره".

ناره*:

د کندهار په لهجه کې (ناره) د فاصلې د واحد په توګه هم کارېږي. دا چې وايي: "پلانی کلی له دې څایه څخه یوه ناره لیري دی". مخاطب پوهېږي چې دا فاصله څونه ده؟ خوشحال خان هم ناره د فاصلې له پاره راوړې ده.

که رښتینی محبت لري مه ناره
په یوه ناره ییل شوی یار وژاره
(۲۹۱-مخ)

د (ناره) بله معنا (مسلسل ژړا، چیغاري) ده.
"دا هلک ولي داسي په یوه ناره دی"، یعني ولي پله پسې (پرله پسې) ژاري او ژړائي نه درېږي. عبدالقادر خان وايي:
که غمونه د دې خپل خاطر ښکاره کړم
لوی هلک به همه واره په ناره کړم
(۱۰۲-مخ)

دلته له "ناره" څخه مراد (ژړا، فریاد) ده.

نالي**:

توشک، کوربچه.

د کندهار په لهجه کې په همدې شکل مروج ویی دی، خو په نورو لهجو کې ورته (نیالي) ویل کېږي.
عبدالقادر خان ویلي دي:

* اصل ئې عربي نعره ده (ع. پالوال).

** نالي پلنه او کوربچه به ئې په نیمایي پسروره وي (ع. پالوال).

اسمان خونہ د فقیردہ

نالي مڻڪه نمر لحاف

(۷۷-مخ)

شمس الدين ڪاڪڙ ويلي دي:

خداي به ڪلهه داسي وڪا، چي يو ڪٿي يو مو **نالي** وي

چي زه پروت ٿيم يو طرف، نازنين پربل طرف

(۷۱-مخ)

نالي:

درود يوه برخه، درود (سيند) يو بڻاخ.

بڻاغي ڏاڪٽر پالوال صاحب ليکي دي: " له راءِ يا سينده

خنه چي يو بڻاخ بيل سوئ وي، او اوبه ئي دوه گرايه يا دري گرايه

تر راءِ لڙي وي، ناله بلهه ڪيري " (معياري پڻتو - ۱۷۱ مخ).

عبدالقادر خٽڪ ويلي دي:

چي ڏير ڏير د جدائي له غمه ڙاڻم

په رخسارو ڪي مڻ سازي شوڻي **نالي** *

(۳۴۸-مخ)

حميد وايي:

ڪه يار غواڙي هومره ڙاڻه شو درڻي "عبدالحميده"

دا په دا چي دُر موندن شي په درياب نه په **ناله** ڪي

(كليات - ۳۰۲ مخ)

* د ڪوڊڪ په سهيل ڪڻي "ناله" و "لڻتي" ته ويل ڪيري چي د قادر خان بيت سم ورسره وائي (ع. پالوال).

نامي:

نامتو، د وتلي نامه خاوند (نوموتی).

د کندهار په لهجه کې (د نامي زوی) د قهرمان په معنا

کارېږي.

هجري وايي:

د لیلی غوندې رشتیا وکړه **نامي** شه

په مجنون پسې وطن کړه هندو بار

(۴۶-مخ)

ناويات:

نادر، انتیک.

خوشحال خان په سواتنامه کې ویلي دي:

په دا هسې شان کتاب ئې مباحات دي

د جامي تر "هفت اورنگ" ورته **ناويات** دي

(۴۷-مخ)

نجار:

په کندهار کې د (ترکان) لغت باب نه دی او هر وخت ئې پر

ځای باندي (نجار) ويل کېږي. په کلو کې ترکان بلل کېږي، او دا

متل هم سته چې: "ترکاني د بيزو کار نه دی".

حمید مومند هم د (نجار) ویی راوړی دی:

چې د عشق **نجار** اړه کړم سرتريايه

تن مې پروت تختې تختې، شه دره دره

(کليات - ۲۲۲ مخ)

شمس الدين كاکړ وايي:

بې مېوې ونه که پرې که
پر **نجاړ** نه شي غضب
(۳۸-منځ)

نس*:

په لوېديځه لهجه کې د (گېډه) کلمه زيات استعمال نه لري
او پر ځای ئې (نس) ويی کاروي. خوشحال خان هم سره له دې چې
(گېډه) هم راوړي خو (نس) ئې ډېر راوړی دی.
په کاته شم و عالم و ته حيران
چې د **نس** د پاره څه کا دا سگان
(۱۵۳-منځ)

يا:

په خواړی کې، زیست روزگار تر مرگ بتردی
یاد بل **گیده** یا خپله گیده بڼه کړه
(۳۰۲-منځ)

د رحمان بابا په دېوان کې هم "نس" او "گېډه" دواړه راغلي دي:
نس په خاورو په خس ډک بڼه دی بې غمه
نه د غم په خارو خس پنځه حلوا
(۱۳-منځ)

که تمام جهان په خپله **گېډه** و خوري
یاد به نه شي په درود و په دُعا
(۱۳-منځ)

* د آس او خره د نس او تر مخنی پښو تر منځ، چې تانگ پر تړل کیږي، گېډه ئې بولي.

دغه راز هجري ويلي دي:

مخ د مخکي که فراخ دی ستا پر خه دی
ستا نصیب د دې په **فس** کښې درې ذراع
(۶۷- مخ)

عبدالقادر خټک ويلي دي:

که وصال عبدالقادره ديار غواړې
يو قدم په دنيا کښې پرده بل په **فس**
(۶۷- مخ)

حميد مومند د "نس" لغت خورا ډېر کاروي:

اې مدام د **فس** په زېرمه مبتلا
خان ته ولې وينې ويده بلا

کامگار خټک وايي:

واف دروځ مې په قفس د تن زهير شو
چې انيس ورسره **فس** لکه عقيق شو
(۸۱- مخ)

نغاړل:

تاوول، پېچل.

په مشتقاتو کې ئې (نغاړکی، نغاړی*) د اسم په توګه د
کندهار په لهجه کې عام لغت دی [چې د کوچنۍ نالي (نيالي) معنا
لري].

د کاکړو په باب ويل کېږي: "کاکړ څه کې؟ کاغذ په ګوتو

* نغاړی او نغاړکی په استعمال کېني تفردي، خو جوړښت ئې بېل دی. نالي کېدای
نېس (ع. باله ال).

نځاري، يو شر د خدايه غواړي" *.

خوشحال په سواتنامه کي داسي وييلي دي:
د دنيا حرام، حلال وبله نځاري
همه مدعي دي چې خداي غواړي
(۵۸- مخ)

رحمان بابا وايي:

تمامي جهان لمن راڅخه نځاري
سپين زړو کي مي اغوستي تور کودی ** شوم
(۷۷- مخ)

مولوي بريالي وايي:

د دماغ معلم مي بس بس راته وايي
گمنامي مي لمن نځاري په تابوت
(اهاړ - ۱۵ مخ)

نونس:

نژده (پارسي)، ۱۹ عدد.

دا عدد په نورو لهجو کي (نولس) ويل کېږي او د لوېديځي
لهجې تلفظ ئې (نونس) دی. خوشحال خان ئې هم (نونس) ليکي.
څه صفت د هسې حسن په غزل کړم
چې په نونس بابو کل مشکل پسند دی
(۳۱۷- مخ)

* "کا کره يم، نيم گز تر نورو لوړه يم؛ پلو په گوتو نځارم، يو شر له خدايه غواړم" (ع. پالوال).

** کودی هم له مشترکاتو څخه دی، کودی د مات خاورين لوبني لويه ټوټه وي او

د خوشحال خان خټک د دېوان په ټولو چاپو کې، له ارمغان پرته، "نونس" ثبت سوی دی (د کامل مرحوم چاپ راسره نسته)، ځکه نو څوک ویلای سي چي همدا به ئې د خان خپل تلفظ وو.

نمای:

په کندهار کې "نمای، نمایداره" د بنایست، موډ، فیشن له پاره کارېږي. خوشحال ئې هم په همدې معنا راوړي. دی په دستارنامه کې لیکي: "خبر شه چه دستار په سر کول د شیوې او نمای دپاره نه دی. دستار د مرد شرم او عزت دی". (دستارنامه - اول فصل - ۴ مخ - د پېښور اکېډیمي چاپ - ۱۹۹۱ع).

رحمان بابا وایي:

چي یو غاښ په خوله کېښې زوړند شي یا ووزي
درسته خوله پرې **بدنمایه** شي هرگور
(۱۴۵- مخ)

هجري وایي:

سره کونډۍ ئې په مړوند عجب **نمای** کا
هرگزمه شه په آفت د گردون ماته
(۳۴- مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

چې تنکۍ لښته وې وخت د **نمای** وو
هر حرکت دي زمه پای وای وو
چې بڼاخ شوې شوخ شوې تبر تر بڼخ غواړې
محنت مي واره ضایع بې خای وو
(۳۷۷- مخ)

پسور:

د (عرض، بر) په معنا په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کې کارېږي. په ختیځو لهجو کې له (پسور) او (سپور) دواړو څخه (پ) ایستل سوې ده خو په لوېدیځه لهجه کې بیا دا دواړه لغته له (پ) سره تلفظ کېږي. په کلاسیک ادب کې هم له (پ) سره یو ځای راغلی دی. په ځینو ځایو کې چي (پسور) د (سور) په شکل راغلی دی، یقین ته په نژدې گمان سره ویل کېدلای سي، چي دا به ئې د شاعر خپل تلفظ نه وي. مثلاً خوشحال خان د (پسور) لغت په مغیره حالت کې (پساره) کاروي.

خبردار ئې په **پساره** په اوږده نه وي
چې دریاب تر کومه لارې پهن تر
(۵۷- مخ)

دلته که له (پساره) څخه (پ) وایستل سي، یو بې معنا شی ځني جوړېږي. د (سپور) ویی هم له (پ) سره یو ځای راوړي.

د جهان بلادې کل وي
خودې نه شي ویی * **سپور**
(۶۸- مخ)

پل**:

(د لومړي توري به زوه ره کې) معاف، بخښل.

* دغه (ویي) د کاتبانو غلطې بولم، دغه به په ډېر احتمال سره "ولي" وي. ای "ولي"
به داسي څوک ؤ چي خوشحال به په سپکه سترگه ورته کتل (ع. پالوال).
** بنایي پل به د خپل پخوانی لنډون وي - حق راخپل که! (ع. پالوال).

په دا گم نه شي د گوهرو قدر
د پوهو سترگو باندې **واته دي**
(رباعیات - ۲۹۴ مخ)

دغي څلوريځي ته ئې په حاشيه كي كښلي دي: "ښايي واته
د باور په معنى وى څكه وتنه په دغه معنى په ادب كښې ډېره
(واته، وتنه) دواړه د حاصل مصدر شكلونه دي". دې حاشيې ماته
د افكر پيدا كړ، چي د محشي په لهجه كي "د سترگو واته*" وراشه
نسته. كه واى داسي غير محتمله معنائې نه ورته كښله.

واري:

تر جارېدل، تر قربان كېدل.

عبدالقادر خان وايي:

بل كه هر څو ښايسته وي خداى دي نه كا چې ئې گورم

تريو ه بانه د كښلي دي جهان شه **واري واري**

(۲۸۴ - مخ)

معصوم هوتك ويلى دي:

د **رواري** سم، درواري سم آزمود ښكلې كندهاره

آشرفه د ښارونو آتاجداره آنامداره

واله، ولې:

دا لغت په نورو لهجو كي (وياله، ويالې) تلفظ كېږي. د

*رحمان بابا وايي:

په كاته، كاته مي سترگي په **واته** شي

چي خبر دي د راتلو راباندې وشي

له ياده څخه كه په دېوان كښې وكتل سي ښه به وي (ع. پالوال).

لوېديځي لهجې وينگ ئې (واله، ولې) دئ، چي په کلاسيک ادب
کي زيات موندل کېږي.
خوشحال خان وايي:

د بادشاه—انو چي امرگان دي
ديوه بحر **ولې** شان شان دي
واله چه لويه که کم لښتي وي
اودس پاکی لره واره يکسان دی
(رباعيات - ۱۸۹ مخ)

دغه راز په دستارنامه کي لولو:
"... د درياب ولې لکه د درياب د اوبو مزه هسې د ولو د جويونو د
شهنشاه د حکم وتلی دی..." (۱۶۸ - مخ).

خوشحال په فراقنامه کي وايي:
گاه د آه لمبې تر خولې ځي
گاه له دوو سترگو **ولې** ځي
(۵۱ - مخ)

په سواتنامه کي داسي لولو:
په هر کلي په هر کور کې ئې **ولې** ځي
هم ئې خوري، هم ئې هر لوري ته غلې ځي
(۴ - مخ)

رحمان بابا وايي:
ستاله غمه مي په مخ باندي **ولې** دي
لږمي وپوښته له حاله چه ولي دي
(۲۰۶ - مخ)

کامکار خټک وايي:

په ژړا ژرامې او ښکې نه و چسپېږي
په داده **ولې** لوی بحر خرنگ کم کړم
(دېوان - ۶۲ مخ)

پوهاند زیار صاحب "واله" د خوشحال خپل "تبرنی گړدود"
بولي (۳۷ مخ). گویا د خوشحال تبرنی گړدود په دغه برخه کې له
لوېدیځ گړدود سره یو راز قاعده لري.

شمس الدین کاکړ د (ولې = ویالې) لغت داسې راوړی
دی:

چي جاري مي شوې **ولې** تر دواړو سترگو
لکه سرونه د جوی پر کنار راغی
(۱۳۱- مخ)

د خوشحال په بیان کې دغه راغلي (جوی) ته، چي تر ولو
(ویالو) ئې د غټوالي په حساب درجه وروسته ده، ته د کندهار په
لهجه کې (لښتی) وایي.

خوشحال خان بل خای وایي:

"... حفر نهر، د ولو جاري کول، د کوهي کیندل، باغ پر مرتب
کول، دا کارونه په عمر جاوید شمارلي بویه" (دستارنامه -
۱۴۸ مخ).

ښاغلی ډاکټر پالوال صاحب لیکلي دي، چي "د نالې نیمائي
برخه اوږه چي له راء څخه بيلي کړل سوی وي، پاتاو باله کیږي
(پاتاو اصلاً یونانی لغت دی). د پاتاو نیمائي اوږه چي بیل بهید
ولري "وا- wa" نومیږي. د "وا" نیمائي اوږه "پله" نومیږي. د
"پلې" نیمائي اوږه "واله" نومیږي ... د "والې" دریمه برخه اړه
"لښتی" نومیږي". (وگ: معیاري پښتو - ۱۷۱ مخ)

مولوي بريالي ويلي دي:

اې زخمي ژر بښه دي سي گل د هوس وچ
چي غفلت دي کي جاري لښتې دوس وچ
(اهار - ۲۸ مخ)

والي:

گوشواره (پارسي) غوږ والي.

اشرف خان هجري په مغیره شکل داسي راوړی دی:
د قیامت ساعت نازل په زمانه کا
هغه دم چي ئې ژړنگاشي د واليو
(۴۲۱ - مخ)

وچ موری:

هغه کوچنی (ماشوم، طفل) چي مور ئې د ده پریو کلني باندي
بيا امیندواره سي یا ئې شیدې د کومي بلي پېښي له اسیته وچي
سي، (وچ موری) بلل کيږي. په لس زره پښتو لغتونه کي دا ویی
راغلی دی او په "شیر سوخته" ئې معنا کړی دی. نورو قاموسو هم
اخیستی دی. په لوېدیځه لهجه کي هم عام استعمال لري.

میرزا خان وایي:

دا جهان په نعمت پور دی
په خواری کي دی وچ موری
(۲۱۱ - مخ)

ورخ:

ورخ د اوبو هغه دانه (دهانه) یا بند ته وایي چي له هغه څخه و

کښت ته گردو (کوردو*) ته اوبه ورځي. "ورخ اوبو يووړ" اصطلاح
هغه وخت کارېږي، چي کار تر کار تېر سوی وي.
رحمان بابا وايي:

تروړخ تيري اوبه بيرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بيرته بيا
(۱۱۲-مخ)

قادر خان خټک وايي:

نه گورې که وگورې احوال به مي معلوم کړې
ځي چې ځي په مخ زما د سرو اوبښکو وړخونه
(۲۳۰-مخ)

ورون:

د پښې تر زنگانه لوړي برخي ته په لوېديځه لهجه کي ورون
وايي. نوري لهجې ورته (پتون) وايي.
اشرف خان هجري ويلي دي:

د حرص تيغ دي ناحق په غاړه کيښو
پرې غوڅ کړی دي د صبر د آس ورون دی
(۴۷۴-مخ)

يا:

زه د يار د عشقه چيرته گرېزو کړم
چه داغ کړی مي د زړه د آس پتون دی
(۴۸۱-مخ)

* کوردونه د پولي مربع شکله وېشونه دي (ع. پالوال).

عبدالقادر خان ویلي دي:

په قامت د مـوذن قیام پسو کړم
 بنایسته مي په **ورانه** باندې سرایښی
 (۲۵۰- مخ)

شمس الدین کاکړ وایي:

تازیانه ورسره وصل لکه لموي
 یو دم نه وي له **ورنو** دده جدا
 (۳۱- مخ)

وری:

بار ته وایي.

عبدالقادر خان وایي:

هسې دروند **وری** ئې بار په ما ضعیف کړ
 چي اسمان ورته خپل ځان نیولی نه شي
 (۳۰۰- مخ)

هول:

وار خطایي.

په کندهاری لهجه کي هولکي (اولکي) وار خطا ته ویل
 کېږي. میرزاخان انصاري ویلي دي:

د قیامت **هول** و هیبت را باندې تېر شو
 د اجل پیاله ئې را کړه پر حیات شوم
 (۹۲- مخ)

شمس الدین کاکړ وایي:

له دوا مغزی پیچمه لکه طفل
زړه مي **هول** د طبیب له دوا وخور
(۵۹-منځ)

یک لخته:

په کلاسیک ادب کي زیات راغلی دی. د کندهار په لهجه
کي د (یومخیزه) په معنارواج لري. خوشحال وایي:
یاد مارغوندي راضي له خپله بخته
چې د غم له پوسته ووتم **یک لخته**
(۱۹۵-منځ)

یا:

په وخت د ښو گلونو د وصال باده نوشلې
د زړه اندوه دې واړه دا عشرت یوسي **یکلخته**
(۱۹۸-منځ)

یوم:

د پښتو په نورو لهجوکي د (یوم) له پاره (بېل) لغت عام
استعمال لري. خوشحال خان ئې (یوم) بولي.
د دهقان فهم په پانه* یا په **یوم** دی
د سپاهي نظر په توره، په تیرکشوي
(۳۶۷-منځ)

میرزا خان وایي:

* پانه به ئې ښایي د اغاز په مانا وي. اغاز د لرگي وي، او پانه د اوسپني وي (ع).
پالوال).

د پندار په نوک کې گروي
 شرک کې عين د زړه يوم دی
 (۵۲- مخ)

يوې:

په نورو لهجو کې ئې قلمه بولي.
 اشرف خان هجري ويلي دي:

د فرقت يوې مي دل هسې سادين کړ
 چې ئې بېخ د عيش يوړ د غم په سپاره
 (۱۲۰- مخ)

حميد ويلي دي:

ستور په يوې کې په کيل برابر درومي
 ولې ته له شرعې درومې ناصواب
 (کليات - ۳۳ مخ)

۲، ۴: متفرقات:

ده غلامان*:

په دې نامه د کندهار په جنوب کې يو کلی سته. کندهاريان
 يو متل لري چې وايي: "په مريانو که ابادېدلای، اوس به ده غلامان
 اباد وای". رحمان بابا هم "ده غلامان" د خای او کلي په معنا راوړی
 دی (۱۹۳- مخ). داسې ښکاري چې د سيمي له پاره دا نوم يوازي

* "که په مريانو ابادېدلای، ده غلامان به اباد سوئ وای". که په وگړو ابادېدلای،
 کندهار به اباد سوئ وای (ع. پالوال).

په کندهار پوري محدود پاته سوی نه دی.

چغتی:

په کندهار کي چغتایانو (چغتانیانو) (مغولو) ته چغتی وایي.
د چغتي په نامه په کندهار کي یوه کورنۍ سته.
هجري وایي:

مابه محبس غمون نه ژوول
که رشوت د چغتي په دربار پور وای
(۵۱۵- مخ)

په چاپي متن کي "وی" دی.

مغولگی:

د خوشحال خان خټک په یوه بیت کي پارسي ژبه "مغولگی"
بله سوې ده.

ماساده پښتانه خه زده چې ئې وایي
په پارسي-پارسي خبرو **مغولگی** *
(۴۹۳- مخ)

هجري هم وایي:

د پښتو ژبه مي ناوې کره په نظم
د **مغلو** په شعر هم عالي مکان یم
(۱۰۱- مخ)

د فارسي ژبي له پاره دانوم ماله ملا عبدالباقي افغان پرته د بل
چا په کلام کي که لوستلی نه دی. ملا عبدالباقي افغان په تهذيب

الواجبات (شپر م مخ) کي وایي:

فارسي خواره د کم خای چي آب و نان و خه ته وایي

مغولي ژبې بلله، پښتنو ته کله ښایي

دا مشابهت ما ته په زړه پوري دی خو دا خبره د ژبني مشابهت

په کتار کي نه شمېرم، هسي مي د حسن ختام په توگه راوړم.

۳، ۴: نتیجه:

د پښتو په کلاسيکه مرحله کي د پښتو قواعد، لغتونه، اصطلاحات، تلفظي ځانگړتياوي تر ډېري اندازې پوري د پښتونخوا له يوه سره تر بله سره پوري سره يو شان او يا سره نژدې وې. په دغه دوران کي لکه "ټول پښتون چي له کندهاره تر اټکه د ننگ په کار کي پټ و آشکار" سره يو وو، دغه راز ئې ژبه او لهجې هم د نن په شان سره ليري نه وې. تر کلاسيکي مرحلې وروسته، چي د کال و مياشتي په حساب ئې ما ته نېټه ټاکل مشکله خبره ده، پر پښتنو او پښتو باندي مځکني و اسماني ايتونه نازل سوي دي او دې ايتو ئې پر ژبه هم درنې اغېزې کړي دي. په پښتو کي خورا ژور گرامري، تلفظي او لغوي بدلونونه راغلي دي. په دې بدلونو کي د اقتصادي، سياسي او ټولنيزو حوادثو تر اغېزې لاندي د پښتو ژبې لهجو د يووالي او نزديکت پر خای د سره ليري والي لار اخیستې ده او دالري تر دانه هم روانه ده.

تر څو په پښتنو کي د قبيلويت روحیه واکمنه وي، د ژبې د لهجو موسسات به ئې هم ژوندي او فعال وي. د لهجو نفي کول له

خان سره نوري ستونزي را ولاړوي خو نزدېکت ئې هم خان ته خپل تاداو غواړي. دا تاداو په نصيحت کولو نه ودانېږي، بلکي د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي او ټولنيزو بدلونو په راتگ سره د فرهنگ او ژبي موسسه هم ورسره بدلون مومي. گويا د ژبي د يووالي او کره والي او د لهجو د نزدېوالي ستر کار د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي وټولنيزو تغييراتو او تبدلاتو سره تړلی دی.

په ژبه کي بدلونونه راتلل يا راوستل يوه طبيعي پېښه ده. وايي، بدلون د طبيعت ناموس دی. د ژبي د بدلون په وړاندي د لهجو عکس العمل يو راز نه وي. ځيني لهجې دا بدلونونه ومني او ځيني ئې بيا پخوانۍ قاعدې، لغتونه او تلفظونه ئې وساتي. لکه تاسي چي په دې کتاب کي ولوستل، د پښتو لوېديځي لهجې د کلاسيک ادب ډېر څه خوندي ساتلي دي او دا هغه څه دي چي ما ئې په دې خپل کتاب کي د څرگندولو او بيانولو هڅه کړې ده. دا چي دې هدف ته په رسېدلو کي به ځونه بريالی سوی يم، سپينېدل ئې په تاسي درنو لوستونکو پوري اړه لري.

خدايه! چا وته ئې کښم، څوک به پرې پوه شي
ماويلی هريو بيت دی دفترونه
(خوشحال خټک)

پټای

اونټاريو، اوکویل - کاناډا

د جون اوله ۲۰۱۰ع

د سه شنبې ورځ

د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار

چاپ سوي اثار :

۱. سرمني اوښکي - شعري مجموعه - ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۲. پاشلي ويناوي - د مولوي صالح محمد هوتک - سريزه او حاشيې - ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۳. د ميرزا حنان بارکزي دېوان - سريزه، سمون او لغتنامه او خطاطي - ۱۳۷۰ل = ۱۹۹۱ع، کراچي.
۴. پوخ کاهي - پټه خزانه يو واقعيت دی - ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، تورتڼو.
۵. احمد شاهي کندهار - لومړی ټوک، ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، تورتڼو.
۶. ميرزا عبدالودود هوتک - ۱۳۷۷ل = ۱۹۹۸ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۷. پښتني قبيلې او روايتي شجرې - ۱۳۷۹ش = ۲۰۰۰ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۸. ښکار او کندهار - ۱۳۸۲ل = ۲۰۰۳ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۹. درنه کورنۍ (د علامه حبيب الله کندهاري کورنۍ) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۳ع، د علامه حبيبي د څېړنو مرکز.
۱۰. د پولادي امير تر سيوري لاندي، د فرانک مارتين ليکنه، پښتو ژباړه، ۱۳۸۳ل - د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۱. بحر العلوم د دوست محمد خټک - لومړی ټوک، (سريزه، سمون او حواشي) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۴ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۲. روڼي شپې - شعري مجموعه - ۱۳۸۴ش = ۲۰۰۵ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۱۳. سل بگری، یو پورنی - د هوتکو ملي، روحاني، علمي ادبي او ټولنيزي څېرې - ۱۳۸۴ د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.

۱۴. شين سترگي مستخدمين په افغانستان کي. څو قسطه په گوربت مجله کي. په کتابي بڼه ۱۳۸۵ ل، صحاف نشراتي مؤسسه.

۱۵. احمد شاهي کندهار - دوهم ټوک، ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار.

۱۶. د علامه رشاد د کندهار يادابنتونه، (ترتيب، سمون او لمنليکونه) ۱۳۸۶ ل = ۲۰۰۷ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.

۱۷. د عبدالروف بېنوا ميرويس نيکه، (سريزه او لمنليکونه) چاپ: ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.

۱۸. پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه، ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار.

۱۹. د سيد جمال الدين افغان تئمة البيان في تاريخ افغان، د پښتو ژباړي (د محمد رفيق حبيبي په قلم) ترتيب، سمون او لمنليکونه - ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.

۲۰. کندهاري وروڼه (کندهاري سرداران)، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۹ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار.

۲۱. پښتو! ستا ميني بودا پيست ته بوتلم، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۸ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار.

۲۲. احمد شاهي شهنامه، د متن سمونه، سريزه او لمنليکونه - پېژندنه او تعليقات د علامه رشاد، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۸ ع، علامه رشاد اکاډيمي، کندهار.

۲۳. د شمس الدين کاکړ دېوان، سريزه او لغتنامه، ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲۴. د ميرزا حنان بارکزي دېوان (بشپړ کلام)، سريزه، سمون او لغتنامه، ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲۵. د لوی احمد شاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ترتیب او مقابله، ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۶. له (Erinn Banting) کاناډايي مېرمني سره د (Afghanistan) نومي کتاب په لیکلو کې مرسته او همکاري، (Crabtree Publishing Co)، کاناډا، ۲۰۰۳ ع. دا کتاب په دریو برخو (Culture, Land, People) کې خپور سو، خو پر مطالبو باندې یې په ملګرو ملتو کې د افغانستان د هماغه وخت استازي مشورو تر دې اندازې پورې سیوري و اچاوه، چې د لوی احمد شاه بابا عکس لاهم پکښې چاپ نه سو او کتاب زما (هوټک) د مشورو اولارښوونو پر خلاف چاپ سو.
۲۷. ادیب شیخ، ۱۳۸۸ ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست.
۲۸. کچکول (د مقالو لومړۍ برخه)، ۱۳۸۹ ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست.
۲۹. کچکول (د مقالو دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست.
۳۰. له کندهاره تراټکه، ۱۳۸۹ ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.

ناچاپ اثار:

۱. د هوتکو نوميالي (دوهم ټوک).
۲. د بې ادبه ادب څېړنه.
۳. پرتلیز کلیز، د هجري قمري او عيسوي سنو اړونده اورا اړونه.
۴. د غره او د وره (ژوند پېښي).
۵. کچکول، د مقالو مجموعه - ۶ ټوکه.
۶. د افغانستان اتنالوجي (۱۰۰۰ مخه) ټایپ سوې نسخه یې د بیهقي کتاب چاپولو په مؤسسه کې خوندي وه. اوس یې حال نه لرم.
۷. د مخلص کندهاري د کلام لغوي زېرمه.
۸. د علامه رشاد جغرافیایي یادښتونه - سریزه، ترتیب او کمپوز.



محمد معصوم هوتک

Published by:
Allama Rashad Publishing Institution
Kandahar - Afghanistan